

biblioteca școlarăului

DIMITRIE CANTEMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

biblioteca școlarului

Dimitrie
CANTEMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

INTERNAȚIONAL

BUCUREȘTI — CHIȘINĂU

Colecție inițiată și coordonată de Anatol Vidrașcu și Dan Vidrașcu
Concepția grafică a colecției: Vladimir Zmeev
Coperta și ilustrațiile: Emil Childescu

REFERINȚE ISTORICO-LITERARE:

Ariadna Camariano-Cioran,
I. Lăzărescu, I. Lăudat, Nestor Camariano,
George Călinescu, Pompiliu Constantinescu,
Magdalena Popescu, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu,
I. Pervain, Alexandru Piru, Algeria Simota,
Leonida Maniu, Ecaterina Țarălungă,
P. P. Panaitescu.

Demetrie Santemir.
des h. r. k. k. Reichs
vrgewaltigster Ritters
kaiserlichen Camers
Rath und Hofrath
Peter dem Grossen
Wegweiser und geheimer
Rath.

A. H. 1717. 3. 22. R. 11. 15

Textele au fost reproduse după: Dimitrie Cantemir.

Descrierea Moldovei. Traducere de Petre Pandrea.

Colecția „Biblioteca școlarului”. Grupul editorial „Litera”, 1997.

Notele de subsol aparținând lui Dimitrie Cantemir sunt notate cu*, iar cele numerotate cu cifre au fost reproduse după ediția apărută sub îngrijirea lui Constantin Măciucă, Editura Tineretului. București, 1967.

Textul, cu excepția particularităților de limbă (de epocă)

și de stil ale autorului, respectă normele
ortografice în vigoare.

Editura „Litera Internațional”

O.P. 33; C.P. 63, sector 1, București, România

tel./fax (01) 3303502; e-mail: info@litera.ro

Grupul Editorial „Litera”

str. B. P. Hasdeu, mun. Chișinău, MD-2005, Republica Moldova

tel./fax +(3732) 29 29 32, 29 41 10, fax 29 40 61;

e-mail: litera@litera-publishing.com

Prezenta ediție a apărut în anul 2001 în versiune tipărită

și electronică la editura „Litera Internațional” și

Grupul Editorial „Litera”.

Toate drepturile rezervate.

Editori: *Anatol și Dan Vidrașcu*

Redactor: *Tudor Palladi*

Corector: *Petru Ghencea*

Tehnoredactare: *Cristina Rusu, Marin Popa*

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic din Chișinău

Comanda nr. 11309

CZU 821.135.1-3

C 19

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Cantemir Dimitrie

Descrierea Moldovei/Dimitrie Cantemir; col. iniț. și coord. Anatol și Dan Vidrașcu; conc. gr. col. /Vladimir Zmeev; cop. și ilustr. / Emil Childescu — Ch.: Litera; București: Litera Int., 2001 (Combinatul poligrafic). — 256 [p.] — (Bibl. școlarului; nr. 221).

ISBN 9975-74-367-6

ISBN 973-8358-20-0

821.135.1-3

ISBN 9975-74-367-6

ISBN 973-8358-20-0

© LITERA INTERNAȚIONAL, 2001

© LITERA, 2001

CUPRINS

<i>Tabel cronologic</i>	7
-----------------------------------	---

I

PARTEA GEOGRAFICĂ

<i>Capitolul I. Despre numele cel vechi și cel de acum al Moldovei</i> . . .	12
<i>Capitolul al II-lea. Despre așezarea Moldovei, despre hotarele ei cele mai vechi și cele noi și despre climă</i>	16
<i>Capitolul al III-lea. Despre apele Moldovei</i>	20
<i>Capitolul al IV-lea. Despre ținuturile și târgurile de astăzi din Moldova</i>	26
<i>Capitolul al V-lea. Despre munții și mineralele Moldovei</i>	43
<i>Capitolul al VI-lea. Despre câmpiile și pădurile Moldovei</i>	47
<i>Capitolul al VII-lea. Despre animalele sălbatice și domestice</i> . . .	52

II

PARTEA POLITICĂ

DESPRE ORÂNDUIREA DE STAT

<i>Capitolul I. Despre felul de cârmuire a Țării Moldovei</i>	58
<i>Capitolul al II-lea. Despre alegerea domnilor în Moldova</i>	64
<i>Capitolul al III-lea. Despre obiceiurile vechi și noi la înscăunarea unui domn al Moldovei</i>	76
<i>Capitolul al IV-lea. Despre întărirea domnilor</i>	97
<i>Capitolul al V-lea. Despre scoaterea din scaun a domnului</i>	103
<i>Capitolul al VI-lea. Despre boierii din Moldova și stările lor</i>	111
<i>Capitolul al VII-lea. Despre oastea moldovenească</i>	125
<i>Capitolul al VIII-lea. Despre obiceiurile curții domnești</i>	129
<i>Capitolul al IX-lea. Despre vânătorile domnești</i>	136
<i>Capitolul al X-lea. Despre îngropăciunea domnilor</i>	139

<i>Capitolul al XI-lea. Despre legile Țării Moldovei</i>	141
<i>Capitolul al XII-lea. Despre divanul de judecată al domnului și al boierilor</i>	143
<i>Capitolul al XIII-lea. Despre veniturile vechi și cele de acum ale Moldovei</i>	150
<i>Capitolul al XIV-lea. Despre tributul și peșcheșurile pe care Moldova le plătește Porții</i>	154
<i>Capitolul al XV-lea. Despre boierimea moldovenească</i>	159
<i>Capitolul al XVI-lea. Despre ceilalți locuitori ai Moldovei</i>	168
<i>Capitolul al XVII-lea. Despre năravurile moldovenilor</i>	175
<i>Capitolul al XVIII-lea. Despre obiceiurile de la logodnă și de la nuntă</i>	184
<i>Capitolul al XIX-lea. Despre obiceiurile de îngropăciune la moldoveni</i>	190

III

DESPRE CELE BISERICEȘTI ȘI ALE ÎNVĂȚĂTURII ÎN MOLDOVA

<i>Capitolul I. Despre religia moldovenilor</i>	194
<i>Capitolul al II-lea. Despre tagma bisericească</i>	203
<i>Capitolul al III-lea. Despre mănăstirile din Moldova</i>	208
<i>Capitolul al IV-lea. Despre graiul moldovenilor</i>	211
<i>Capitolul al V-lea. Despre literele moldovenilor</i>	216
<i>Referințe critice</i>	220

TABEL CRONOLOGIC

- 1673 *La 26 octombrie, se naște Dimitrie, cel de-al doilea fiu al lui Constantin Cantemir, serdar, și al Anei, după numele de fată Bantăș. Viitorul domn al Moldovei, tatăl, provenea dintr-o viță de răzeși din ținutul Fălciului. Femeie distinsă și cultă, mamă-sa era nepoata doamnei Anastasia, nevasta lui Duca-vodă. Celebrul cărturar va purta numele nănașului său, Dumitrașco Cantacuzino, domnul din acea vreme al țării. Tot în acest an, conștient de misiunea sa și de necesitatea introducerii limbii române în biserică, mitropolitul Dosoftei tipărește la Uniev Psaltirea în versuri.*
- 1678 *Decedează mama lui Antioh și a lui Dimitrie Cantemir. Tronul Moldovei este ocupat de către Gheorghe Duca pentru a treia oară. Domnitorul îl trimite pe Cantemir capucehaie (ca reprezentant) al său pe lângă Înalta Poartă.*
- 1685 *La 15 iunie, Cantemir cu ajutorul domnului Țării Românești, Șerban Cantacuzino, urcă la tronul Moldovei, luând numele de Constantin. Domnul încredințează educația fiilor săi cărturarului grec Ieremia Cacavelas.*
Dimitrie va învăța greaca, latina și slavona.
Miron Costin, preocupat de originea poporului român și de continuitatea elementului roman în Dacia, scrie monumentala sa operă De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor.
- 1688 *La vârsta de 15 ani Dimitrie este trimis ostatec de către tatăl său în capitala Imperiului Otoman, unde studiază la Academia Patriarhiei Ortodoxe, bucurându-se de profesori renumiți prin „pietatea și știința lor“. Aici vine în contact cu literaturile clasice și cu filosofia neoaristotelică. De unde și orientarea substanțială a spiritului său creator spre preocupările științifice. De remarcat de asemenea că tânărul principe, paralel cu aprofundarea cunoștințelor în domeniul limbilor greacă, latină și slavonă, învață totodată limbile turcă, arabă și persană. În același rând se aprofundează în studiul istoriei, folclorului și a muzicii turcești. Prin aceasta Dimitrie Cantemir devine de fapt primul nostru orientalist. Are loc un eveniment epocal în cultura română și în istoria limbii române: se tipărește Biblia de la București, fapt pentru care a manifestat o deosebită grijă Șerban Cantacuzino.*

- În ziua de 26 octombrie se stinge din viață domnul Țării Românești. Tronul țării va fi ocupat de Constantin Brâncoveanu, nepotul lui Șerban Cantacuzino și dușmanul Cantemireștilor.
- 1690 Constantin Cantemir, în speranța apariției unui concurs de împrejurări favorabile de eliberare a țării de sub jugul turcesc, încheie la Sibiu un tratat secret de alianță între Moldova și Curtea de la Viena.
- 1691 Ioan Sobieski, regele Poloniei, intră în vara acestui an, cu oștirea sa în Moldova, ocupând partea de nord. Rezistența dârză opusă de o mână de oșteni dușmanului devine legendară. Frații Costin, Velicico hatmanul și Miron cronicarul, fiind acuzați de trădare, sunt decapitați din porunca lui Constantin Cantemir. Reîntors de curând în țară, beizadeaua Dimitrie asistă la execuția lui Velicico. După aceea domnul va regreta mult acest sacrilegiu pus la cale de către Iordache Ruset. Ruseștii de aici încolo dețin conducerea Moldovei.
- 1693 La 13 martie, Constantin Cantemir moare. Boierii îl așază în scaunul liber al țării pe Dimitrie. Din cauza intrigilor și a banilor lui Brâncoveanu îi este refuzată confirmarea Porții, fapt care îl face, după trei săptămâni de domnie, să reia drumul Constantinopolului.
- 1695 O dată cu mazilirea lui Constantin Duca, pe tronul Moldovei urcă Antioh Cantemir. El se va afla la domnie până în toamna anului 1700. Dimitrie în acest timp este reprezentantul (capuchehaia) domnului la Poartă.
- 1679 Principele moldovean asistă la Zenta la înfrângerea tragică a armatelor turcești de către oștile austriece conduse de Eugen de Savoia.
- 1698 La Iași apare prima lucrare a lui Dimitrie Cantemir Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea, sau Giudețul sufletului cu trupul în grecește și în românește.
- 1699 Aflat pentru scurtă vreme în Moldova, Dimitrie se căsătorește cu fiica lui Șerban Cantacuzino, Casandra. Astfel capătă o motivare temeinică și gândul nestrăin până atunci de a ocupa scaunul Țării Românești. De unde, temerile și dușmănia lui Brâncoveanu ating punctul culminant.
- 1700 Antioh Cantemir, în urma intrigilor și a banilor lui Brâncoveanu, este mazilit. Domnul este înlocuit cu Constantin Duca. Dimitrie se stabilește la Istanbul. Împreună cu familia, ocupă casa construită după propriile lui planuri.
- Antim Ivireanul scoate la Snagov Floarea darurilor. Tot în acest an este întemeiată Academia de Științe de la Berlin, membru al căreia va fi ales în 1714 și la „comanda” căreia va scrie ulterior celebra sa operă Descrierea Moldovei.
- 1700—1705 Cantemir în această perioadă de mare efervescență creatoare scrie următoarele opere: Sacrosanctae scientiae indepin-

- gibilis imago (Imaginea științei sacre cu neputință de zugrăvit), Compendiolum universae logices institutionis (Compendiu despre sistemul logicei generale), Ioannis Baptistae van Helmont, Physices universalis doctrina (Învățătura generală despre fizică a lui I. B. van Helmont), Tarifu ilmi musiki ala vegni maksus (Explicarea muzicii teoretice pe scurt) și Istoria ieroglifică. *Ele marchează trecerea autorului de la preocupările de natură speculativă la cele cu un pronunțat și preponderent caracter sociopolitic.*
- 1703 Constantin Duca este mazilit. Cu sprijinul Rușetștilor și al lui Brâncoveanu, Mihai Racoviță se urcă în scaunul domnesc al Moldovei.
- 1705 Antioh Cantemir ocupă pentru a doua oară tronul Moldovei. Preocupat de gândul de a se îndepărta de Rușetști, domnul încearcă să se împace cu Costineștii. În acest scop îl numește vornic pe Nicolae Costin, fiul cronicarului. Relațiile dintre frații Antioh și Dimitrie devin foarte reci.
- 1709 Condușă de Petru cel Mare, armata rusă obține o mare victorie la Poltava contra oștirilor suedeze, comandate de Carol al XII-lea.
- 1710 Noiembrie Dimitrie Cantemir urcă la tronul Moldovei. Ion Neculce, vestitul cronicar de mai târziu, devine omul de încredere al domnului.
- 1711 Aprilie La Luck se încheie un tratat de alianță între Moldova și Rusia. Potrivit lui, Rusia se angajează să-l ajute pe D. Cantemir în lupta pentru lichidarea suveranității turcești.
- La 20 mai Cantemir îi cheamă pe moldoveni, printr-o proclamație, să se ridice cu armele împotriva dominației turcești.
- În seara zilei de 23 iunie, Petru cel Mare, țarul Rusiei, sosește la Iași, primit fiind cu multă căldură de către boieri și poporul de rând.
- 8—12 iulie În bătălia de la Stănilești armatele turcești înving oștirile aliate ale celor două state. D. Cantemir se refugiază în Rusia, stabilindu-se în Ținutul Harkovului. Țarul rus îi conferă titlul de „prea luminat principe al Rusiei“.
- 1713 Moare Casandra, soția lui D. Cantemir, în vârstă de treizeci de ani.
- 1714 D. Cantemir este ales membru al Academiei din Berlin.
- La 15 august, Constantin Brâncoveanu și cei patru fii ai săi sunt decapitați din ordinul sultanului Ahmed al III-lea.
- 1714—1716 Foarte rodnică sub raport științific și literar, perioada dată e remarcabilă pentru D. Cantemir prin scrierea lucrărilor: Monarhiarum physica examinatio (Interpretarea naturală a monarhiilor), Descriptio Moldaviae (Descrierea Moldovei), Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (Creșterea și descreșterea Curții Otomane), Vita Constantini Cantemyrii (Viața lui Constantin Cantemir) și Sistema religiei mahomedane.
- 1717 Începe lucrul la cea mai erudită creație a sa intitulată Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor. Istoria românilor în această

- lucrare de sinteză este tratată și examinată într-un context universal impunător.
- 1719 *Peste șase ani de la trecerea în neființă a Casandrei, D. Cantemir se recăsătorește la Moscova cu tânăra principesă Anastasia Trubețkoi, avându-i ca nași pe țar și pe țarină.*
- 1721 La 20 februarie D. Cantemir, printr-un ucaz al lui Petru cel Mare, este numit „consilier secret și membru al Senatului“.
- 1722 D. Cantemir îl însoțește pe țar, în calitate de specialist în problemele Orientului, în compania sa împotriva Persiei.
- 1723 La 21 august D. Cantemir intră în lumea celor dreپți.
- 1769—1770 Beschreibung der Moldau, în „A. F. Büching's Magazin für die neue Historie und Geographie“, 2 vol., Hamburg, 1769—1770.
- 1771 Historisch-geografisch und politische Beschreibung der Moldau, nebst dem Leben des Verfassers und eine Landkarte, Frankfurt und Leipzig.
- 1789 Istoriceskoe, geograficeskoe i politiceskoe opisanie Moldavii v jizni socinitelia, s nemețkogo perevel Vasilii Levșin, Moscova.
- 1825 Scrisoarea Moldovei, de Dimitrie Cantemir, domnul ei (traducere de banul Vasile Vârnav) — Monastirea Neamțul.
- 1851 Descrierea Moldovei. Prezentare din viața Prințului Dimitrie Cantemir de C. Negruzzi. Ediția a II-a, Iași.
- 1868 Scrisoarea Moldovei (Reeditată la anul 1868 de către T. Boldur Lătescu) — Iași.
- 1872 Descrierea Moldovei (traducere de A. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș) — în Operele principelui Demetriu Cantemir, tipărite de Societatea Academică Română, vol. I, II, București.
- 1909 Descrierea Moldovei în colecția „Biblioteca pentru toți“, nr. 507, București.
- Descrierea Moldovei (cu o notiță introductivă de Miron Niculescu), în „Biblioteca Socec“, nr. 10-11, București.
- 1923 Descrierea Moldovei. Traducere de Giorge Pascu. Ediția a II-a revăzută și completată cu indice, 1938.
- 1942 Descrierea Moldovei (traducere de Gh. Adamescu), București.
- 1956 Descrierea Moldovei (traducere de P. Pandrea cu o prefață de acad. C. I. Gulian) — E.S.P.L.A. „Biblioteca pentru toți“. Reeditări ale respectivei traduceri au urmat în 1961, 1965, 1967, 1973, 1976, 1981.
- 1973 Descrierea Moldovei. Traducere de Gh. Guțu, Editura Academiei Române, București. Lucrarea este însoțită de o Introducere, semnată de Marina Holban, de un comentariu istoric de N. Stoicescu, de un studiu cartografic, aparținând lui Vintilă Mihăilescu, de un Indice întocmit de Ioana Constantinescu și de o notă asupra ediției de D. M. Pippidi.

I PARTEA GEOGRAFICĂ

CAPITOLUL I

DESPRE NUMELE CEL VECHI
ȘI CEL DE ACUM AL MOLDOVEI

CUPRINS

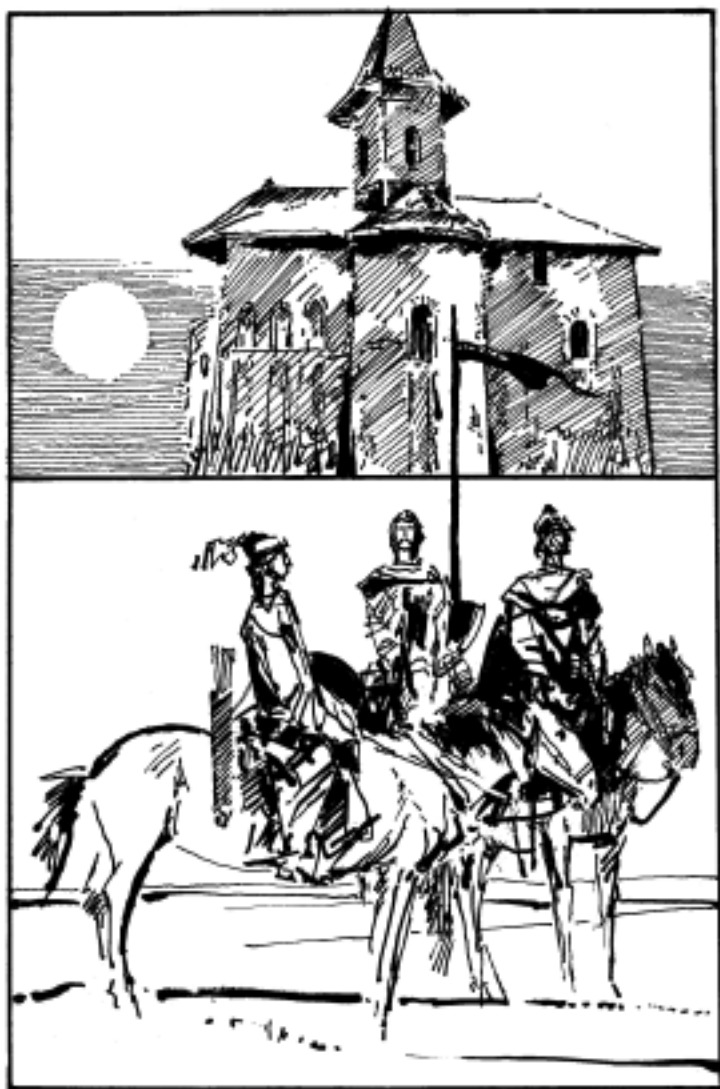
Toată țara pe care o numim astăzi Moldova, precum și ținuturile învecinate dinspre asfințit, au fost stăpânite la început de sciți¹, care cuceriseră aproape trei părți ale lumii, cu toate că, după obiceiul lor strămoșesc, ei nu aveau așezări statornice. Pe lângă feluritele numiri date de hoardele care s-au perindat pe cursul vremii, grecii i-au numit pe locuitorii acestor ținuturi când *geți*, când *daci*. Sub stăpânirea romanilor s-a statornicit numirea de *daci*.

După ce acest popor pierdu pe regele *Decebal*, biruit de viteazul *Nerva Traian*, și a fost parte nimicit², parte risipit încoace și încolo, întreaga țară pe care o locuia a fost prefăcută în provincie romană, pământul fiind împărțit cetățenilor romani, după care s-a deosebit în trei părți: mărginașă, de mijloc și muntoasă.

În cea dintâi se cuprindea o parte din Ungaria de astăzi și Valahia, în a doua Transilvania, iar în cea de pe urmă, cea mai mare parte a Moldovei noastre, așezată între Dunăre și Prut, împreună cu ținuturile de la hotar ale Valahiei. În epoca următoare, când Imperiul roman a început să decadă, barbarii — și anume sarmații, hunii și goții — au pustiit Moldova de mai multe ori și au silit pe coloniștii romani să fugă în munți, ca să caute loc de adăpost împotriva cruzimii lor, în partea mun-

¹ Populația geto-dacă nu făcea parte din neamul sciților. După opinia specialiștilor, confuzia a fost preluată de autor din P. Cluverius.

² Deși nu se afirmă că întreaga populație geto-dacă a fost nimicită, ceea ce ar fi fost o eroare, din texte nu reiese că etnogeneza poporului nostru se bazează atât pe populația băștinașă existentă cât și pe coloniștii romani aduși în aceste locuri.

toasă a Maramureşului¹. După ce au vieţuit acolo câteva sute de ani, apăraţi ca într-o cetate naturală, cu voievozii şi legile lor, deoarece populaţia s-a înmulţit peste măsură, *Dragoş*, un fiu al voievodului lor *Bogdan*, se hotărî în cele din urmă către anul ()² să cuteze un marş peste munţi, spre răsărit, însoţit la început numai de trei sute de oameni, ca şi cum ar pleca la vânatoare. Pe drum dădu din întâmplare peste un bou sălbatic, numit de moldoveni zimbru, şi, tot gonindu-l, ajunse la poalele munţilor.

Când căţeaua lui de vânatoare, căreia-i zicea *Molda* şi pe care o iubea foarte mult, se repezi întărată asupra fiarei, bourul se azvârli într-un râu, unde săgeţile îl uciseră; dar şi căţeaua, care sărise în apă după fiara fugărită, fu luată de undele repezi.

Întru pomenirea acestei întâmplări, *Dragoş* fu cel dintâi care numi acest râu *Moldova*, iar locul unde se petrecuseră acestea îi dădu numele de *Roman*, după numele seminţiei sale şi luă ca stemă a noului său principat capul bourului. După aceea, când cercetă ţinuturile învecinate şi găsi câmpuri roditoare cu ape îmbelşugate, târguri, cetăţi întărite, dar părăsite de locuitori, povesti alor săi despre ceea ce descoperise, îndemnându-i să pună stăpânire pe pământul acesta atât de roditor. Oamenii tineri din neamul lui *Roman* îşi urmară domnul de bunăvoie şi, cu bucurie, trecură munţii împreună cu el, în cete mari, aşezându-se după aceea în ţinuturile aflate într-un chip atât de minunat, iar pe *Dragoş*, cel care le aflase, îl numiră cel dintâi domn al ţării noi. Întoarsă în acest chip stăpânitorilor de odinioară, ţara îşi pierdu, odată cu legile trase din dreptul civil roman, şi numele dacic şi latinesc şi atât străinii, cât şi locuitorii ei înşişi îi ziseră *Moldova*, după apa *Moldei*.

Dar nici această numire n-a rămas peste tot, căci turcii, care pătrundeau adesea cu oaste prin *Moldova*, către ţările

¹ În timpul migraţiilor, daco-romanii nu s-au retras cu toţii în Maramureş. Cea mai mare parte a populaţiei a rămas locului, continuându-şi existenţa şi convieţuind cu valurile migratorilor. Numai aşa se explică asimilarea acestora pe teritoriul unde se găseşte astăzi poporul român.

² Cronicile consemnează anul 1359.

vecine ocupate de dâșii în Europa, au dat moldovenilor mai întâi numele de *akvlach**. Apoi, când *Bogdan*, după voia cea din urmă a tatălui său *Ștefan cel Mare*, le-a închinat țara, turcii, obișnuiți să numească țările supuse după numele domnitorilor, au început să-i zică *Bogdan*; totuși vechiul nume s-a păstrat în limba tătărească, vecinii din partea cealaltă, leșii și rușii numindu-i pe moldoveni *valahi*, adică valși sau italieni, iar valahilor care locuiesc în munți zicându-le munteni, adică oameni de peste munte.

* Mai bine *ak-iflak*, adică valahi albi, spre deosebire de *kara-iflak* (vlach), valahii negri, care sunt locuitorii Valahiei.

CAPITOLUL AL II-LEA

CUPRINS

DESPRE AȘEZAREA MOLDOVEI,
DESPRE HOTĂRELE EI CELE MAI VECHI
ȘI CELE NOI ȘI DESPRE CLIMĂ

Moldova se întinde în lățime de la 44° 54' până la 48° și 51'. Lungimea ei este nehotărâtă dar cei mai mulți geografi așază marginea ei apuseană, care atinge Transilvania, la 45° 39'; capătul ei dinspre răsărit, care face un unghi ascuțit la *Akerman*, numită de locuitori *Cetatea Albă*, îl socotesc la 53° 22'.

Fiindcă o parte a țării este muntoasă, și anume cea dinspre Transilvania, iar cealaltă este șes, anume cea dinspre Ucraina leșească, Basarabia și Dunăre, clima nu este la fel peste tot. Partea muntoasă are vânturi reci, dar cu atât mai sănătoase; cea de la șes, mai călduroase, dar mai puțin prielnice sănătății.

Cu toate acestea, față de alte țări mai călduroase, nu se prea cunosc molime în *Moldova*. Din când în când, arareori însă izbucnesc ciuma și frigurile rele. Experiența a arătat că ciuma nu se stârnește din aer stricat; s-a băgat de seamă că ea pătrunde pe acele meleaguri uneori din țara leșească, unde este mult mai iute, alteori din Egipt ori Țarigrad, adusă de corăbiile care aruncă ancora la Galați.

Frigurile rele sunt aici cu totul de alt fel decât în celelalte țări europene. Îndeobște sunt foarte aprige și aproape ca ciuma, încât cei care sunt loviți de ele mor, cea mai mare parte, până în a treia zi, puțini trăiesc până în a șaptea zi și foarte puțini își dobândesc iarăși sănătatea.

Această boala este atât de molipsitoare, încât oamenii se tem de ea mai mult decât de ciumă și se feresc până și de cel mai bun prieten, dacă a fost lovit de boală.

Că locuitorii nu ajung la o vârstă prea înaintată e de vină, ori clima nesănătoasă, ori felul de trai, ori chiar vreo slăbiciune firească a puterii lor. Rareori găsești pe cineva de șaptezeci de

ani și aproape deloc de optzeci de ani. În schimb sunt sănătoși cea mai mare parte a vieții și puținătatea acesteia le este răsplătită de lipsa bolilor (care ne răpesc în bună parte fericirea vieții), iar timpul pe care îl au de trăit, îl petrec în plină putere. S-a băgat de seamă că țăranii ajung la o vârstă mai înaintată decât boierii sau decât cei ce trăiesc în desfătare și în viață ușoară.

Rareori se simt acele cutremure de pământ care tulbură bucuriile vieții în mai toate țărilor călduroase, și încă nu s-a pomenit ca vreun munte sau târg să fi fost pustiit de cutremur.

Moldova n-a avut aceleași hotare în toate vremurile, căci întinderea ei este când mai mare, când mai mică, după starea de înălțare sau de cădere a țării. Voievodul *Ștefan*, zis *cel Mare*, a pus-o în hotarele pe care le avem astăzi.

Spre miazăzi s-a întins în toate vremurile până la *Dunăre*, cea mai mare apă din Europa, și mai departe, până la gura acesteia, prin care se varsă în Marea Neagră lângă *Chilia*, numită în vechime *Lycostom*. Spre răsărit se întindea din vremuri străvechi până la Marea Neagră; iar în vremile mai noi, când turcii au cucerit cu armele Basarabia și Benderul, s-a strâmtat în această parte. Și, după cum se vede limpede din hartă, astăzi hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui până la satul Traian, iar de acolo până la valul lui Traian, peste râul Botna, și, în linie dreaptă, până la gura râului Bâcul, care se varsă în Nistru.

Spre miazănoapte Nistrul, numit de turci *Turla*, desparte Moldova de Lehia și de tătarii din Ociacov. Malul acestuia se află sub stăpânirea Moldovei numită până la Hotin, de acolo o linie dreaptă, pe Prut și Ceremuș, făcea hotarul acestui ținut; apoi, prin vitejia lui *Ștefan cel Mare*, a fost luată și provincia de lângă Podolia până la gura râului Serafineț, trecând în stăpânirea moldovenească; și așa apele Nistrului, Serafinețului, Colacinului și Ceremușului adunate laolaltă fac astăzi hotarul de miazănoapte al Moldovei unde se află Câmpulungul Rus-tean* (*Campus longus ruthenus*).

* Acesta a fost numit astfel, fiindcă acolo s-au așezat rutenii, care se aflau sub stăpânirea leșească.

Și spre apus Moldova este, în zilele noastre, cu mult mai întinsă decât odinioară. Căci înainte de *Ștefan cel Mare* munții care o înconjoară țineau de Transilvania și țara era mai îngustă în partea aceasta. Însă pentru că prin vitejia acestui voievod, Matei, regele Ungariei, a fost biruit de mai multe ori, iar transilvănenii au fost alungați îndărăt, aceștia au fost nevoiți astfel să-și cate în învoieli scăparea de pagube și mai grele. După condițiile de pace scrise de învoieli, ungurii au dat toți munții prin care sunt despărțite cele două provincii și au poruncit acestor ținuturi, așezate între râurile ce se varsă în apa Moldovei, să se supună stăpânirii moldovenești. De aceea s-a tras o linie de la izvoarele Ceremușului spre izvoarele Sucevei, Moldovei, Bistriței și Trotușului până la râul Milcov și s-a pus ca hotar între cele două țări. Înainte de acestea, Siretul și Trotușul erau socotite drept hotar către Valahia, după aceea însă, tocmai prin vitejia lui *Ștefan cel Mare*, ținutul Putnei a fost adăugat Moldovei, așa încât astăzi râurile Milcov și Siret despart cele două țări, iar partea de la miazăzi este închisă de Dunăre.

Înlăuntrul acestor hotare, Moldova are o întindere de 237 ceasuri de mers sau 711 mile italienești. Înainte de ocuparea Basarabiei de către oastea turcească și tătărească, avea o întindere de 247 ceasuri de mers sau 822 mile italienești.

Vecinii Moldovei sunt: spre apus, transilvănenii și valahii, spre miazănoapte leșii, iar spre răsărit și miazăzi, turcii.

Cu toți aceștia, moldovenii au avut mult de furcă, apărându-și libertatea, lucru despre care un scriitor leah, vrednic de crezare, scrie (*Orichovius*, *Annal*, 5 ad annum 1552):

„Aceștia (moldovenii) nu sunt cu mult deosebiți de italieni, prin firea lor, prin limbă și obiceiuri; sunt oameni sălbatici și foarte viteji și, cu toate că stăpânesc o țară foarte mică, nu se află alt neam care să arate atâta vitejie și cinste în războaie, să înfrunte și să bată mai mulți vrăjmași dimprejur sau să se apere mai bine când este atacat” și el spune mai departe:

„Sunt atât de viteji, încât s-au războit și au învins dușmani din toate părțile, care îi atacau în același timp. Căci Ștefan

care a domnit în Dacia în vremea strămoșilor noștri, a biruit aproape în aceeași vară, într-un război greu, pe Baiazid al turcilor, pe Matei al ungurilor și pe Ioan Albert al leșilor.”

În cele din urmă, când țara căzu sub puterea turcilor, n-a mai avut de purtat alte războaie, în afară de acelea începute dimpreună cu turcii, deoarece aveau acum aceiași prieteni și dușmani ca și aceștia.

Numai tătarii din Stepa Nogaică, pe care turcii îi așezaseră în Basarabia, au tulburat Moldova, chiar în vremuri de pace, cu desele lor năvăliri și au adus-o la sărăcia în care o vedem și astăzi.

CAPITOLUL AL III-LEA
DESPRE APELE MOLDOVEI

CUPRINS

Nu se poate afla nicăieri în vreo altă țară cât Moldova de mică, atâtea ape și natura împodobită cu asemenea locuri minunate ca aici. O străbat patru mari ape navigabile: *Dunărea*, *Nistrul*, *Prutul* și *Siretul*.

Cu toate că *Dunărea* udă numai o fâșie a țării, aflată astăzi sub stăpânirea voievodului moldovean, ea aduce țării cele mai mari foloase. Căci pe de o parte îngăduie corăbiilor neguțătorești ale feluritelor neamuri să arunce ancora în Galați, iar pe de altă parte dă puțință moldovenilor să-și aducă mărfurile pe Prut spre Constantinopol și spre alte cetăți de la Marea Neagră, aducându-le un câștig însemnat.

Despre apele și bogățiile ascunse în apa aceasta nu vom vorbi, deoarece alții înaintea noastră, descriind Germania și Ungaria, au spus tot ce era de spus.

În *Dunăre* se varsă *Prutul*, numit mai înainte *Hierasus*, de Ptolemeu *Gerasus*, de Ammianus *Parota*, iar vechii greci *Pyretus*, care izvorăște din munții Transilvaniei, numiți de cei vechi Carpați, ce sunt hotar între această țară și Lehia și străbate întreaga Moldovă. Are apa cea mai ușoară și mai sănătoasă, cu toate că este cam tulbure din pricina nisipului pe care îl duce cu ea; numai când o lași să stea într-un pahar, nisipul cade la fund și atunci ai apa cea mai limpede. Pe când ședeam în Moldova am făcut o încercare și am găsit că o cantitate de o sută de dramuri este mai ușoară cu treizeci de dramuri decât aceeași cantitate de apă luată din alte râuri.

Și *Siretul* este un râu al Moldovei, venind dinspre hotarul ei de sus, dinspre Lehia, curge către miazăzi și se varsă în *Dunăre*

prin două guri. E un râu lat și adânc, însă, fiind înconjurat din toate părțile de păduri și munți, iar pe alocuri împiedicat de vaduri, până acum nu s-a putut încă deschide pretutindeni o cale pentru corăbii.

Nistrul numit odinioară *Tyras*, de către scriitorii greci mai noi *Dinastris*, iar de către turci *Turla*, udă o mare parte a Moldovei spre miazăzi și apus; este prea cunoscut și nu socot de trebuință să spun mai mult despre el. Vreau să amintesc numai că turcii își duc toate proviziile de război de la Constantinopol pe Marea Neagră, pe același fluviu până la Bender, mai înainte vreme chiar până la Camenița, iar astăzi până la Hotin. De altfel, are o apă foarte limpede, dar grea și foarte vătămătoare sănătății omului. Se varsă în Marea Neagră la Bielgorod sau Cetatea Albă.

Alături de acestea, Moldova mai este udată și de alte ape mai mici. În *Siret* se varsă *Bârladul*, care curge prin ținutul Tecuciului, de la răsărit spre apus și se unește cu Siretul mai jos de satul Șerbănești; *Suceava*, care a dat numele scaunului de odinioară al țării; *Moldova*, despre al cărei nume am vorbit în primul capitol; *Bistrița*, care izvorește din munții transilvăneni și are un curs atât de repede, încât smulge și târăște cu ea bolovanii grei din munți; *Trotușul* este un râu tot atât de repede, ale cărui izvoare se află nu departe de ale Bistriței.

În *Prut* se varsă *Ceremușul*, care face hotarul dintre Lehia și Moldova, iar mai jos *Jijia*.

În *Nistru* se varsă *Răutul*, care face o baltă la Orhei și, în mijlocul acesteia, un ostrov foarte plăcut; *Botna*, pe jumătate în stăpânirea tătarilor din Bugeac.

Moldova are nenumărate pâraie; vrem să pomenim aici pe cele mai însemnate ale căror nume le-am putut afla.

În *Siret* se varsă *Bănila*, *Molnița*, *Șomuzul mic* și *mare*, *Valea Neagră*, *Faraon*, *Răcățau*, *Gerul Sohului*, *Milcov* și *Putna*, care se unesc amândouă și li se zice *Sirețel*, adică Siretul cel mic.

Suceava își sporește apele cu *Sucevița*, *Solca* și *Soloneț*.

În Moldova se varsă *Humorul, Slatina, Neamțul, Râșca, Topolița și Valea Albă.*

Cu *Bistrița* se unește *Cracăul.*

Trotușul primește *Tazlăul Sărat* și celălalt *Tazlău, Oituzul, Cașinul, Valea Seacă și Valea Rea.*

Bârladul sporește cu pâraiele *Bârlădețul, Socovăț, Vilna, Rebricea, Vaslui, Vasluiet, Racova, Crasna, Lohan, Docolina, Hoblana, Horiata, Smila Tutova, Berhoci, Zeletin, Corad.*

Ceremușul se naște din *Ceremușul Alb, Ceremușul Negru și Putila.*

În *Jijia* se varsă *Șubana, Sitna, Miletin, Bahlui, Bahluiet, Sirca.*

Prutul duce cu el apele: *Colacin, Cosman, Cuciur, Ciuhur, Bașeu, Corovia, Caminca, Căldărușa, Jijia, Gârla Mare, Delea, Valea Mare, Valea Brătuleni, Mojna, Nirnova, Călmățui, Lăpușna, Strâmba, Sărata de Apus și Sărata de Răsărit, Ghigieci, Larga și Ilan.*

În *Nistru* se varsă râurile moldovenești *Serafînețul*, a cărui gură formează colțul de miazănoapte al Moldovei, *Ciorna, Ichiel, Bâcovăț, Ișnovăț, Bâcul.*

Răutul primește *Solonețul, Ciuliucul Mare, Ciuliucul Mic și Ciuliucul Mijlociu, Dobrușa, Cula și Cogâlnic, Cahulul, Salcia și lalpuhul*, care se află în Moldova și Basarabia, sporesc *Dunărea*. Dintre cele trei din urmă, numai *lalpuhul* curge fără conținere, celelalte sunt mai mult stătătoare decât curgătoare. *Cogâlnicul* nu are nici măcar un izvor al lui și nu poate fi socotit râu decât abia după ce cad ploile de toamnă; în vremea verii seacă și arată ca o groapă, din care pricină vitele tătarilor din Bugeac pier foarte adesea de sete.

Moldova nu duce lipsă de *lacuri*, cum nu duce lipsă de râuri.

Dintre numeroasele lacuri, pe care natura sau îndemînarea omului le-au scos la iveală, cinci se cuvine îndeosebi să fie pomenite.

I. *Brateșul*, aflată între *Prut* și *Siret*, lângă târgul Galați, are o milă italienească și jumătate în lățime și două mile în lun-

gime. Nu are izvoare, ci numai o gărlă mică și nu prea adâncă, numită *Pruteș* și căreia apa îi vine din *Prut*, dar numai când acesta crește din ploile mai mari sau mai mici; în vremea cealaltă, gărla rămâne uscată și uneori aduce lacului putrezi-ciune. Dar, la începutul primăverii, când *Dunărea* crește din pricina zăpezilor topite, nu numai că împinge *Prutul*, îndărăt, ci umple peste măsură tot lacul cu apă proaspătă și cu pește pe care locuitorii îl pescuiesc fără osteneală, atunci când apele se trag îndărăt*.

II. *Lacul Orheiului*, care se formează din râurile *Răut* și *Cula* lângă târgul cu același nume, este lung de șase mile și lat de două mile. Lungimea și lățimea i le sporește o iezătură pe care voievodul Vasile Lupu Albanezul a poruncit să se facă acolo ca să oprească apele și să ridice mori folositoare. În mijlocul lui se află un ostrov nu prea mare, dar unde s-a sădit viță de vie, de soi foarte bun și pomi cu roadă de tot felul.

III. *Lacul Dorohoiului* și-a luat numele de la târgul de alături; se află nu departe de izvorul râului *Jijia* și trebuie să fie pomenit pentru belșugul de pește.

IV. *Lacul Colașin*, la granița Poloniei, trebuie pomenit mai cu seamă fiindcă din partea sa dinspre miazănoapte și apus izvorăsc două râuri, *Colașinul* și *Serafinețul*, care fac hotarul dintre Moldova și țara leșească între Nistru și Prut.

V. Cel mai din urmă și cel mai vestit dintre toate este *Lacul lui Ovidiu*, numit de locuitori *Lacul Ovidiului*, așezat lângă *Akerman* — *Alba Iulia* — în Basarabia, cunoscut mai cu seamă din pricina numelui său, fiindcă se zice, că acolo a fost surghiunit în sărăcie vestitul poet roman Ovidius. Se varsă în *Nistru*, nu departe de gura acestuia, printr-o albie destul de îngustă, dar care este împresurată de mlaștini atât de numeroase și întinse, încât nu poți ajunge la maluri cu piciorul cale de două mile italienești. Peste acestea duce un pod, care socotind după felul zidirii lui, trebuie să fie foarte vechi: căci însăși

* Se pare că lacul *Brateș* este însemnat cu numele mai vechi *Brytolagi*, care este pomenit de Bonfinius.

trăinicia lucrării, cât și mărimea pietrelor din care este alcătuit dovedesc aceasta cu prisosință.

Toate aceste ape curgătoare și stătătoare pe care le-am pomenit mai sus sunt pline de pești de soi: cu osebite pâraiele care coboară de la munte au peștii cei mai gustoși (cărora locuitorii le zic păstrăvi, loștrițe și lipani), pe care călăreții îi aduc vii pentru masa voievodului în zilele de post.

Izvoare minerale sărate, de leac, Moldova nu are deloc sau nu s-au aflat până acum poate fiindcă se crede că în apele *Prutului* sunt destule leacuri împotriva tuturor bolilor*.

* Nu numai moldovenii zic că *Lacul Ovidiului* a fost numit după poet, ci și vecinii lor, leșii, și mai cu seamă *Sarnicius*, în a sa *Descriere a Poloniei* pare să aibă aceeași părere ca și ei. El spune că gura Nistrului se află în apropierea Lacului Ovidiu, între Hypanis (la alții Axiacum) și Nistru. Se vede pe acolo un zid, încheiat cu scoabe de plumb, care merge în mare jumătate de milă. Vezi cap. IV.

Că Ovidiu a fost azvârlit în sărăcie în Sarmația, în cetatea Tomoss, o spune el însuși:

*Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum.*¹

Iar în satul Isaccea se află o piatră de mormânt ridicată cu siguranță de către un leah:

*Hic situs est vates, quem divi Caesaris ira
Augusti patria cedere iussit humo.
Saepe miser coluit patriis occumbere terris
Sed frustra; hunc illi fata dedere locum.*²

Sarnicius, Annal, lib. 2.c.4 et vlt.

¹ Pământul sarmatic să nu acopere oasele mele.

² Aici zace poetul căruia mânia lui

Cezar August i-a poruncit să plece din patrie.

Sărmanul, adesea a voit să moară pe pământul strămoșilor,

Dar zadarnic; destinele i-au hărăzit poetului locul acesta.

CAPITOLUL AL IV-LEA
DESPRE ȚINUTURILE ȘI TÂRGURILE
DE ASTĂZI DIN MOLDOVA

CUPRINS

În vremurile de demult *Moldova* era împărțită în trei părți: cea de jos, cea de sus și *Basarabia*, în care se numărau, luate la un loc 23 de ținuturi mai mici.

Dar în vremurile care au trecut, când *Basarabia* căzu sub stăpânirea turcilor și, prin trădarea voievodului *Hero* sau *Aron*, *Benderul* cu patru ținuturi le fură date în mână, voievozilor *Moldovei* nu le-au mai rămas decât 19 ținuturi și încă nici acestea întregi.

Moldova de Jos, numită de către locuitori *Țara de Jos*, cuprinde 12 ținuturi mai mici, care se numesc județe sau ținuturi. La mijloc se află:

1. *Ținutul Iașilor*; în el se află Iașii, pe râul Bahlui, la 4 mile mai sus de vărsarea lui în Prut. Acesta este scaunul țării. Ștefan cel Mare l-a mutat de la Suceava la Iași¹, pentru ca astfel să-și poată apăra țara mai bine chiar din mijlocul ei împotriva atacurilor turcilor și tătarilor, fiindcă vedea bine că nu-i era lesne s-o facă din Suceava, care se află mult mai departe de hotarul dinspre turci. Mai înainte târgul fusese doar un sat de rând, unde se așezaseră abia trei sau patru familii, și care avea o moară stăpânită de un morar bătrân, Ioan, sau cum i se zicea cu un *diminutiv*, *Iașii*².

Voievodul a vroit să dea numele acestui om târgului pe care îl clădea și mai întâi a poruncit să se zidească o biserică

¹ Ștefan cel Mare stătea într-adevăr uneori la Iași, dar orașul a devenit capitală abia în timpul lui Alexandru Lăpușneanu.

² Cu toate cercetările făcute până azi, nu s-a aflat încă o explicație satisfăcătoare pentru numele orașului Iași.

închinată sfântului Nicolae și care este astăzi biserica cea mare; după aceea a poruncit să se clădească și palate pentru dânsul și pentru boieri. Voievodul *Radu* a poruncit să fie împrejmuit cu ziduri; urmașii săi l-au înfrumusețat cu alte podoabe și cu clădiri publice, așa fel ca astăzi numără mai mult de patruzeci de biserici, durate parte din piatră, parte din lemn, cele mai multe destul de frumoase.

Cu cincizeci de ani înainte, când s-a făcut o numărătoare, s-au aflat în el 12.000 de case, dar în vremile care urmară a fost atât de pustiit de pârloluri dese și de năvăliri ale tătarilor și leșilor, încât abia a treia parte a scăpat nevătămată. În afară de curtea domnească, care adună bogății din întreaga țară, se mai află totdeauna aici și mitropolitul Moldovei, cu toate că nu poartă numele de mitropolit al acestui oraș, ci al Sucevei, scaunul de odinioară. În Iași nu se află, ce e drept, decât un protopop, despre care vom vorbi pe larg mai jos.

2. Spre apus, acest ținut se învecinează cu *Târgul Frumos al Cârligăturii*, după cum spune numele, un târg frumos. Se află la opt ceasuri de drum de la Iași spre Suceava și tot pe râul Bahlui. Nu este nimic vrednic de luat în seamă decât că este un târgușor destul de frumos, cu un palat domnesc de piatră, peste care este pus un pârcălab, cum i se zice în limba țării.

Mai departe, spre apus se întinde în lung:

3. *Ținutul Romanului*, cel dintâi pe care cetele din neamul lui Roman, întoarse din Transilvania, l-au luat în stăpânire după năvălirea lui Batie, dându-i iarăși numele cel vechi.

În acest ținut, acolo unde se întâlnește Siretul cu Moldova, se află Romanul*, peste care domnul a pus doi pârcălabi.

Mulți cred, dar nu toți, că aici trebuie să fi descălecat la început pământeni noștri, după ce s-au întors. Căci nu departe de aici, pe malul de răsărit al Siretului, se arată un alt loc,

* La *Bonfinius, Forum romanorum*, un târgușor scaun al unei arhiepiscopii.

numit și astăzi de către locuitori *Smedorova* și se zice că aici ar fi fost cea dintâi și cea mai mare cetate. Este sigur că, multă vreme după aceea, *Ștefan cel Mare* a înnoit și adus iarăși această cetate la vechea ei faimă, dar după mulți ani *Petru*, poreclit *Rareș*, nu știu din ce pricini, a nimicit-o și a dat poruncă locuitorilor să se tragă în târgul Roman.

Cu acesta, în josul ținutului lașilor și al Cârligăturii, se învecinează:

4. *Ținutul Vasluiului*, în care se află:

Vaslui, la 12 ceasuri de drum de lași, pe drumul spre Dunăre. Târgul se află la gura râului Vaslui, unde acesta se varsă în Bârlad și a fost în răstimpuri scaunul voievozilor, ale căror palate dăinuie până astăzi. Oblăduirea acestuia s-a dat unui pârcălab de Vaslui, după ce lașii a fost ales scaun.

5. *Ținutul Tutova*, numit așa după râul *Tutova*, care pare să-l taie în două prin mijloc. Scaunul lui este *Bârladul*, așezat pe râul cu același nume. Odinioară Bârladul era foarte mare; acum însă este pustiit și i s-au răpit toate frumusețile. El este scaunul vornicului de Țara de Jos, care poruncește în Moldova de Jos, dar slujba lui o îndeplinesc doi vornici mai mici, fiindcă el trebuie să urmeze neconținut curtea. La depărtare de o milă italienească în jos, pe malul râului, se văd rămășițele unei cetăți foarte vechi, numită astăzi *Cetatea de Pământ*, adică oraș de pământ. Nu s-au găsit nici temeliele vreunei case, nici vreun izvod din care să se poată afla cu siguranță de cine a fost zidită. N-au mai rămas în picioare decât ziduri de pământ; bănuiesc că au fost ridicate odinioară de către locuitorii țării pentru a stăvili năvălirile tătarăști.

6. *Ținutul Tecuciului* se învecinează la apus cu Bârladul. Este destul de întins, dar nu are nimic deosebit, în afară de târgușorul *Tecuci*, așezat pe apa Bârladului, la opt ceasuri de drum de la Bârlad spre Galați și care nu are ziduri. Este scaunul

sărac a doi pârcălabi, cărora le este dată în seamă oblăduirea acestui ținut.

Spre apus, pe malul Siretului, se află:

7. *Ținutul Putnei*, care, pare-se, își trage numele de la râul *Putna** în el se află târgușorul *Focșani*, așezat pe *Milcov*, la hotarul cu *Valahia*, al cărui staroste cârmuiește ținutul. *Adjud*, un târgușor neînsemnat, se află mai sus, pe Siret.

La poalele munților *Vrancea*, în apropiere de *Mira*, o mănăstire care este o dovadă a evlaviei răposatului voievod *Constantin Cantemir*, se găsesc ruinele unei cetăți străvechi; totuși nu se poate afla nici o mărturie nici despre vremea când a fost zidită, nici despre cel ce a înălțat-o. Locului însuși locuitorii îi zic *Crăciuna*.

Pe celălalt mal al Siretului, între Dunăre și Prut, se află:

8. *Ținutul Covurluiului*. Și-a luat numele de la Valea *Covurluiului*, care, deși se întinde cale de opt ceasuri de mers, e totuși mereu seacă și numai arareori se umple cu apă. Aici se cade să pomenim *Galații*, un târg care nu bate la ochi printr-o arhitectură frumoasă sau prin mărime, dar este târgul cel mai vestit al întregii Dunări. De două-trei ori pe an sosesc aci nu numai corăbii din porturile Mării Negre, din Crimeia, din Trapezunt, Sinope, Țarigrad, ci și din Egipt și chiar corăbii din *Barbaria*¹, care pleacă de aici încărcate cu lemn din Moldova, cu stejar, corn, brad, precum și cu miere, ceară, sare, unt, silitră și grâu, din care toți locuitorii Moldovei trag mari foloase.

Nu departe de aici, la gura dinspre răsărit a Siretului, se văd ruinele unei cetăți foarte vechi, numită astăzi de locuitori *Gherghina*. Că această cetate a fost zidită pe vremea lui *Traian* se poate dovedi cu monezile dezgropate din dărâmături, ca și cu o lespede de marmură în care stă săpat:

* În vechime a mai fost o cetate cu același nume, din care s-au mai păstrat ruine, aflate acolo unde în vechea Dacie era cetatea *Poloda*.

¹ Numele ce se dădea, pe atunci, Africii de Nord.

IMP. CAESARI DIV. FILIO NERVAE. TRAIANO. AGVSTO.
GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT. XVI. IPM. VI.
CONS. VII. P. P. CALPVRINIO PVBLIO. MARCO. C. AVRE-
LIO. RVFO.

Mai sus de aceasta, pe Prut se află:

9. *Ținutul Fălciu*, în care *Fălciu* este un târgușor destul de frumos, așezat pe Prut. Că aici a fost cândva scaunul taifalilor m-au îndreptat urmele unei cetăți foarte vechi, care se află nu departe de acolo și pe care le-am descoperit eu însumi. Am citit odată într-un manuscris al istoriei lui *Herodot* că pe Prut, cale de trei zile de la Dunăre, locuia neamul războinic al taifalilor, care își zidise o cetate foarte mare. Fiindcă n-am găsit nicăieri în acele locuri vreo ruină, am trimis câțiva oameni, care cunoșteau bine locurile, în codrii de pe Prut, să caute de nu găsesc cumva semne din care s-ar putea cunoaște ceva sigur despre așezarea acestei cetăți. Când s-au întors îndărăt, mi-au povestit că au văzut în codrii de nepătruns care se află spre apus, pe o întindere de cinci mile italienești, de-a lungul râului, temeliile unor ziduri și turnuri clădite din piatră arsă, care, deși pe câmpul din jur nu se află nici o ruină, au înfățișarea unui cerc alungit.

În afară de acestea, părerea mea este întărită și de numirea de astăzi a acestui ținut, fiindcă asemănarea numelui ne face să credem că *Fălciul* se trage din *Taifalia*.

Depart, înlăuntrul țării, se află *Huși*, un târgușor, dar scaun al unui episcop, altfel prin nimic deosebit, în afară de bălălia în care *Petru cel Mare*, stăpân al întregii Rusii, cu oaste puțină, a ținut piept vitejește, timp de patru zile, atacurilor des înnoite ale turcilor, în 1711.

În apropiere de acest loc se vede o movilă mare, ridicată de mână omenească, numită de tătari *Han Țepeși*, adică movila hanului, iar de către locuitori *Movila Râbâi*. Asupra ivirii ei sunt mai multe păreri. Unii zic că un han tătarăsc a fost nimicit cu întreaga lui oaste de către moldoveni și întru pomenire s-ar

fi ridicat această movilă; alții povestesc că o regină scită, numită *Rabie*, a fost ucisă în acest loc, pe când ieșise cu oastea împotriva sciților așezați în Moldova și a fost îngropată aici de oamenii săi. Ce e adevărat sau minciună în aceasta nu cutez să scot din întunericul atât de adânc al acestei legende.

Spre miazănoapte, cu ținutul *Fălciului* se mărginește:

10. *Ținutul Lăpușnei*. De acesta ținea pe vremuri *Tighina*, numită de către turci *Bender*, o cetate foarte întărită odinioară și pe care turcii au întărit-o și mai mult acum. Se află pe Nistru, iar în vremea noastră este locul de scăpare al regelui suedez, fugăr după bătălia de la Poltava.

Turcii au împresurat adesea, zadarnic, cetatea înainte de a o supune; și ceea ce n-au putut atinge prin forță, au dobândit prin viclenie și prin trădarea voievodului *Hero*, numit de către moldoveni Despotul. Căci, după ce acesta fu gonit din țara sa de către boieri din pricina tiraniei și a cruzimilor săvârșite împotriva moldovenilor, a fugit la sultanul turcesc, căruia i-a făgăduit că, dacă îl va ajuta să se întoarcă în țară, va da în mâna oștirilor sale *Benderul* atât de mult năzuit, împreună cu douăsprezece sate, dăruindu-i-le spre stăpânire veșnică. Sultanul, căruia acest plocon îi fu pe plac, l-a așezat din nou în scaun, iar pentru osteneala sa și-a luat cetatea cea mai întărită a întregii țări și pavăza cea mai puternică împotriva leșilor și tătarilor. Din această pricină scaunul ținutului este astăzi târgușorul *Lăpușna*, așezat pe râul cu același nume, unde se află doi pârcălabi, puși acolo de voievod și care se îngrijesc de treburile ținutului.

În afară de acestea se mai află aici *Chișinăul*, un târgușor de mai mică însemnătate, așezat pe râul Bâcul.

La mică depărtare se zărește un șir de pietre foarte mari, așezat în linie dreaptă în așa chip, de parcă ar fi fost puse înadins acolo de mâna omului; numai că atât mărimea însăși a pietrelor, cât și lungimea șirului lor nu ne îngăduie să credem așa ceva. Căci unele dintre ele sunt în patru colțuri, lungi de trei până la patru coți, iar șirul lor se întinde peste Nistru până

la Crimeia. În graiul țării, acestea poartă numele de Cheile Bâcului și norodul de jos le socoate ca o izvodire a duhurilor necurate, care s-au înțeleș între ele să astupe drumurile Bâcului.

Sigur este că unii voievozi s-au ostenit să astupe albia acestui râu, care curge în bună parte printre munți, pentru a preface într-un iaz locurile din jur, ce nu foloseau decât ca fâneată, dar lucrul n-a putut fi dus niciodată până la capăt.

Mai sus de acesta, pe Nistru, se află:

11. *Ținutul Orheiului*. Numele îi vine de la cetatea *Orhei*, așezată pe râul *Răut*, care nu e prea mare, dar cu toate acestea e frumoasă și are cu prisosință tot ce este trebuitor vieții omului. *Lacul Orheiului*, care e așezat în apropiere de acesta spre răsărit, și ostrovul minunat din acest lac, despre care am mai vorbit în capitolul al III-lea, îi dă hrană din belșug. Pe malul dinspre apus al lacului, în mijlocul codrilor deși, se văd urmele unei cetăți vechi, numită de locuitori *Orheiul vechi*. Judecând după așezarea ei, pare să fie cetatea *Petrodava* din Dacia veche¹.

Cel din urmă ținut care se întinde ca o fâșie de-a lungul malului Nistrului este:

12. *Ținutul Soroca*. Scaunul său este *Soroca*, numită mai înainte *Alchionia*, așezată în câmp, lângă coline, pe Nistru, destul de mică, dar foarte întărită, dacă ținem seama de vremea în care a fost clădită. Are un zid în patru colțuri, foarte tare, apărat de turnuri înalte și este clădit din piatră de cremene ce se găsește din belșug pe colinele dimprejur.

Fiindcă după pierderea Benderului, *Soroca* a ajuns cetatea cea mai de seamă împotriva Lehie, voievodul a așezat aici două căpetenii de oaste, ca s-o apere.

Lipsa de lemne și de apă nu îngăduie ca partea de sus a acestui ținut să fie lucrată; de aceea ea este singura parte din Moldova rămasă pustie, cu toate acestea nu e prea mare, așa cum se și înfățișează acest ținut — ca o pustie — în hărțile geografice cele mai bune.

¹ Cercetări mai noi au localizat cetatea Petrodava la Piatra Neamț.

MOLDOVA DE SUS, NUMITĂ DE LOCUITORI
ȚARA DE SUS, CUPRINDE ȘAPTE ȚINUTURI
MAI MICI:

1. *Ținutul Hotinului* care se întinde în sus de ținutul Sorocei, la miazănoapte de Nistru. Aici se află *Hocin* sau *Hotin*, o cetate pe Nistru, față în față cu Camenița. Se numără printre cele mai vechi cetăți ale Moldovei. Înainte vreme era întărită spre apus cu ziduri foarte înalte și cu șanțuri adânci, iar în partea dinspre răsărit era întărită pe malul abrupt al Nistrului și de stânci ascuțite, dar în războiul din urmă cu rușii, turcii au luat cetatea în 1712, i-au dărâmat zidurile cele vechi dintr-o parte, iar în cealaltă parte au împrejmuit-o cu lucrări de întărire noi și au lărgit-o mai mult de jumătate, încât azi i se poate spune pe bună dreptate cea mai frumoasă și cea mai tare dintre cetățile Moldovei.

Pe când se afla încă în stăpânirea voievodului Moldovei, cârmuirea acesteia era în seama unui oblăduitor pus anume; acu, când se află sub puterea turcească, este cârmuită de un pașă turcesc, lucru ce este potrivit tractatelor și învoielilor cu leșii, în care se arată lămurit că în cetățile Moldovei nu va putea fi așezată oaste turcească.

Spre apus urmează:

2. *Ținutul Dorohoiului*, în care se află *Dorohoi*, un târgușor puțin cunoscut, în apropiere de izvoarele râului Jijia. Acesta este scaunul vornicului Țării de Sus, cârmuitorul Moldovei de Sus, dar în locul lui sunt puși doi vornici mai mici, fiindcă el, din pricina treburilor la curte, n-ar putea să se îngrijească de cele ale ținutului.

Ștefăneștii, un târgușor pe Prut, în care acum (1713) turcii, după ce au curățat râul, ar fi ridicat un atelier de corăbii și hambare cu hrană pentru oștile care se află la Hotin.

3. Mai departe, în jos, este așezat *ținutul Hârlăului*, în care se află *Hârlău*, un târg neînsemnat, peste care e pus un pârcălab.

Cotnari, un târgușor vestit numai prin viile lui neîntrecute, ce stau în fruntea celorlalte. Cârmuirea acestuia este dată în

seama *marelui paharnic*, cel care toarnă în pahar domnului. În acest târgușor papistașii au biserici de piatră lucrate foarte frumos.

Botoșanii, un târgușor din care, ca și din împrejurimi, doamna voievodului își trage veniturile, adunate de un cămăraș rânduind anume pentru această slujbă.

Aceste ținuturi sunt înconjurate ca o cunună de:

4. *Ținutul Cernăuților*, care se întinde de-a lungul hotarului dinspre Polonia. Cel mai de seamă târg din acest ținut este *Cernăuți*, așezat pe malul de miazănoapte al Prutului, iar cârmuirea lui este dată marelui spătar.

În apropiere de satul *Cozmin*, pe râul Cuciur, lângă vărsarea acestuia în Prut, se văd ruinele unei cetăți foarte vechi. N-am putut afla cine a zidit-o, cu toate cercetările pe care le-am făcut adeseori, cu băgare de seamă.

Pe malul dinspre miazăzi al Siretului urmează:

5. *Ținutul Sucevei*, în care sunt vrednice de pomenit: *Suceava*, odinioară scaunul întregii Moldove, unde se află curtea domnească și scaunul mitropoliților; acum este aproape pe de-a-ntregul pustie. E așezată pe apa Sucevei, care se vede că i-a dat numele, pe o colină netedă, fiind înconjurată cu ziduri foarte înalte și cu șanțuri. La poalele colinei, marginile ei se întindeau destul de mult. În afară de palatele voievodului și ale boierilor, număra patruzeci de biserici de piatră și altele felurite de lemn și 16.000 de case; toate însă s-au năruit după strămutarea curții domnești. *Suceava* este cârmuită astăzi de hatman, adică de căpetenia cea mare a oastei.

Rădăuți, un târgușor și scaun al unui episcop, este și el așezat pe râul *Suceava* și pe *Siret*, unde acesta cotește spre miazăzi.

6. *Ținutul Neamțului* se află mai jos și se întinde destul de mult între râurile *Moldova* și *Bistrița*. Înăuntrul său se află:

Neamțul, cetate așezată pe râul cu același nume, care este zidită pe un munte foarte înalt și e atât de întărit din fire, încât

pare să înfrunte orice atac vrăjmaș. A fost de multe ori atacată, dar n-a fost cucerită decât de două ori: o dată de turci, sub domnia lui *Soliman*, și o dată în vremurile noastre de *Ioan Sobieski*, craiul Lechiei. Dar ea n-ar fi fost luată, dacă foamea nu i-ar fi silit pe cei câțiva moldoveni aflați înlăuntru ca s-o apere, s-o dea în mâinile leșilor, după o împresurare de mai multe zile. Odinioară cetatea avea un zid îndoit și numai o poartă, după aceea însă, când turcii au stricat zidul dinafară, moldovenilor nu le-a rămas decât cel dinlăuntru. Înainte ca Moldova să fi fost închinată turcilor, la izbucnirea războaielor, voievozii își trimiteau copiii și averile în această cetate, aproape de nebiruit; și astăzi încă ea este locul de scăpare foarte sigur pentru locuitori, când sunt atacați de vecinii lor. Din această pricină și înainte vreme voievozii și-au clădit aici palate destul de mari, care se văd încă și acum; însă nu li se poartă de grijă așa cum s-ar cuveni. În față se află târgușorul *Piatra*.

7. *Ținutul Bacăului*, care își are vornicul său anume, al cărui scaun este:

Bacăul, un târgușor așezat pe un ostrov din râul Bistrița, vestit pentru belșugul în mere și alte poame. Are și un episcop al bisericii papistărești, numit episcop al Bacăului. În ținuturile de sub munți se găsesc mulți supuși moldoveni, numiți papistași atât după neamul, cât și după credința lor, pe care *Ștefan cel Mare* i-a așezat acolo, dându-i în seama boierilor săi după ce a bătut pe *Matei*, craiul Ungariei. Îndesebi cel mai de seamă sat cantemiresc din părțile Romanului, numit *Faraoani*, are mai mult de o sută de familii, care toate mărturisesc legea papistășească și au o biserică de piatră foarte veche.

Ocna și *Trotușul*, pe râul *Trotuș*, două târgușoare care nu sunt vrednice de pomenit decât pentru ocnele de sare bogate ce se află în apropierea lor. Pe aici trece drumul cel mai larg din Moldova spre Transilvania.

BASARABIA, ODINIOARĂ CEA DE A TREIA PARTE
DE FRUNTE A MOLDOVEI

Pământul ei este pe de-a-ntregul un câmp deschis, nu are nici munți, nici păduri și numai un singur râu, care curge toată vremea, numit *lalpuh*; din această pricină, locuitorii, ca să scape de uscăciune, trebuie să sape fântâni foarte adânci. În locul lemnului, ei folosesc bălegarul vitelor, pe care-l usucă la soare și-și încălzesc cu el colibe. Această parte de țară a fost luată de turci mai înainte ca țara întreagă să le fie închinată și, din această pricină, nu se mai află sub stăpânire moldovenească, cu toate că și astăzi târgușoarele și satele așezate pe malurile Dunării sunt pline de moldoveni, care țin legea creștinească și rabdă stăpânirea cea silnică a turcilor și tătarilor. Țara, împărțită în patru părți și anume: *Bugeac*, *Akerman*, *Chilia* și *Ismail*, este însă locuită o parte de tătari și altă parte de turci, peste care este pus un seraschier.

1. În cea dintâi, așezată în mijlocul țării, se află Bugeacul*.

Bugeacul s-a dat ca loc de așezare tătarilor nogaici, dintre care unii se numesc tătari din Bugeac, ceilalți tătari din Bielo-grad. Căci pe la anul 976 al Hegirei, iar de la nașterea lui Hristos 1568, la porunca lui *Selim al II-lea*, când hanul tătarilor încerca să lege Donul cu Volga, mai mult de treizeci de familii de tătari nogaici, până atunci supuși rușilor, s-au lepădat de aceștia și s-au dus în Crimeia împreună cu toți ai lor. Dar fiind aceasta prea mică pentru a-i cuprinde pe toți, li s-au dat

* *Bugeac* în limba tătarilor înseamnă "colț" și este numit așa fiindcă pământul ce se întinde între Dunăre și Nistru spre Marea Neagră face un colț ascuțit; se mai pare că acest nume vine de la numele vechi *bessi*, dat acestei țări de geografii și istoricii din vechime. Tot de aici se vede că se trage și numele *Basarabia* după cum s-ar putea înțelege din *Ovidius* care spune cu jale: "*vivere quam biserum est inter Bessosque Getasque*". *Ptolemeu* scrie: "Mai sus de Dacia locuiesc *peucinii* și *bastarnii*".

Că *bastarnii* ar fi tot una cu *bessi* o crede și *Matheus Praetor* (L. II. C. 7). "*Sunt câțiva*, zice el, *care cred că bastarnii sunt același popor care se numea odinioară besi, iar astăzi se numesc basarbeni, adică aceia care viețuiesc în Basarabia*".

alte locuri de așezare în câmpia Bugeacului. De atunci încoace, neamul acesta, primind din când în când familii noi din stepa Nogaică, s-a înmulțit într-atâta, încât aproape că nu stă mai prejos la număr față de nici o altă hoardă tătarască.

Se împart în două ramuri: *Orac Uglî* și *Orumbet Uglî* și fiecare păzește cu multă grijă seminția. Își petrec viața după pilda înaintașilor, în câmp deschis; nu au târguri în afară de *Căușani*, pe râul *Botna*, apă care abia atinge acest ținut.

Că această regiune trebuie să fi avut pe vremuri târguri destul de frumoase, stau măturie ruinele vechilor zidiri, care se mai găsesc ici și colo; printre altele, zidurile păraginite ale unei cetăți foarte vechi de pe malul Nistrului, numită azi *Tatar-Punar*, adică fântâna tătarilor. Aceasta se află pe o stâncă înaltă, de la poalele căreia țâșnește un izvor cu apă foarte limpede. Nu s-a putut însă găsi nimica săpat în piatră sau vreun semn din care să putem afla de cine a fost înălțată.

Pe râul Ialpuh, în apropiere de gura lui, se mai găsesc urmele unei cetăți și mai vechi, numită îndeobște *Tint*. *Ștefan cel Mare* a înălțat-o din ruine; dar turcii au făcut-o una cu pământul, încât acum abia de i se mai cunoaște locul. Din dărâmăturile ei s-a zidit deasupra cetății vechi un alt târgușor, care înflorește încă și azi, numit îndeobște *Tobac*. Este așezat la Marea Neagră¹, poate chiar pe locul unde se ridică vechea *Aepolium*.

2. Câmpia *Cetății Albe*, înlăuntrul căreia se află *Akerman*, numită de locuitori *Cetatea Albă*, de români, odinioară *Alba Iulia*, de greci *mobzaVjor*, de leși *Bielograd*, pe țărmul Mării Negre; e o cetate destul de mare și întărită. Când era încă a Moldovei, era cârmuită de marele logofăt, acum ea are în frunte un agă de ieniceri.

În vremurile mai noi, Cetatea Albă a ajuns vestită prin sfântul *Ioan de la Suceava*, care, când stăpân era sultanul, a suferit aici moarte de mucenic. Moaștele lui făcătoare de minuni, alături de odorele dăruite cu smerenie de voievozii Moldo-

¹ Aici este probabil o greșeală de tipar, deoarece pe hartă locul se află pe Dunăre (n. ed. germ.)

vei, au fost răpite Moldovei de Ioan Sobieski, craiul Lehie, în anul 1686; el se lăuda că se războiește pentru legea creștinească și pentru biserică și că papa i-ar fi dat bani pentru aceasta.

3. Mai în josul acesteia se întinde pe malul Dunării câmpia *Chiliei*; scaunul acesteia este *Chilia**, numită odinioară *Lycostomon*, așezată la gura dinspre miazănoapte a Dunării, căreia corăbierii greci obișnuiau să-i dea chiar acest nume, fiindcă pare că-și aruncă valurile ca într-un gât de lup.

Cetatea nu este mare, dar e un târg de negoț, cu faimă, unde se opresc toate corăbiile sosite nu numai din porturile dimprejur ale Mării Negre, ci și din îndepărtatele porturi egiptene, venețiene și ragusane, care încarcă de aici ceară și piei de vite netăbăcite. În cetate locuiesc nu numai turci, ci și evrei, creștini, armeni și alții de felurite neamuri, peste care se află un nazir, adică un oblăduitor, cum i se zice îndeobște.

În vremea domniei lui Suleiman, ea a fost arsă de moldoveni și de atunci nu a mai ajuns la vechea faimă.

Pe malul dinlăuntru al Dunării se află:

4. *Ținutul Ismailului*, din care e vrednică de pomenit *Ismail*, în vechime numită de moldoveni *Smil*, o cetate care nu trebuie lăsată de o parte, cu oaste turcească și cârmuită de un *muteveli*.

Cartal, așezat pe Dunăre, la vărsarea lalpuhului, față în față cu *Isaccea*, o cetate fără însemnătate. Aici turcii bătură pod peste Dunăre, când au purtat război cu rușii în 1711. Pentru apărarea cetății au pus o căpetenie cu numele de *disdar*.

Reni, cum era numit de moldoveni, dar căruia turcii azi îi zic *Timarova*, este o cetate de același fel, în apropiere de

* *Chilia* se numea la moldoveni, la turci *Chili*, la grecii de astăzi *Lycostomon* (alții scriu rău, cred eu, *Lyrostomon* și *Lythostroton*, cum se află în *Leunclavii Pandect* 146). *Bonfinius*, cu încă vreo câțiva, o socotea drept *Achillea*; *Stanislaus Sarnicius* prepune că ar fi *Tomos*, cetatea care ar fi ajuns vestită prin surghiunirea lui *Ovidius Naso*. Care dintre aceste păreri o fi cea adevărată, nu pot să spun.

vărsarea Prutului în Dunăre. În ea nu se află nici un turc, deși este sub stăpânire turcească. Oștenii sunt cu toții creștini, moldoveni cu toții, a căror căpetenie este de aceeași lege; acesta este numit îndeobște *beșliagasi* și se află la porunca pașei din Silistra, care trebuie să fie totdeauna un seraschier.

Cam acestea ar fi toate cetățile și târgurile Moldovei, pe care libertatea le-a dus la înflorire dar pe care le-a apăsât iarăși în tirania nedreaptă, deosebit de păgubitoare a ținuturilor înfloritoare. Nici istoricii cei vechi, nici cei mai noi nu ne arată numele întemeietorilor lor, care nu s-au putut afla până astăzi nici din inscripții, nici din izvoade. Nici unul dintre acestea nu poartă vreun semn despre vremea când au fost ridicate sau despre neamul care le-a ridicat, pe ziduri nu se găsește nimic săpat, afară numai dacă au fost înălțate din nou de vreun voievod.

Numai cetatea *Suceava* are în zidurile ei o piatră mare, pe care sunt săpate șapte turnuri, acoperite de o coroană domnească ținută de doi lei. În afară de aceasta la temelia turnurilor se vede o piatră cu doi pești solzoși, ce stau cu capul în jos și cozile în sus, iar sub aceștia capul unui zimbru, între coarnele căruia se află o stea cu șase raze. Cum însă capul de zimbru a devenit stema Moldovei abia după al doilea descălecat al celor din neamul lui Roman în Moldova, așa cum am arătat în capitolul I, pare că această piatră mărturisește mai degrabă refacerea zidurilor Sucevei, decât întemeierea ei.

Pe lângă aceasta, istoricii neamului nostru zic cu toții că moldovenii, după ce s-au întors din Maramureș în patria lor cea veche, au găsit cetăți și castele pustii și astfel se poate spune fără șovăială că întemeierea lor trebuie așezată în vremuri mult mai îndepărtate. Această părere este întărită, în afară de alte temeieri, și de felul clădirii zidurilor celor mai multe din cetăți care, cu siguranță, nu pot fi decât romane, în afară

de câteva, așa cum am arătat mai sus, ce par a fi înălțate în vremuri mai noi împotriva năvălirii tătarilor.

Toate acestea sunt întărite de mărturiile celor mai de seamă istorici latini, prin care se arată că împăratul roman *Traian* a adus în *Dacia* colonii puternice de cetățeni romani, și că urmașul său *Adrian*, după ce a lăsat barbarilor unele ținuturi din răsărit, n-a părăsit Dacia, numai de teamă ca acestea să nu fie pustiite.

Se mai adaugă un monument veșnic al acestui lucru, și anume *Valul împăratului Traian*. Acesta a păstrat până și astăzi numele întemeietorului său și mă mir că nici unul dintre istoricii vechi sau mai noi n-a scris nimic despre el.

Valul lui Traian începe, cum am văzut cu ochii mei, cu două valuri la *Petrivaradin* în Ungaria, merge spre muntele *Demarcapu* (Poarta de fier), iar aici, numai cu un val, prin Valahia și Moldova, taie Prutul lângă satul Traian, Botna lângă târgușorul Căușani și, după ce străbate întreaga țară a tătarilor, se sfârșește la apa Donului. Are încă până astăzi peste doisprezece coți adâncime. De aici se vede neîndoios că, atunci când s-a făcut, valul trebuie să fi fost încă o dată pe atâta de lat și de adânc, fiind astfel o foarte bună lucrare de apărare împotriva năvălirilor vrăjmașe.

Dacă așa stau lucrurile, nu se va mai putea spune niciodată ceea ce au vrut să zică unii* că cetățile din Moldova ar fi fost ridicate de genovezi.

Căci oștenii romani aflați acolo, întotdeauna în număr foarte mare, nu puteau locui fără a avea cetăți și case; de asemenea nu este de crezut că genovezii, care încercau să pună piciorul

* Bielski, p. 239, zice: "că neamurile pecinicilor și polovților erau lituanieni care, după ce ieșiră din părțile strâmtorii cimeriene, au legat mai întâi prietenie cu genovezii, care stăpâneau peninsula, și că aceștia, împreună cu moldovenii și basarabenii, au ridicat cetățile Mangopa, Cherci, Azov, Calfa, Chilia sau Achillea, Moncastrum și Târgoviște".

la *Pont* numai pentru a face negoț, ar fi pătruns înlăuntrul Moldovei și, în locuri potrivite mai degrabă pentru plugărit decât pentru negoț, ar fi ridicat cetăți.

Mai curând s-ar putea zice că aceste cetăți au fost ridicate de dacii cei vechi pe când erau încă în înflorire, pe vremea domniei lui Decebal, iar după aceea, ocupate de către romani, ele au ajuns locuri de așezare pentru coloniile acestora. Acestei păreri nu cutezăm să ne împotrivim.

CAPITOLUL AL V-LEA
DESPRE MUNȚII ȘI MINERALELE
MOLDOVEI

CUPRINS

Spre apus, la hotarul dintre Ardeal și Valahia, Moldova este împresurată aproape din toate părțile de munți foarte înalți; de aceea a și fost numită de către romani Dacia muntoasă; cealaltă parte a ei, dinspre răsărit, are câmpii foarte mănoase.

Înălțimile sunt aici acoperite cu copaci și alți pomi cu roade, care cresc peste tot de la sine, și care, în alte țări, trebuie sădiți de mâna omului; printre înălțimi curg pâraiele cele mai limpezi, ce se rostogolesc ici și colo din vârful munților cu un murmur plăcut. Aceste locuri par niște grădini dintre cele mai frumoase; câmpiile dau din belșug roade, pe care aerul răcoros de munte nu le lasă să crească în partea muntoasă.

Cel mai înalt dintre munți este Ceahlăul, care, dacă ar fi intrat în basmele celor vechi, ar fi fost atât de vestit ca și *Olimpul*, *Pindul* sau *Pelias*. Este așezat în părțile *Neamțului*, nu departe de izvorul *Tazlăului*, iar în mijlocul lui e acoperit de zăpezi veșnice; pe vârful lui însă nu se găsește pic de nea, fiindcă pare să fie deasupra norilor de zăpadă. Din vârful său, care se înalță ca un turn, se prăvale un pârau foarte limpede, ce se năpustește cu mare larmă peste stânci abrupte și se varsă în *Tazlău*. Drept în vârf se vede o statuie străveche, înaltă de cinci coți, înfățișând, de nu mă înșel, o bătrână cu douăzeci de mioare, din a cărei parte firească curge întruna un izvor.

Este anevoie de spus dacă natura a vrut să-și arate, aici jocul sau dacă statuia a fost lucrată astfel de mâna unui artist dibaci. Căci statuia nu stă pe nici o temelie, ci este crescută și legată strâns de celelalte stânci, dar cu pânțele și spatele slobode; și chiar dacă ai vrea să crezi că încheieturile au fost umplute cu

un var făcut cu multă iscusință — și noi bucurosi am spune-o — asemenea descoperiri ale celor din vechime s-au pierdut cu vremea, totuși nu-ți poți închipui lesne în ce fel a fost adusă apa prin picior în *partea firească*, fiindcă nicăieri împrejur nu se văd urmele vreunui izvor sau ale vreunei albie.

Pesemne că de aceasta s-au folosit păgânii pentru slujba lor religioasă, căci preoții lor aveau obicei să se slujească de mijloace firești sau vicleșuguri vrăjitorești prin care să poată aduce mulțimea lesne crezătoare la uimire sau la înălțare religioasă.

Înălțimea cea mare a muntelui se poate vedea mai cu seamă atunci când, pe timp senin, la asfințitul soarelui, el poate fi zărit de la Cetatea Albă, cetate ce se află la șaizeci de ceasuri de drum depărtare, în întregime și atât de limpede, ca și când s-ar afla în apropiere, lucru care cu greu s-ar putea spune, după cum cred eu, chiar despre piscurile cele mai vestite.

Pe măgurile învecinate se găsesc ici și colo, întipărite în piatră, urme de cai, câini și păsări, ca și cum odinioară ar fi trecut pe acolo multă oaste călare.

Despre ele locuitorii povestesc multe basme; cercetătorii de azi ai naturii ar trebui să caute a afla care este părerea cea mai apropiată de adevăr.

Se mai găsește spre miazănoapte pe apa Ceremușului, în colțul unde se întâlnesc hotarele Moldovei, Leheiei și Transilvaniei, un alt șir de munți, numit de către locuitori *Ineul*, care nu se poate asemăna cu înălțimea cu Ceahlăul, dar este tot așa de mirare printr-un joc ciudat care nu se mai vede nicăieri în altă parte. Locuitorii adună roua ce cade de pe frunzele ierburilor înainte de răsăritul soarelui și, după ce-au strâns-o într-o oală, ei găsesc plutind deasupra apei un unt foarte bun, cu nimic deosebit de untul obișnuit, nici la miros, nici la culoare, nici la gust. Lucrul acesta nu se petrece însă tot anul, ci numai în trei luni — martie, aprilie și mai; în celelalte ori prea umede, ori prea uscate, nu se mai întâmplă.

În untul acesta se află atâta putere de hrană, încât dacă turmele de oi sunt duse la păscut la munte în această vreme a

anului, după puține zile se sufocă de prea multă grăsime; de aceea ciobanii, care știu aceasta din faptă, își lasă turmele în acele luni la poalele muntelui.

Munților noștri nu le lipsește nici bogăția obișnuită a munților, adică mineralele. Numai din pricina cumpătării domnilor și a lipsei de săpători în munte nu s-au putut face săpături mai înainte. În vremea noastră lucrul îl împiedică cunoscuta lăcomie a turcilor și teama ca nu cumva, săpând după bogății, să-și piardă odată cu țara și truda și roadele ei. Că munții noștri nu sunt săraci în asemenea comori subpământene, o arată pâraiele ieșite din măruntaiele lor.

Căci aceste pâraie, având albia îngustă, deseori umplută peste măsură de apa zăpezilor topite sau a ploilor, se varsă peste maluri, iar după aceea, când se trag iarăși în matca lor, lasă, pe locul unde și-au vărsat apele, nisip în care se găsesc numeroase grăunțe de aur din cel mai curat. Țiganiile îl adună, îl curăță și scot atâta aur, încât pot aduce doamnei, în loc de tribut, 1600 de drahme pe an.

Pe malul Nistrului, în ținutul Hotinului, chiar lângă cetate, se găsesc bulgări de fier, făcuți de la natură și care sunt așa de rotunzi, că ar putea fi folosiți, fără să fie lucrați, la tunuri, dar fierul acesta este atât de prost, că dacă nu este topit în foc, nu poate fi folositor la nici o altă treabă.

Pe când Hotinul nu fusese încă luat, bulgării de fier se trimiteau la Camenița; astăzi însă, cred că turcii cu greu ar mai îngădui ca leșii să le folosească drept material de război în paguba lor.

În ținutul Bacăului, lângă târgul *Trotuș*, se găsesc saline foarte bogate, numite în țară *ocne*. Nu e nevoie de vreun meșteșug deosebit ca să alegi sarea; dacă sapi în pământ până la unul sau doi coți adâncime, găsești sarea cea mai curată și limpede ca porfirul sau cristalul, fără să fie amestecată cu cea mai mică părțică de pământ. Ocnele acestea sunt nesecate, cu toate că în ele lucrează zi de zi sute de oameni.

După ce scot bolovanii de sare, ei lasă în tot locul din aceeași sare cum e cristalul, ca să sprijine pământul și săpăturile și pentru ca noile drumuri săpate să aibă loc de întindere, iar vreme de douăzeci de ani aceste drumuri să se umple într-atât cu sare, încât să nu mai recunoști că au fost cândva deșertate. Din când în când se găsesc pești încremeniți în sare, care nu se deosebesc de aceia care se pescuiesc din apele din împrejurimi.

Și în alte locuri se găsesc multe ocne de sare de acest fel; voievozii însă n-au îngăduit ca ele să fie deschise, ca nu cumva, din pricina belșugului, să scadă prețul sării și fiindcă acelea în care se lucrează astăzi îndeestulează nevoile și chiar prisosesc.

În Moldova se află munți întregi care, dacă dai la o parte scoarța de pământ de deasupra se dovedesc a fi cu totul de sare. Voievodul și întreaga țară trag mari foloase de pe urma sării, căci, în afară de locuitorii țării, locuitorii din Bugeac și Crimeia, ca și din alte țări îndepărtate își iau sarea de aici cu corăbiile. Silitră este peste tot, fiindcă toate câmpurile Moldovei au pământ negru și plin de nitru.

În *Tazlăul Sărat*, aproape de satul Moinești, în ținutul Bacăului, țâșnește dintr-un izvor păcură amestecată cu apă, pe care țăranii noștri au obicei de o folosesc la unsul osiilor de la căruțe; ei zic că este mult mai bună pentru nevoile casei decât rășina pe care o scot din copaci dar numai dacă este deosebită de apă.

CAPITOLUL AL VI-LEA
DESPRE CÂMPIILE ȘI PĂDURILE
MOLDOVEI

CUPRINS

Câmpiile Moldovei, lăudate pentru rodnicia lor atât de scriitorii vechi, cât și de cei mai noi, întrec cu mult bogăția munților despre care am vorbit până acum.

Cele așezate în mijlocul ținuturilor despărțite prin munții și râurile Moldovei dau hrană tuturor, minunând pe oricine.

Semințe care nu încolțesc în munți din pricina aerului rece, rodesc atât de frumos pe câmpii, încât în anii bogați grâul dă locuitorilor de douăzeci și patru de ori sămânța semănată, secara de treizeci de ori, orzul de șaizeci de ori, meiul dă de trei sute de ori, lucru de necrezut pentru cel ce nu vede cu ochii lui.

Pentru ovăz Moldova nu este un pântec tot atât de roditor ca pentru alte semințe; el nici nu este prea răspândit, fiindcă în locul lui se dă cailor să mănânce orz.

Meiul crește în Moldova de Jos cum nu se poate mai frumos (de aceea oamenii din țara mea au o zicală: meiul din Moldova de Jos și merele din Moldova de Sus n-au coajă).

Ei îl cojesc și îl macină, îl fac pită și o mănâncă până nu se răcește, adeseori cu unt.

Nu se găsesc grădini cu pomi roditori, ci păduri întregi de pomi cu roadă. În părțile muntoase pomii cresc de la sine; pe câmpie însă trebuie sădiți și din această pricină dau roade cu atât mai gustoase.

Prisosul de poame este atât de mare, încât leșii, când năvăleau pe vremuri în Moldova, socoteau că nu e nevoie să-și

aducă merinde, fiindcă poamele de care țara are din belșug îndestulau toată oastea. Numai că în mai multe rânduri s-au îmbolnăvit mâncând peste măsură și au fost bătuți greu, fără să mai fie nevoie de armele dușmanului; au învățat astfel să fie mai cu băgare de seamă.

Toate celelalte bogății ale pământului le întrec *viile* alese, înșiruite pe o lungă fâșie între Cotnari, și Dunăre; sunt așa de rodnice încât un singur pogon, care e o suprafață pătrată de 24 de stânjeni, dă adesea patru până la cinci sute de măsuri de vin, socotită de patruzeci de litri.

Vinul cel mai ales este cel de Cotnari, un tângușor în părțile Hârlăului. Dincolo de hotarele țării nu este cunoscut, fiindcă își pierde tăria când este dus într-un loc dintr-altul în butoaie — pe apă sau pe pământ — fără osebite îngrijiri.

Cutez să susțin că este mai ales și mai bun decât alte vinuri evropenești și chiar decât vinul de Tokay.

Când este păstrat în pivnițe adânci și boltite, cum se obișnuiește la noi în țară, și este ținut trei ani, în cel de-al patrulea capătă o asemenea tărie, încât arde ca vinul fierbinte.

Cel mai vârtos băutor abia este în stare să bea trei pahare fără să se îmbete; cu toate acestea la urmă nici măcar nu-l doare capul.

Vinul de Cotnar are o culoare cu totul deosebită, pe care n-o găsești la alte vinuri și anume este verzui și, cu cât îmbătrânește, cu atât culoarea lui se face mai verde.

De la aceste locuri, mai încolo, spre miazănoapte, nu se mai găsesc vii în stare să dea vin bun, și chiar în partea dinspre miazănoapte a dealului de la Cotnari, nici măcar un strugure n-a ajuns să se coacă bine, cu toate că s-a încercat adeseori. Parcă firea, care nu îngăduie celorlalte ținuturi așezate spre miazănoapte rodirea viței de vie, a vrut să-și arate toate puterile în acest singur loc.

Îndată după acesta, vinul de la Huși, în părțile Fălciului, e socotit cel mai bun; în al treilea rând vine vinul de Odobești, din ținutul Putnei, pe râul Milcov; în al patrulea rând, Nicoreștii, în ținutul Tecuciului, pe Siret; în al cincilea rând Grecești, în ținutul Tutovei, pe râul Berheci; în al șaselea rând, cel pe care îl dau viile Costeștilor din același ținut. Multe alte locuri mai sărace le trec sub tăcere.

Aceste vii nu sunt de folos numai locuitorilor țării, pentru nevoile lor, căci prețul scăzut al vinului trage aici neguțători ruși, leși, cazaci, ardeleni și chiar unguri, care duc la ei în țară, an de an, mult vin, chiar dacă acesta nu-l întrece pe al lor.

Și Basarabia, înainte vreme când era a Moldovei, avea vii destul de bune, dar acestea s-au părgăinit de când turcii, care se scărbesc de vin, au început să se așeze în țară. Totuși, creștinii care locuiesc în părțile Chiliei și Ismailului au mai păstrat câteva vii și scot numai atâta vin cât le trebuie ca să-și stâmpere setea.

Cu *păduri* Moldova este dăruită din belșug atât cu lemn de lucru, cât și cu lemn de foc și pomi cu roadă.

Lucrătorii de corăbii caută mai cu seamă stejarul moldovenesc și-l laudă ca fiind cel mai bun pentru nave și cel mai tare împotriva carilor.

Între altele, au băgat de seamă că, dacă nu se dă la o parte toată scoarța albă dinlăuntrul și dacă rămâne cât de puțină, în scurtă vreme lemnul este mâncat de cari; dacă dimpotrivă este bine curățat, lemnul nu va fi vătămat de vânt, aer și apă vreme de o sută de ani.

Doi codri de stejar mai ales sunt vestiți în Moldova: codrul Cotnarilor și al Tigheciului.

Pe al Cotnarilor (codrul), de lângă târgul cu același nume, nu l-a înălțat firea, ci hărnicia locuitorilor țării.

Pe vremea lui *Ștefan cel Mare* acolo se afla un câmp larg deschis. Când leșii au tăbărit aici cu multă oaste, au fost loviți și bătuți de *Ștefan cel Mare*, care le-a luat tabăra, i-a pus pe fugă, a ucis pe cei mai mulți dintre ei și a luat peste douăzeci de mii de ostatici, în cea mai mare parte nobili.

După aceea, când craiul Lehieii a vrut să-i dea bani mulți în schimbul slobozeniei lor, *Ștefan* n-a primit, fiindcă nu era la com la bani, ci vroia să-și înalțe o astfel de mărturie a izbânzii care s-o vestească și în veacurile viitoare.

La sfârșit, a înjugat la plug pe toți leșii și i-a pus să are tot câmpul unde s-a dat bătălia, lung de două mile și lat de una, și a sădit stejari anume orându-iți, care acum au ajuns o pădure frumoasă și destul de întinsă. Moldovenii îi zic azi *Dumbrăvile Roșii*¹, adică codri de stejari roșii, fiindcă au fost udate cu sânge leșesc; leșii îi zic *Bucovina* și nu pomenesc niciodată locul acesta fără să verse lacrimi.

Un alt codru de dincolo de Prut, care se află la hotarul Basarabiei și se numește Tigheci, se întinde pe aproape treizeci de mile italienești în părțile sale dinlăuntru. Pentru moldoveni a fost cea mai puternică pavăză împotriva sciților, care au atacat deseori, dar n-au putut-o lua niciodată. Copacii sunt foarte înalți și atât de deși, încât un drumeț nu-l poate străbate cu piciorul decât pe poteci cunoscute de locuitorii țării.

Înainte vreme se numărau aici peste douăsprezece mii de locuitori, care erau cei mai viteji oșteni din toată Moldova; azi, după atâtea lupte și înfrângeri și de o parte și de alta, n-au mai rămas decât vreo două mii.

¹ În *O samă de cuvinte*, Neculce semnalează trei asemenea Dumbrăvi: "*Dumbrava Roșie de la Botoșani și Dumbrava Roșie la Cotnar și Dumbrava Roșie mai gios de Roman*". Dumbrava Roșie de la Botoșani fusese menționată și în *Letopisețul* lui Grigore Ureche.

Acești locuitori au cu tătarii din Bugeac, vecinii lor, o învoială prin care se obligă să le dea în fiecare an un număr de legături de lemne, fiindcă Basarabia suferă mai cu seamă de lipsa lemnului.

Această învoială o țin întru totul până azi; însă atunci când tătarii trec peste învoială și au de gând să ceară mai mult, lucru care se întâmplă adesea, locuitorii Tigheciului se apără cu arma în mână și câștigă deseori izbânda.

CAPITOLUL AL VII-LEA
DESPRE ANIMALELE SĂLBATICE
ȘI DOMESTICE

CUPRINS

Nu e treaba noastră să facem o lungă descriere a animalelor care sunt aceleași în Moldova ca și în țările învecinate, fiindcă nu ne este aminte să vorbim despre turmele de cerbi, căprioare, capre negre, vulpi, urși și lupi, care rătăcesc de colo până colo prin păduri, ci să vorbim despre ceea ce aflăm deosebit la aceste animale ale Moldovei.

Îmi aduc aminte, ce e drept, că la noi sunt trei feluri de oi: oile de munte, oile de Sorocea și oile sălbatice de pădure.

E greu de spus câte și cât de mari sunt turmele de oi de pe munte. Căci dacă părțile Moldovei ce se află spre apus nu prea sunt prielnice semănăturilor, creșterea oilor, cu care se îndeletnicesc cel mai mult locuitorii din părțile acestea, este singura care le dă hrana de fiecare zi.

Neguțătorii de vite greci duc de aceea, an de an, peste șaizeci de mii din aceste oi (numite turcește *châvirgic*) pentru cuhnia sultanului de la Țarigrad, carnea lor fiind pe placul turcilor mai mult decât oricare alta, atât pentru că are un gust bun, cât și pentru că se mistuie ușor.

În trei locuri însă se găsesc pășuni deosebit de bune; în Câmpulung Rusc, pe râul Putila, în Câmpulungul Moldovenesc, pe râul Moldova și în munții Vrancei, în ținutul Putnei.

La șes, oile sunt mult mai mari, dar nu atât de multe ca la munte și printre acestea sunt de luat în seamă cu deosebire cele ce cresc în ținutul Sorocei. Toate au o coastă mai mult decât celelalte și pe care nu o pierd cât trăiesc. Duse însă în alt ținut, abia în al treilea an oaia fată un miel cu coastele obișnuite. De asemenea dacă o oaie din altă parte este adusă

în ținutul Sorocei, mielul care se naște va avea o coastă mai mult decât mama lui.

De acestea se deosebesc foarte mult oile sălbatice de pădure, care cu greu se mai găsesc în alte părți. Buza de sus atârână în jos de două degete mari; de aceea, când pasc, sunt silite să-și caute hrana mergând de-a-ndăratelea. Grumazul le este țeapăn și nu-și pot întoarce capul nici la dreapta nici la stânga. Au picioarele destul de scurte încât câinii care le fugăresc abia sunt în stare să le prindă. Pe deasupra au mirosul foarte ascuțit, încât adulmecă de la depărtare de o milă nemțească vânătorul sau fiara care vin spre ele în bătaia vântului și o iau la goană. Dacă însă aceștia se apropie de ele împotriva vântului, nu-i simt decât abia atunci când sunt înhățate.

Locuitorii munților au de asemenea boi mici, dar cei de la șes au cirezi mari cu boi frumoși și zdraveni, din care sunt trimiși în fiecare an peste patruzeci de mii prin țara leșească spre Dantzig, iar de acolo sunt vânduți iarăși în țările învecinate ca boi leșești.

În Moldova poți cumpăra o pereche de boi cu 5 sau, iarna, chiar cu 3 taleri nemțești, iar la Dantzig se vând cu 40 până la 50 de taleri nemțești.

Boii cei mai grași se găsesc la Pârăul Sărat din Fălciu și pe pârăul Bașeului din ținutul Cernăuților, fiindcă acolo pășunile sunt foarte sărate și cu iarbă grasă.

Aici se găsesc atât de mulți boi de soiul acesta, încât ei sunt îndestulători nu numai pentru hrana locuitorilor, dar și pentru plata grelelor triburi pe care turcii au obiceiul să le ceară de la aceștia.

Pe amândouă malurile Nistrului se văd uneori bivoli sălbatici; se pare însă că nu sunt din partea locului, ci că vin din Podolia și țara tătărească peste Nistru, când acesta este acoperit de gheață din pricina vânturilor de la miazănoapte, care băntuie iarna prin aceste ținuturi.

În munții dinspre apus trăiește o altă fiară sălbatică, despre care aproape că aș zice că este numai a țării noastre. Moldo-

venii îi zic *zimbru*; la mărime se aseamănă cu boul domestic, însă are capul mai mic, gâtul mai lung și pânțele mai supt, picioarele mai lungi, coarne subțiri și crescute drept în sus, cu vârful foarte ascuțite, numai o leacă întoarse în afară. E o fiară sălbatică și iute la picior, și poate să se cațere ca o capră pe stânci abrupte. De aceea aproape că nu poate fi prins decât dacă e rănit sau ucis cu pușca. Aceasta este fiara al cărei cap a fost ales ca stemă a țării lui Dragoș cel dintâi voievod moldovean.

În ținutul Orheiului, în satul Tohatin, între apele râurilor Răut și Ichil, porcii nu au copita despicată, ci întregă și aproape la fel ca a cailor. Scroafele aduse aici din alte părți fată după al treilea an godaci cu copite întregi. Lucrul acesta se întâmplă nu numai cu porcii de pe lângă casă, ci și la cei care trăiesc în pădure și din care se găsesc foarte mulți prin stufărișul de pe lângă Nistru.

În partea muntoasă a Moldovei trăiește un cal destul de micuț, asemănător la trup cu cel rusesc, dar foarte puternic și răbduriu la muncă, cu o copită atât de tare, încât nu e nevoie să fie potcovită, chiar dacă merge pe drumurile cele mai aspre.

La șes caili care cresc mai mari și mai arătoși la înfățișare, cu picioare bine legate, iuți și tari și sunt foarte căutați nu numai de leși și unguri, ci și de turci, care au o zicală răspândită: *“Adzem, dilberi, Bogdan barghiri, messhurdir”*, adică: *“Un tânăr persan și un cal moldovenesc sunt mai de laudă decât oricare alții”*.

Pe lângă hotarele Moldovei se găsesc de asemenea mari herghelii de cai sălbatici, care nu se deosebesc cu nimic de cei domestici, doar că sunt ceva mai mici și au copitele late de o palmă și mai bine, altfel vârtoase și rotunde. Pe aceștia îi cumpără de obicei sciții¹ din Buceag și îi cresc pentru oștețe sau pentru trebuințele casei. Toamna, când toată partea aceasta este udată de ploi neconținute și se prefăce în mocirlă, ei

¹ Tătarii.

hotărăsc ziua și locul unde să se adune; atunci umplu toate câmpiile din jur cu chiote și răcnete. Caii, la auzul răcnetelor ce răsună din toate părțile de pe câmpii, aleargă zăbăuci încoace și încolo și, negăsind nicăieri vreun loc liniștit, sunt mânați în acest fel în mijlocul vreunei pășuni mlăștinoase, cărora ei le zic ghioluri. Cum din pricina copitelor late nu mai pot fugi de aici și rămân înglodați, tătarii azvârl în ei cu săgeți și sulițe. O parte dintre cai sunt prinși vii, altă parte sunt uciși; după aceea și-i împart între ei după cum socot.

Nu vreau să pomenesc acum alte fiare sălbatice de care sunt pline pădurile noastre, ca de pildă: râșii, jderii (nu aceia numiți de obicei zibelină) și vulpile, ale căror blănuri slujesc mai cu seamă să apere de frig.

Voi spune ceva cât de cât despre albine, fiindcă eu am băgat de seamă că îndeletnicirea albinăritului nu este neplăcută și poate că nici nu o știe toată lumea.

Locuitorii țării trag foarte mari foloase de pe urma lor; toate câmpurile sunt pline de flori dintre cele mai frumoase și cele mai plăcute, iar pădurile le dau neconținut hrană îndestulătoare ca să-și strângă ceara și mierea. Aceștia ar avea foloase și mai mari de pe urma lor, dacă li s-ar îngădui să păstreze toate roiurile care roiesc în fiecare an. Dar pravila țării îi oprește să aibă stupi mai mulți decât îngăduie pământul fiecăruia, pentru ca înmulțirea albinelor la unul să nu-i păgubească pe vecini.

În afară de faguri de miere și ceară obișnuită, albinele din Moldova mai fac și o anumită ceară, cu un miros foarte puternic și de o culoare negricioasă, nu pentru păstrarea mierii înlăuntru, ci împotriva luminii soarelui. De aceea prisăcarii când prind un roi nou cu regina lui, îl așază într-un stup în care fac găuri și creștături în locuri felurite. Albinele, mai înainte de a se apuca de altceva, astupă găurile și creștăturile cu ceara neagră de care am pomenit mai sus, fiindcă ele nu pot lucra decât în întuneric, și abia după aceea se apucă de lucru.

Ceara aceasta, împreună cu mierea, o scot prisăcarii la vremea hotărâtă; fiindcă are un miros aproape ca de ambră și ține la razele soarelui, ei o vând cu atât mai scump.

S-a băgat de seamă că roiurile de albine care se află prea aproape unele de altele, când se întâlnesc în văzduh, începe o bătălie aprigă, care nu încetează până când una sau alta din părți nu o ia la goană, înfrântă. Partea biruitoare nu mai adună de aci înainte mierea florilor, ci se duce în fiecare zi la fagurii învinșilor și ia mierea adunată, pe care aceștia nu o pot apăra.

Când prisăcarii bagă de seamă că albinele lor lucrează fără spor, le stropesc pe câte le găsesc în stupi cu var stins în apă. A doua zi se duc la vecinul pe albinele căruia au prepus, îi arată petele albe și-l pun să le împlinească paguba cășunată.

Se mai află în Moldova, și la hotarul dinspre Pocuți, o pasăre căreia locuitorii țării îi zic ieruncă, iar leșii *glușca*, adică surdă; seamănă cu un cocoș sălbatic, este însă mai mică, și proastă și surdă din firea ei. Dacă un vânător găsește o sută într-un singur copac, poate să le împuște pe toate rând pe rând, iar celelalte se uită cum se prăbușesc una după alta.

Și ierunca mai are o carne foarte gingașă și albă, și la gust întrece potârnicurile și chiar fazanii.

II
PARTEA POLITICĂ
DESPRE ORÂNDUIREA DE STAT

CAPITOLUL I
DESPRE FELUL DE CÂRMUIRE
A ȚĂRII MOLDOVEI

CUPRINS

Cine vrea să dea o descriere politică a Moldovei trebuie, după socotința mea, să cerceteze înainte de toate chipul în care este cârmuită, fiindcă noi socotim că în descrierea acestuia au dat greș chiar și bărbații cei mai învățați.

Mărturiile cele mai limpezi ale istoricilor vechi și vrednici de crezare nu ne îngăduie să avem îndoială că în vremile mai de demult, pe când era o provincie romană, toată Dacia era cârmuită nu numai de stăpânitori romani, dar și după legile Romei.

Numai după căderea imperiului, când n-au mai trimis nici oști, nici cârmuitori ai provinciei, iar coloniile italice n-au mai fost în stare să țină piept deselor năvăliri barbare, nemaiavănd nici oști, nici căpetenii, se vede că romanii au dat cârmuirea, după pilda vecinilor, unuia dintr-înșii.

Cu toate acestea nu se poate ști cu siguranță în ce chip s-a ajuns la aceasta, fiindcă istoria tuturor neamurilor din această vreme este învăluită în întuneric. Atâta se știe bine însă că locuitorii Moldovei, care se trag din Italia și care au căutat să-și scape viața trăgându-se în munți din fața năvălirii sciților și barbarilor, au avut regii și voievozii lor.

Din aceștia se trage *Ioan*, acel domn atât de vestit al valahilor, pomenit de *Nicetas Choniates*, din care s-a născut *Bogdan*, al cărui fiu, *Dragoș*, a fost întâiul care i-a sfătuit pe stramoșii noștri să se întoarcă în țara lor cea veche și primind și domnia de la cei care îl urmaseră în Moldova.

Urmașii săi, care, în parte, au dobândit domnia prin alegerea boierilor, au cârmuit cu atâta chibzuință, încât, deși au

fost nevoiți să se închine unor principii creștini mai puternici și cu țări mai întinse, totuși nu au îngăduit nici unuia dintre aceștia să stăpânească asupra supușilor lor.

Din drepturile domnești cu care se laudă principii cei mari nu le-a lipsit nici unul.

În țara lor nu aveau pe nimeni asupră-le, numai pe Dumnezeu și legea.

Nu erau nici supuși vreunui domn străin și nici închinați. Războiul, pacea, viața, moartea și averea tuturor supușilor lor atârnav numai și numai de vrerea lor și ei porunceau tuturora fără să li se împotrivescă cineva, după cum le plăcea, fie că aveau sau nu dreptate.

În vremea sinodului de la Florența, împăratul bizantin Ioan Paleologul a recunoscut lui Alexandru I cel Bun titlul de despot și coroana de rege.

Dacă vreo lovire a dușmanului îl mânia pe domnitor, tot norodul trebuia să ia arma în mână la porunca sa.

Cu chipul acesta Moldova a fost străjuită și apărată nu numai împotriva loviturilor din partea vecinilor, ci și împotriva turcilor; sub domnia lui Ștefan al V-lea cel Mare* hotărele ei s-au întins mult chiar înlăuntru țărilor dușmane.

Însă domnia lui Ștefan cel Mare a fost o epocă hotărâtoare pentru Moldova, când a încetat să se mai înalțe, iar după aceea, dimpotrivă, a început să scadă încetul cu încetul, până când a căzut în starea jalnică în care o vedem acuma.

* Despre acest voievod istoricul leah *Dlugos* a lăsat mărturia se urmează:

“O prea minunat voievod, tot pe atât de mare ca și vitezele căpetenii de oști pe care le slăvim atâta, care în vremile noastre este întâiul dintre voievozii lumii, care a dobândit o biruință atât de strălucită asupra turcilor; socot că el este cel mai vrednic să i se dea domnia și cârmuirea lumii întregi și mai cu seamă să fie pusă în fruntea oștilor ce purced împotriva turcilor, cu tot sfatul, încuviințarea și hotărârea creștinătății, căci ceilalți crai sau voievozi papistași sunt dezbinați prin certuri, poște de stăpânire sau războaie lăuntrice” (vol.13, pag.513 la anul 1474). Și la pag. 531 el îl numește pe Ștefan un luptător și un domn treaz, prea bun și mare. Se mai găsesc la acest scriitor și alte multe cuvinte de laudă.

Sub fiul său *Bogdan*, după ce acest domnitor a jurat credință sultanului și a făgăduit să plătească în fiecare an un tribut de 4000 ducați, s-a stins dintr-o dată raza cea mai de frunte a strălucirii moldovenești, puterea fără margini a domnului și dreptul său, legat strâns de aceasta, de a face război și pace.

Câtva timp a mai rămas totuși o umbră din vechea măreție și parcă Moldova mai degrabă se pusese sub paza turcilor decât li se închinase; pesemne fiindcă turcii n-au vrut să întărească inimile noilor supuși, care nu li se supuseseră de tot și se temeau că, dacă i-ar fi socotit supuși, aceștia ar fi putut ajunge dușmanii lor pe față și s-ar fi răsculat.

Dar după ce neamul cel vechi al *Drăgoșeștilor* s-a stins cu *Ștefan al VIII-lea*¹, fiul lui *Petru Rareș*, ambiția celor mari, învrăjbiți pentru stăpânire, a dat prilej turcilor să sporească tributul Moldovei, ca s-o lipsească de slobozenia pe care mai avea până atunci.

În vremurile ce au urmat, ei au luat cu totul boierilor dreptul de a-și alege domn și au așezat în acest voievodat domni străini care le erau pe plac, pe care îi scoteau și-i puneau iar în scaun, încurcând toate în așa chip, că pînă la urmă cele mai multe din drepturile domnești, pe care le avea mai înainte domnul, căzură în mîna turcilor.

Nu putem tăgădui că pricina cea mai de seamă a acestei decăderi a fost ambiția câtorva străini care, pentru a ajunge domni, nu se sfiau să făgăduiască și să dea tot turcilor și, fiindcă făgăduielile nu puteau fi împlinite numai din birurile obișnuite, ei trebuiau să găsească noi feluri de dări.

În acest chip Moldova, care la început își luase un singur jug și nu prea greu, a răbdât unul îndoit, pr care i-l puneau pe de o parte turcii, pe de alta domnitorii străini.

Ca să spun totul pe scurt: sultanii cei înțelepți și-au luat pentru dînșii ceea ce socoteau că le este folositor în aceste

¹ În realitate și succesorul lui *Ștefan* (1551-1552) este un mușatin. *Petre Stolnicul*, care va domni sub numele de *Alexandru Lăpușneanu* (1552—1561, 1564—1568), era fiul nelegitim al lui *Bogdan al III-lea* și al *Anastasei*.

vremuri tulburi; dimpotrivă, ceea ce nu trăgeau nădejde să le fie de vreun folos au lăsat domnilor, ca să mulțumească cât de cât sufletele ambițioase ale pretențiilor la domnie.

Domnilor Moldovei nu li s-a mai lăsat puterea să înceapă un război și să facă pace, să încheie tractate, să trimită soli cu treburi ale țării la voievozii vecini. Dimpotrivă, li s-a lăsat toata slobozenia și aproape toată puterea de odinioară de a face legi, de a-i pedepsi pe supuși, de a căftăni sau a lua boieria, de a pune biruri, de a pune episcopi, alături de alte drepturi asemănătoare.

Puterea lor se întinde nu numai asupra boierilor și norodului din Moldova, ci și asupra neguțătorilor turci sau a altora, de orice rang ar fi, cât timp se află pe pământul țării. Viața și moartea lor stau în mâna domnului.

Când acesta osândește pe cineva la moarte, la bătaie, la surghiun, la pierderea averii, chiar dacă o face pe nedrept și tiranic, aceia care vor să se roage pentru osândit pot să facă asta prin viu grai sau prin scrisoare, dar nimeni nu se poate împotrivi judecății domnești; dimpotrivă, când domnul vrea să slobozească pe oarecine osândit la moarte de toată obștea, nimeni nu-i poate sta împotrivă și nici osânditul nu poate fi omorât cu sila, dacă el l-a luat sub oblăduirea sa.

Toate dregătoriile țării, politicești și în oaste, atîrnă de bunul plac al domnului, le dă celor ce îi sunt dragi și le ia celor pe care-i urăște. La împărțirea lor domnul nu ține nici o rânduială.

Dacă vrea să facă pe un om din norod mare logofăt, care este rangul boieresc cel mai mare în Moldova, nimeni nu cutează să i se împotrivescă pe față, când însă dimpotrivă vrea să ia rangul cuiva din neamurile cele mai de frunte, acesta trebuie să se supună pe dată voinței domnului.

Aceeași putere o are nu numai asupra călugărilor de rând, ci și asupra mitropolitului, episcopilor, arhimandriților și egumenilor), ca și asupra tuturor celor ce țin de tagma bisericească. Dacă aceștia au săvârșit vreo răutate, au nedreptățit un om din norod sau au uneltit împotriva domnului ori a țării, domnul

poate să-i înlăture din slujba și rangul lor bisericesc fără să fie împiedicat de nimic și fără învoirea patriarhului de la Țari-grad, dar nu le poate lua darul preoției; îi poate însă osândi la moarte, dacă e nevoie. Călugării își aleg singuri cârmuitori noi, dar numai atunci când domnul îi adună pentru aceasta; e nevoie și de învoirea lui, pe care o dă în acest chip: domnul dă alesului, cu mâna lui, toiagul păstoriei. Acest drept este luat după obiceiul investiturii împăraților romani de către papi și nici unul dintre principii creștini nu-l mai are în afară de țarul rusesc.

Acestea sunt drepturile domnilor moldoveni asupra supușilor lor, îngăduite nu numai de Poartă, ci și întărite prin hrisoave unora dintre împărați.

Numai asupra averilor supușilor nu le e lăsată vreo asemenea putere. Atunci când domnul vrea să pună dădii prea grele în țara lui, nimeni nu poate cârți fără a-și primejdui viața și nimeni nu se poate împotrivi poruncii sale; este ținut însă de Poartă să dea socoteală de apăsările lui.

Deși nu poate fi pârât pe dată, el se poate aștepta la o pedeapsă cu atât mai grea, când este pârât marelui vizir pentru vărsarea sângelui nevinovat și când întreaga țară se jeluiește de biruri prea grele. Când se dovedește dreptatea plângerii, de obicei este osândit la surghiun în sărăcie și i se iau toate averile. Osândă la moarte și-o atrage numai dacă se răzvrățește sau dacă se împotrivește să plătească sultanului haraciul de fiecare an.

Dar nici această orânduială nu este destul de puternică, ca să nu fie călcată; dacă domnul știe să-și facă prieteni buni, prin plocoane, pe marele vizir, pe chehaia¹, pe tefterdar² și pe alții ca ei cu trecere la sultan, nu are a se teme întru nimic nici de pâri boierești, nici de ale întregii țări, căci un apărător la curtea otomană poate să ia asupra lui ca să-l apere de toate, dacă izbutește să dovedească iscusit dreptatea celui pe care îl sprijină.

¹ *Chehaie* — locțiitor al marelui vizir.

² *Tefterdar* — conducătorul finanțelor turcești.

În chipul acesta tirania turcească apasă foarte greu Moldova, totuși domnul poate face fără teamă tot ce vrea, fiindcă nimeni nu se poate împotrivi voinței lui fără să fie pedepsit.

Mai degrabă datina țării, decât vreo lege îl împiedică să nu țină seamă de poruncile celorlalți voievozi de mai înainte sau să aducă iară înaintea divanului pricinile judecate de aceștia. De aceea, cu toate că au fost unii domni în Moldova care au luat iarăși în stăpânire moșiile date altora de înaintașii lor, cu osebire sub cuvânt că au fost date unor oameni nevrednici, lucrul acesta n-a fost însă nicicând luat în seamă sau întărit de țară, iar cei păgubiți au dobândit dreptatea și totdeauna li s-au dat îndărăt moșiile de către urmașii acestor domni.

CAPITOLUL AL II-LEA
DESPRE ALEGEREA DOMNILOR
ÎN MOLDOVA

CUPRINS

După ce am vorbit despre puterea domnilor moldoveni, rânduiala ne cere să descriem ceva mai pe larg chipul cel vechi și cel nou de alegere a domnului.

Nepăsarea strămoșilor noștri, căroră le stătea la inimă mai mult să săvârșească fapte de ispravă decât să descrie, este vinovată că noi nu putem spune nimic sigur despre cele dintâi vremuri ale neamului nostru; iar dacă prepusurile sunt luate în seamă, atunci poate că nu fără adevăr se spune că în timpurile vechi domnia Moldovei se moșteneau și că nu se făcea vreo alegere mai înainte ca neamul domnesc să se fi stins.

În sprijinul acestei păreri avem, în afară de temeiul că, pe acele vremuri, acest obicei îl aflăm la toate neamurile de frunte din Europa, încă o altă mărturie vrednică de luat în seamă, anume șirul celor dintâi domni, care ne arată limpede că arareori domnia Moldovei a fost dată vreunui străin câtă vreme se mai găsea un vlăstar din neamul celui dinainte.

Ca să se vadă și mai limpede acest lucru, nu va fi lipsit de folos să trec aici întregul șir de voievozi ai Moldovei până în veacurile noastre.

Cel dintâi, care după năvălirea lui Batie, a dat iarăși Moldovei strălucirea ei de odinioară a fost

1. *Dragoș*. Cu toate că letopisețele noastre nu-i arată spița neamului, dăinuie la noi o tradiție că el s-ar trage din vechea seminție domnească a Moldovei și că tatăl său a fost *Bogdan* feciorul lui *Ioan*, de la care toți voievozii și-au luat obiceiul să pună *Ioan* în titlul lor. Această părere trebuie socotită cu atât mai vrednică de crezare, cu cât anevoie s-ar putea crede că

un om de rând ar fi putut pleca cu însoțitori așa de numeroși la vânătoare (care le-a dat prilej să descopere Moldova) și ar fi putut să îndemne pe ai săi să-l urmeze. Urmaș i-a fost fiul său

2. *Sas*. Acestuia i-a urmat fiul său

3. *Lațcu*. Acestuia

4. *Bogdan I*, cu porecla de *Mușat*, un fiu al lui *Lațcu*.

5. *Petru I*, un fiu al lui *Bogdan Mușat*, căruia i-a urmat fratele tatălui său, fiindcă el n-a avut copii.

6. *Roman I*, fiul lui *Lațcu* și fratele lui *Mușat*. După moartea lui, fie din pricina vârstei fragede a fiului său Alexandru, fie printr-o răscoală, a fost ales

7. *Ștefan I*, căruia îi urmează

8. *Petru al II-lea*. După acesta a venit

9. *Ștefan al II-lea*, un frate al lui Petru și fiu al lui *Ștefan I*, care este alungat din domnie cu sila de

10. *Iuga*. Dar nici acesta nu și-a păstrat multă vreme domnia luată cu strâmbătate, căci încă înainte de a se scurge un an,

11. *Alexandru I*, zis *cel Bun*, un fiu al lui *Roman I*, l-a izgonit din scaunul pe care îl luase pe nedrept și a pus iarăși vechea spiță a Drăgoșștilor în drepturile ei dinainte.

Acesta este cel care a făcut cunoscut străinătății numele până atunci aproape neștiut al Moldovei, trimițând pe mitropolitul moldovean și soli la sinodul din Florența și prin apărarea dâră a dreptei credințe a meritat ca Ioan Paleologul împăratul bizantin, să-l cinstească nu numai cu titlul de despot, dar și cu o coroană crăiască. I-a urmat

12. *Ilie I*, fiul său, iar acestuia fratele său

13. *Ștefan al III-lea*, un fecior al lui *Alexandru I*. El a fost cel dintâi care a urmat la tron după moartea fratelui său, în paguba fiului domnului, lucru care se va petrece adesea și în vremurile următoare.

Cred că pricina nu a putut fi alta decât că *Alexandru I*, după ce a fost izgonit din scaun prin alegerea lui *Ștefan I*, nu și-a mai dobândit domnia decât prin alegerea boierilor, iar de atunci boierimea din Moldova capătă o slobozenie și mai mare

decât înainte în alegerea domnului, dar cu îngrădirea că nu poate să-și aleagă alt domn decât de viță domnească, dacă se mai află vreunul de acesta. În același chip se făcea odinioară alegerea crailor leșești și același lucru se vede și în zilele noastre la alegerea sultanului și a hanilor din Crimeea. După aceasta a urmat la domnie

14. *Roman al II-lea*, un fiu al lui *Ilie I*, după a cărui moarte a luat iarăși domnia

15. *Petru al III-lea*, un fiu al lui *Ștefan al III-lea*, care a avut ca urmaș pe fiul său

16. *Ștefan al IV-lea*. Acestuia i-a urmat

17. *Alexandru al II-lea*, un fiu al lui *Ilie I* și frate cu *Roman al II-lea*. După moartea acestuia a urcat pe tron

18. *Bogdan al II-lea*, fiul său. Acestuia i-a urmat fratele său

19. *Petru al IV-lea*, zis *Aron*, un fiu al lui *Alexandru al II-lea*. După moartea acestuia a ajuns domn

20. *Ștefan al V-lea*, zis *cel Mare*, un fiu al lui *Bogdan al II-lea*. A fost un voievod vrednic de toată lauda și un viteaz apărător al țării sale împotriva tuturor lovirilor dușmanilor ei, de oriunde ar fi venit. Lui i-a urmat

21. *Bogdan al III-lea*, poreclit din pricina unui betșug la ochi, *Chiorul*, care a închinat Moldova turcilor și a dat cel dintâi prilej pentru starea jalnică în care se află astăzi Moldova. La moartea lui, domnia a luat-o fiul său

22. *Ștefan al VI-lea*, zis *cel Tânăr*, care, murind fără copil, l-a avut ca urmaș pe

23. *Petru al V-lea*, zis îndeobște *Rareș* sau *Majă*, un copil din flori al lui *Ștefan al V-lea*; din a cărui alegere se vede limpede cu câtă sfințenie țineau seamă odinioară boierii Moldovei ca să urce în scaun numai cei din os domnesc.

Căci nimeni nu știa de unde se trăgea acest *Petru*, fie din pricină că tatăl se rușina de fiul său din flori, fie că nu vroia să dea prilej ca, după moartea sa, să izbucnească certuri și zăzanie, iar *Petru* însuși, care nu știa din ce neam ales se trage, fusese atât de sărac încât căuta să-și ducă viața cu umila

îndeletnicire a negoțului de pește, numit de moldoveni *măjerie*, din care pricină i s-a dat porecla de *Majă*.

Dar atunci când, cu moartea lui *Ștefan al VI-lea*, s-a crezut că vestitul neam al Drăgoșeștilor s-a stins și toți boierii s-au adunat ca să aleagă un domn nou, s-a înfățișat mama acestui *Petru* și a arătat un hrisov al lui *Ștefan cel Mare*, prin care o slobozea pe ea de plata birurilor, iar pe fiul ei *Petru* îl arăta ca fecior al lui. Printr-aceasta, fără să se sfătuiască prea mult, toți s-au înduplecat să-l facă domn pe acest *Petru*, ca fiu al domnului lor și să-l cheme în scaun de la pescăria lui.

Dar după aceea și lui *Petru* i s-a luat domnia de către sultanul *Suleiman*, fiind învinovățit că ar fi dat foc Chilie. El a avut ca urmaș pe

24. *Ștefan al VII-lea*, care se dădea drept strănepot al lui *Alexandru al II-lea*, și sub acest nume a izbândit ca pretențiile la scaunul Moldovei să-i fie luate în seamă de sultan și de boieri. El a fost omorât după o domnie scurtă, de către boieri, care au uneltit împotriva lui și au chemat iarăși în scaun pe *Petru Rareș al V-lea*, care a lăsat domnia fiului său

25. *Ilie al III-lea* și fiindcă acesta n-a avut urmaș, i-a urmat în scaun fratele său

26. *Ștefan al VIII-lea* și el fiu al lui *Petru al V-lea*. A avut și acesta soarta să moară fără urmași punând astfel capăt seminției drepte și nedrepte a Drăgoșeștilor.

Stingerea acestei seminții este pricina de căpetenie a tuturor năpăștilor abătute asupra Moldovei în cursul vremurilor. Căci nemaiaflându-se nimeni care să-i întreacă pe ceilalți prin neamul său ales și să-i țină în frâu pe uneltitori, țara s-a ruinat și s-a umplut de partide răzvrătite.

Turcii vedeau cu ochi buni aceste tulburări dinlăuntru, fiindcă își dădeau seama că, dacă moldovenii vor fi sleiți de puteri, le vor putea porunci orice, mai lesne decât dacă ar fi uniți și puternici.

Astfel, în răstimp de câteva luni, au fost aleși feluriți domni și tot atâtea au fost iarăși izgoniți până când, după sfatul celor înțelepți au fost înălțați domni din neamuri felurite.

27. *Petru*, fost stolnic al răposatului domn *Ștefan*, sau *Trușcă*, când a fost uns domn i s-a dat numele de *Alexandru al III-lea Lapușneanu*; partida potrivnică aduse asupra lui la domnie pe

28. *Despot*, numit îndeobște *Ereticul* de către istoricii noștri; om viclean și cleветitor, care l-a dat jos din scaun pe *Alexandru* cu ajutorul turcilor. Fiindcă știa că are mulți dușmani și că de câteva ori voiseră să-l înlăture otrăvinduo-l, s-a prefăcut că moare și a pus să se duca la groapă un chip asemenea lui, iar el însuși a fugit în taină la leși, ca să afle și mai bine gândurile supușilor săi. După fuga lui moldovenii l-au chemat iar la domnie pe *Alexandru al III-lea Lăpușneanu*. Numai că bucuria lui n-a ținut prea mult. Căci *Despot*, care s-a întors din Țara Leșească, l-a izgonit fără greutate, cu ajutorul oastei care-i era cu priință, întărită cu leși. După moartea lui *Despot*, domnia o smulse cu sila.

29. *Ștefan al IX-lea*, poreclit *Tomșa*, care mai înainte fusese hatmanul lui, adică căpetenia oastei. Dar moldovenii, scârbiți curând de domnia lui nedreaptă, au chemat iarăși din *Lehia*, pentru a treia oară, pe domnul lor cel vechi și drept.

Alexandru al III-lea, care stătea ascuns acolo și care l-a biruit în luptă pe *Ștefan*, l-a luat ostatec și l-a osândit la moarte. După atâtea schimbări ale soartei, el s-a bucurat la urmă de o viață mai tihnită și a murit în scaun. Averile și domnia le-a lăsat moștenitorului și fiului său

30. *Bogdan al IV-lea*. Fiindcă acesta a murit fără copii, a venit la domnie, prin alegerea boierilor

31. *Ioan*, poreclit *Armeanul*, fiindcă, după obiceiul armeanesc, se ospăta cu carne în postul sfinților apostoli. Era un bărbat foarte învățat în limbile grecească și latinească și fusese pe vremuri tovarăș de învățătură al vestitului dascăl de grecește *Ioan Lascăr*, ale cărui scrisori trimise lui se găsesc pînă astăzi în cartea *Turco-Graecia* a lui *Crusius*. Voia să scape de stăpânirea turcească și țintea spre libertate; a fost însă prins cu vicleșug

de turci, care au pus să fie rupt în două de cămile. Turcii au numit ca urmaș pe

32. *Petru al VI-lea*, poreclit *Șchiopul*, un fiu al voievodului valah *Mircea al II-lea*. Dar boierii cei mari ai Moldovei n-au suferit să fie cârmuiți de un străin și în curând au izbutit ca turcii să-l scoată din scaun și să pună domn în locul lui pe

33. *Iancu*, sas din naștere. Nu știu cu ce meșteșug a dovedit acesta să-i încredințeze pe cei mai mulți că s-ar trage din neamul Drăgoșștilor. S-a făcut însă urât tuturor prin curvia și cruzimea lui; a fost ucis de boierii care uneltiseră în taină împotriva-i. În locul lui turcii au pus a doua oară pe

Petru al VI-lea Șchiopul, care văzându-se vârat în tulburări neîncetate și iubind mai mult tihna decât fala, s-a lepădat de bunăvoie de domnie și s-a așezat la Sibiu, ca om de rând. Scaunul lăsat de el a fost luat, prin alegerea boierilor, de

34. *Aron*, bărbat crud și sălbatec. A fost izgonit de moldoveni din pricina tiraniei sale, dar turcii l-au pus iarăși în scaun, când le-a dat *Benderul*. După moartea lui, a domnit puțină vreme

35. *Ștefan al X-lea*, căruia i se zicea *Răzvan*. După el boierii au ales domn pe

36. *Ieremia Movilă* și, la moartea acestuia, pe fratele lui

37. *Simeon Movilă*, după moartea lui, Moldova a avut trei domni din același neam, anume:

38. *Mihai I*, un fecior al lui *Simeon Movilă*,

39. *Constantin I* și

40. *Bogdan al V-lea*, care erau frați și feciori ai lui *Ieremia Movilă*. Dar când au început să facă înnoiri și au vrut să dea țara pe mâna leșilor, au fost izgoniți de boierii care nu așteptau vreun sprijin prea mare din partea stăpânirii leșești. Pentru asemenea credință, ei au dobândit de la turci, fără osteneală, ca alesul lor

41. *Ștefan al XI-lea Tomșevici*, despre care se credea că se trage din neamul lui *Ștefan al IX-lea*, să fie întărit și investit cu puterea domnească. Acestuia i-a urmat

42. *Gaspar*, italian din naștere, care mai înainte fusese dragoman la Poarta otomană și pe care turcii l-au pus domn cu sila în Moldova. Dar fiindcă voia să aducă în Moldova religia papistășească, a fost izgonit de boieri, iar turcii au pus în locul lui pe

43. *Radu* care fusese domn în Valahia și i se zicea *cel Lung*. După moartea lui a urmat

44. *Miron Barnovschi*, leah, care însa, pentru slujba ce făcuse ani de-a rândul, fusese primit în rândurile boierimii moldovene și a ajuns la domnie prin alegerea boierilor celor mari.

În vremea acestuia dreptul de alegere al domnului, pe care-l avuseseră până atunci boierii, a fost lăsat chiar cu învoirea acestora, cu totul în seama turcilor. Căci atunci când izbucni un război între leși și turci, în care *Miron* trecu de partea leșilor, pricinuind astfel o groaznică năvălire a tătarilor în Moldova, boierii, ca să nu mai îndure și altă dată astfel de soartă, au lăsat de bunăvoie turcilor tot dreptul lor de a alege pe domn, numai să fie din os domnesc și de lege creștinească. După această învoială turcii, după ce tăiară capul lui *Barnovschi*, precum vom istorisi mai pe larg în altă parte, au trimis domn în Moldova pe

45. *Alexandru al IV-lea*, zis *Iliaș*, despre care se credea că ar fi din neamul lui *Ștefan al V-lea*, iar după moartea lui

46. *Moisă*, un fiu al lui *Simeon Movilă*, fu pus domn în Moldova, și, împotriva obiceiului, fu cinstit cu trei tuiuri. Dar după moartea acestuia rupându-se toate legăturile tractatelor și legilor, domnia s-a dat arareori fiilor de domn și încă mai rar cuiva din țară, dar de cele mai multe ori străinilor. În acest chip, împotriva vrerii boierilor, dar pentru bănetul lui, a dobândit domnia de la turci

47. *Vasile*, născut în Epir sau Albania, unde i se zicea *Lupu*, care și-a luat numele cel nou când a fost uns domn. Supușii lui i-au purtat jugul cu destulă răbdare mulți ani de-a rândul, dar până la urmă, l-au izgonit și au pus în locul lui pe

48. *Ștefan al XII-lea Burduja*, adică *Grasul*, dobândind de la turci și întărirea acestei alegeri. Când acesta trecu însă de partea leșilor, turcii au pus domn în Moldova pe

49. *Gheorghe Ghica*, un albanez, care era capuchehaie¹ a lui Ștefan la Poartă. După aceea însă când a fost făcut domn al Valahiei, turcii au dat domnia Moldovei lui

50. *Ștefan al XIII-lea*, fiul lui *Vasile Albanezul*, după moartea căruia

51. *Istrate Dabija* a fost ales domn de boieri și întărit de turci. După acesta a urmat

52. *Ilie al III-lea*, un fiu al lui *Alexandru al IV-lea*, numit și *Iliaș*, care a dobândit domnia prin bunăvoința turcilor, dar tot aceștia l-au dat jos din scaun. l-a urmat

53. *Duca-Vodă*, un grec ridicat de jos, care, pentru meritele sale a dobândit nu numai cele mai mari ranguri în Moldova, ci și o domniță de soție, pe fiica lui *Istrate Dabija*. Când însă, după șase luni de domnie, a fost scos din scaun, turcii au numit domn în Moldova încă o dată pe

Ilie al III-lea. Acesta a fost cel dintâi pe care turcii l-au făcut domn a doua oară, după ce-l dădusera jos din scaun, lucru pe care l-au făcut după aceea adeseori. Căci după un scurt răstimp acestui *Ilie* i-a urmat

Duca, numit a doua oară domn de turci și pe urmă scos iarăși din scaun din pricina părilor moldovenilor, pe când pornise asupra Cameniței.

54. *Ștefan al XIV-lea Petriceicu* fu ales de boieri și întărit de turci. La Hotin, trecând în toiul bătăliei de partea leșilor, domnia Moldovei o dobândi

55. *Dumitrașcu Cantacuzino*, care era surghiunit în acea vreme din Valahia, făcea negoț cu pietre scumpe la Țarigrad și dăduse în dar sultanului o fântână arteziana de argint lucrată meșteșugit. *Dumitrașcu* a fost scos din scaun și

56. *Anton Russet*, nobil din Țarigrad, care era capuchehaie al Moldovei, dobândi domnia de la turci. După el a urmat

¹ *Capuchehaie* — reprezentant al domnului pe lângă Poartă.

Duca, grecul, pe care turcii l-au pus domn pentru a treia oară. Când acesta a fost luat ostatic de leși, domnia i s-a dat încă o data lui

Dumitrașcu Cantacuzino; dar acesta s-a făcut urât boierilor din pricina tiraniei sale, iar aceștia au dobândit de la Poartă îngăduința să-și aleagă singuri domnul. Și astfel l-au ales pe părintele nostru

57. *Constantin al II-lea Cantemir*, numit *cel bătrân*, iar după moartea lui, care urmă la 23 martie 1693, fiul său mai tânăr,

58. *Dimitrie Cantemir*, fu așezat în scaun la anul 1693, ales de boierii cei mari și fu uns la Iași de doi patriarhi; dar, fiindcă n-a izbândit să fie întărit de Poartă, a fost nevoit să dea locul lui

59. *Constantin al III-lea*, un fiu al lui Duca, pus cu sila în Moldova de către turci. La rugămințile boierilor a fost scos din scaun și la 1700 i-a urmat

60. *Antioh Cantemir*, fiul cel mai mare al lui *Constantin al II-lea* dinaintea căruia fratele său (căruia sultanul îi hotărâse domnia), se dădu de bunăvoie la o parte. Dar *Constantin Brâncoveanu*, care știa să câștige cu bani mulți pe marele vizir, cel lacom, l-a izgonit, după ce domnise cinci ani și a adus în locu-i pe ginerele lui,

Constantin al III-lea, un fiu al lui Duca, ajuns, în chipul acesta, pentru a doua oară domn al Moldovei. Dar și acesta, după ce a cârmuit abia doi ani și jumătate, a fost mazilit în urma plângerilor boierilor. În locul lui, turcii l-au rânduit domn pentru a doua oară, la 1707, pe

Antioh Cantemir, a cărui scoatere din scaun a dobândit-o iarăși, după câțiva ani, dușmanul de moarte al neamului cantemiresc, *Constantin Brâncoveanu*, folosindu-se de bogățiile sale, după cum avea obiceiul. Ca urmaș al lui a fost trimis

61. *Mihai al II-lea Racoviță*, care a avut de soție pe Elisabeta, fiica lui *Constantin Cantemir*. Dar fiind învinovățit de răzvrătire de către serascherul din Silistra, turcii l-au scos din scaun și au pus în locul lui pe

62. *Nicolae Mavrocordat*, în acea vreme mare dragoman la curtea sultanului, urmaș în această dregătorie al vestitului său tată, *Alexandru Mavrocordat*. Dar când a izbucnit războiul între Rusia și Poartă, cum el era socotit mai bun scriitor decât oștean, i s-a luat domnia și i s-a dat ca urmaș pentru a doua oară

Dimitrie Cantemir, care, pentru unele pricini folositoare, a lăsat toată cinstea și viața înlesnită, trecând cu oastea sa de partea creștinătății. A avut urmaș pe înaintașul său, anume pe *Nicolae Mavrocordat*, care era foarte iubit de turci pentru credința sa și a tatălui său. Dupa aceea, când tot datorită acestei credințe a dobândit domnia în Valahia, domn în Moldova a fost făcut pentru a doua oară

Mihail al II-lea Racoviță, care și astăzi (adică în anul 1713) încearcă să țină cât de cât în ascultare Moldova, zdruncinată și lovită din toate părțile.

Ne-am văzut siliți să scriem cam pe larg despre aceste lucruri, fiindcă ni s-a părut că nu s-ar putea pune lesne în fața ochilor bunului cititor, mai pe scurt, felurile și numeroasele schimbări ale stării moldovenilor. Dacă acesta va voi să-și arunce ochii peste istorisirea făcută de noi despre domnii țării noastre, va băga de seamă, fără osteneală:

1. că de la *Dragoș*, descălecătorul Moldovei, pâna la *Ștefan cel Mare*, atâta vreme cât Moldova a fost slobodă, domnia s-a dat pe temeiul dreptului de moștenire ;

2. că această datină a fost păstrată de asemeni și sub turci, cu sfințenie și nestrămutat, atâta vreme cât a dăinuit neamul *Drăgoșștilor*;

3. că după stingerea neamului *Drăgoșștilor* și până în vremea *Movileștilor* turcii au lăsat boierilor slobodă alegerea domnilor;

4. că moldovenii au ales întotdeauna domn pe unul din copiii sau rubedeniile domnului răposat;

5. că după căderea lui *Ioan Armeanul* și după trădarea lui *Aron*, turcii au luat asupra lor mai întâi întărirea, iar pe urmă și

alegerea domnului, totuși în așa chip, încât calea la scaunul Moldovei nu era deschisă lesne decât celor din os domnesc;

6. că după răzvrătirea lui *Miron Barnovschi* legea aceasta nu numai că n-a mai rămas un obicei, dar și domnia a fost pusă la mezat de turci pentru tot felul de străini.

Dar despre toate acestea vom vorbi mai pe larg când vom avea prilej să descriem istoricește soarta țării noastre de la început și până în vremile de astăzi.

CAPITOLUL AL III-LEA
DESPRE OBICEIURILE VECHI
ȘI NOI LA ÎNSCĂUNAREA UNUI DOMN
AL MOLDOVEI

CUPRINS

După ce am arătat cine s-a învrednicit să domnească în Moldova în vechime și în zilele noastre, socotim că merită osteneală să spunem câte ceva despre obiceiurile și ceremoniile cu care se făcea înscăunarea domnilor odinioară.

În vremea celor dintâi șase voievozi, până la alegerea lui *Ștefan I*, care a rupt firul ereditar al stăpânitorilor Moldovei, obișnuit pînă atunci, datinile țării se împlineau puțin sau deloc. Cel care moșteneia domnia se știa încă de pe când trăia tatăl sau fratele său și, ca să se urce în scaun, nu era nevoie de altceva decât să-l vrea norodul.

Numai în vremile următoare, când pentru dobândirea dreaptă a domniei boierii aveau cuvânt, a fost nevoie de mai multe solemnități la numirea și ungerea ca domn.

Îndată după moartea lui *Roman I*, al șaselea voievod socotit de la descălecare, când vârsta necoaptă a fiului său *Alexandru cel Bun* îl făcea să pară prea slab ca să-i poată izgoni pe dușmanii care loviseră Moldova din toate părțile, boierii au chibzuit că e mai bine să se aleagă un domn destoinic și un oștean priceput, decât să aducă la cârma țării un copil și să se arunce în cele mai mari primejdii din pricina nepriceperii lui.

Acest drept, pe care-l aveau pe atunci toți boierii, mai apoi din pricina tulburărilor istorice iscate adesea de mulțimea celor care alegeau, a fost lăsat numai în seama celor *șapte boieri mari*, și anume a marelui logofăt, celor doi vornici, căpeteniei oștilor sau hatmanului, postelnicului, marelui spătar și marelui paharnic, despre ale căror dregătorii vom vorbi mai jos, în capitolul al VI-lea.

Aceștia, îndată după moartea domnului lor, aveau obiceiul să se adune în divan, să deschidă diata domnului răposat și dacă în aceasta nu era numit vreun urmaș, să aleagă un alt domn prin glasul celor mai mulți dintre ei, dar fără să-l arate norodului.

Când însă unul dintre feciorii domnului era numit domn prin diata părintelui său, atunci când cei ce făceau alegerea trebuiau să i se supună ca unei legi și nu mai aveau slobozenie să aleagă altul.

După aceasta se îngrijeau de îngropăciunea răposatului și rămășițele lui, dacă în viață ctitorise vreo biserică, erau așezate în aceasta, iar dacă nu, într-o biserică din cele mari.

După slujba de îngropăciune, toată boierimea și curtenii, împreună cu toate căpeteniile de oaste, se întorceau de la biserică la curte, într-o adâncă tăcere, în haine cernite și cu obraze întristate. Boierii se adunau îndată în Divanul cel mare, luându-și locurile și scaunele pe care le avuseseră în timpul vieții domnului răposat. Cetele de oșteni, cu steagurile și armele întoarse în jos, așteptau — răspândite în curtea domnească — înscăunarea noului domn.

În vremea aceasta, după amiază, domnul cel nou stătea în picioare lângă tronul părintesc, în haine cernite dacă era unul din feciorii răposatului; dacă însă era ales dintre boieri, stătea neclintit la locul său cel dinainte.

După ce se rânduiau toate în felul acesta, mitropolitul rupea cel dintâi tăcerea, ținea o cuvântare de laudă despre domnul răposat și-i plângea moartea în numele țării întregi.

După ce sfârșea mitropolitul, marele logofăt citea cu glas tare în adunare diata domnului, pentru ca, atunci când era numit ca urmaș fratele mai mic, cel mai mare fiind lăsat la o parte, lucru care se petrecea adesea, tot omul să știe că acesta se facea după voia răposatului, iar nu după bunul plac al boierilor.

Marele logofăt era cel dintâi care, după citire, se apropia de noul domn și, dacă acesta se trăgea din neamul răposatului,

îi arăta mai întâi mâhnirea pricinuită de moartea tatălui sau fratelui său, după care îi spunea că a fost hotărât domn prin diată și îl ruga în numele tuturor boierilor Moldovei să purceadă de îndată la domnie și să-i ocârmuiască pe toți ca pe niște supuși și robi credincioși, cu dreptate și după lege.

După datină, stând în picioare și cu capul gol, noul domn răspundea în puține vorbe, plângând soarta țării care a pierdut un domn atât de bun și arătând că, deși nu se sokoate destul de vrednic să poarte povara țării, se supune poruncii tatălui sau fratelui său și vrierii întregii țări și din această pricină primește domnia și-și va cârmui supușii cu toată dreptatea, dragostea și îndurarea.

După aceasta toți cei de față se ridicau în picioare și-l petreceau pe domn pînă la mitropolie cu mare alai, având în frunte pe mitropolitul și slujitorii bisericii.

La ușa bisericii mitropolitul îl întâmpina cu două lumânări mari, îl tămâia cu o cățuie și-i dădea să sărute sfânta cruce și sfânta Evanghelie, față de care acesta își arăta evlavie, iar apoi era lăsat să intre înlăuntru.

După aceea domnul pășea pînă la altar, în fața ușilor numite împărătești, cădea în genunchi și-și pleca fruntea pe marginea sfântului altar, iar mitropolitul îi puneu patrafirul pe cap și citea cu glas tare rugăciunea cea de obște la înscăunarea domnilor drept credincioși, ungându-i fruntea cu sfântul mir.

După această ceremonie premergătoare, domnul se ridică în picioare și săruta cu evlavie sfânta masă din altar și sfintele icoane.

Când se trăgea îndărăt, mitropolitul, în mijlocul bisericii, îi puneu pe cap o coroană de aur împodobită cu pietre scumpe și, în timp ce psalții cântau ὁ ξὺν ἐξ ἑὶς¹ îl apuca de brațul drept, iar postelnicul de cel stâng și-l urcau pe un tron cu trei trepte, așezat în partea dreaptă a bisericii.

În vremea aceasta se slobozeau tunurile ce se aflau împrejurul cetății, iar muzicanții începeau să cânte din instrumente.

¹ *Axion* — cântare bisericească de laudă.

După sfârșirea slujbei bisericești, domnul era înveșmântat în tinda bisericii cu straie domnești, iar boierii se îmbrăcau îndată cu veșminte strălucitoare și mai vesele, lepădând pe cele cernite purtate până atunci.

După ce se împlineau acestea, domnul încăleca din nou pe cal și se întorcea la curte, însoțit de mitropolit și de întregul sfat al țării și, intrând în sala cea mare, se urca pe tronul domnesc, la care solemnitate, după datină, hatmanul îi ținea poala din dreapta a straiului domnesc, iar postelnicul cel mare poala din stânga.

După domn veneau mitropolitul și întregul sfat, care se așezau pe scaunele lor după rânduială. După aceea mitropolitul pășea cel dintâi spre domn, care ședea pe tron, îi săruta mâna și-i ura, în puține vorbe, domnie norocită, îl încredința de sprijinul său și-i cerea ocrotire pentru dânsul și pentru oamenii bisericii. După aceea se întorcea către norod, îl binecuvânta și-l îndemna sa fie cu credință domnului.

După mitropolit urmau episcopii și celelalte fețe bisericești ale Moldovei.

După ce aceștia își arătau supunerea față de noul stăpân, veneau să-i sărute mâna și marele logofăt și ceilalți boieri.

După ce se isprăvea aceasta, domnul se ridica de pe tronul său și mulțumea tuturor, cu capul gol, pentru cugetul lor curat față de el, făgăduind țării milă, dreptate și apărare.

După asemenea cuvinte marele spătar îi lua coroana din cap și domnul se ducea în odaia lui de taină, după ce plecau cu toții.

Soaței domnului, dacă o are, mărturiile de cinstire îi sunt arătate de jupănesele boierilor în odaia ei de primire, dar la încoronare, fiind un lucru sfânt, ea nu este părtașă.

În tinda bisericii avea însăși ea o strană, mai scundă decât a soțului, iar în odaia ei de primire, în care erau hotărâte tuturor jupăneselor de boieri locuri după rangul bărbaților lor, purta o coroană la fel cu aceea a domnului, așa cum se poate vedea din picturile vechi.

Așa se petreceau lucrurile odinioară la înscăunarea unui domn în Moldova.

După ce au căzut toate în neorânduială prin cârmuirea silnică a turcilor și li s-a luat boierilor dreptul de a-și alege domnul, acum domnul se alege în alt chip, cu totul altul.

Pentru că, îndată ce marele vizir află că domnul din Moldova a murit sau când a hotărât să-l dea jos din scaun, fie că-l urăște, fie că acesta s-a făcut vinovat de ceva, atunci el caută printre feciorii domnului sau printre boierii de la Țarigrad un nou domn, și anume făgăduiește domnia aceluia care îi dă mai mulți bani — dacă vremurile sunt liniștite — dar dacă e primejdie de război, aceluia care e mai vestit pentru credința și vitejia lui.

După ce se învoiește cu acesta în privința plocoanelor și a celorlalte îndatoriri și după ce dobândește de la dînsul o scrisoare despre plata banilor, își arată socotința sultanului printr-o scrisoare numita *talhîș*, cam cu vorbele acestea:

„Domnul care cârmuiește acum în Moldova, cutare, apasă pe supușii înălțimii tale, încât boierii țării, ca să scape de tirania lui, sunt nevoiți să fugă în țările megieșe, iar unii au trebuit să vină chiar aici ca să cerșească împărăteasca ta îndurare împotriva unui domn atât de înfricoșat”. Dacă domnul nu poate fi învinovățit de ceva asemenea, atunci născocește, fie că este adevărat sau nu, că domnul se împotrivește să plătească haraciul, ori că este lăsător în împlinirea poruncilor împărătești, ori vreo altă fărădelege pentru care acesta merită să fie dat jos din scaun. “De vreme ce aceste fapte sunt potrivnice înălțimii tale și împărăției, socotesc că e trebuit (dacă este pe placul înălțimii tale) să scoatem din scaun pe domnul pomenit și să punem în locul lui pe cutare, pe care eu îl știu bărbat drept, cu credință, viteaz și vrednic de milostenia aceasta.”

Dacă sultanul se învoiește și dacă nu se împotrivesc urzelilor vizirului nici câslar agasi¹ și nici vreun alt dregător al

¹ *Câslar agasi* — sfetnic la curtea sultanului.

curții, atunci sultanul scrie cu mâna lui dedesubt: "*Mugebinge amel aluna*" adică "*sa fie făcut întocmai*". După ce dobândește învoirea, vizirul, dacă vrea să facă lucrurile în taină și dacă are a se teme că domnul care trebuie scos din scaun ar putea să fugă în țările creștine, dacă află de nenorocirea care îl paște, atunci îl cheamă pe pretendentul la domnie noaptea, iar dacă dimpotrivă nu are a se teme de nimic, îl cheamă ziua la curte, unde este întâmpinat cu toata cinstea de către chehaia-beg¹ al marelui vizir, care îl duce în odaia lui de taină, ce se află la curtea marelui vizir și-i spune să stea jos.

După temenelele dintr-o parte și alta, chehaia îi arată pricina pentru care a poruncit să-l cheme și care trebuie spusă din nou, după obiceiul curții, cu toate că pretendentul o cunoaște prea bine și anume îi spune că stăpânul lui, marele vizir, a istorisit sultanului despre slujba credincioasă și despre meritele părintelui său, ori ale lui însuși față de Poartă și prin aceasta l-a înduplecat să poruncească să fie ales domn în Moldova. Îl îndeamnă să se poarte cu vrednicie în această slujbă și slujind cu credință să-și arate bărbăția și să se păzească să nu-l dea de rușine pe marele vizir în fața sultanului fie prin nepăsarea, fie prin necredința lui.

După asemenea vorbe, chehaia trece din odaia lui în aceea a marelui vizir și îl vestește că pretendentul la domnia Moldovei, pe care l-a chemat, s-a înfățișat și așteaptă poruncile luminăției sale. Marele vizir, îndată ce nu mai are alte treburi, poruncește lui capugilar² chehaia agasi, sau ușierul cel mare, să-l aducă înlăuntru pe domnul cel nou. Acesta așteaptă oleacă în tindă până să intre în arzogazi sau odaia de primire, până când slujitorii marelui vizir și cămărașii săi se rânduiesc după rang pe amândouă părțile odăii. După aceea i se dă drumul înlăuntru și după ce sărută mâna marelui vizir, care e așezat turcește între perini și are de-a dreapta sa, în picioare, pe chehaia, se dă oleacă înapoi și rămâne în picioare. După aceea

¹ *Chehaia-beg* — locțiitor al marelui vizir.

² *Capugiu* — dregător care transmitea și aplica poruncile sultanului.

vizirul își ridică obrazul și, grav, îl salută ceremonios zicând: *"Hosi gheldin beg"*, adică: *"Bun venit, doamne!"*

"Preaînălțatul, preadreptul și preamilostivul nostru sultan, aflând că domnul ce a cârmuit până acum Moldova s-a arătat lășător în împlinirea poruncilor sale și a asuprit pe supușii săi, a poruncit să i se ia domnia. L-am rugat să te pună în locul aceluia pe tine, pe care te știu bărbat drept, cinstit și cu credință împărăției otomănicești.

Preamilostivul sultan a dat ascultare rugăminții mele, s-a milostivit de tine și ți-a dat domnia Moldovei. Datoria ta va fi deci cu credință, ca să te arăți recunoscător față de asemenea mare milostenie împărătească; prietenii și dușmanii noștri să fie și ai tăi, să-ți cârmuiești supușii cu îndurare, să aperi pe cei drepti, pe cei ticăloși să nu-i ierți; să te mulțumești cu veniturile pe care legea și obiceiurile țării le recunosc domnului, să nu storci nimic cu sila de la supușii tăi, sultanului însă să-i trimiți la curte haraciul ce se cuvine și peșcheșurile la vremea hotărâtă. Dacă vei face astfel, te vei bucura în veci de mila împărătească. Dacă vei face altminteri, trebuie să știi că sfârșitul tău nu va putea fi într-altfel decât nenorocit".

La vorbele vizirului domnul răspunde el însuși, dacă știe turcește, iar dacă nu știe limba aceasta, răspunde prin drago-manul cel mare al curții; el mulțumește pentru milosârdia sultanului, care i s-a arătat fără să fie vrednic de ea și făgăduiește să împlinească poruncile ce i se dau; să-și jertfească de bună-voie toate puterile, ba chiar și viața în slujba înălțimii sale și se roagă numai ca sultanul să nu-și întoarcă mila de la el.

După aceea, la porunca vizirului, capugilar chehaiasi aduce un veșmânt de îmbrăcat pe deasupra, hileat, numit îndeobște caftan, pe care îl dă mai întâi domnului ca să-l sărute și apoi îl îmbracă cu el peste celelalte straie. Astfel înveșmântat, se îndreaptă iarăși spre vizir, îi sărută mâna și poala hainei, îi înfățișează pe capuchehaiasi sau solul său la Poartă, care-l însoțește, și se roagă de vizir să se milostivească să-l ia și pe acesta sub oblăduirea lui.

Dacă marele vizir se învoiește, atunci răspunde: "*Ne hoş !*" adică "*Prea bine*", iar după aceea și capuchehaiasi este înveșmântat cu un caftan, dar de al doilea rang.

După ce se împlinesc aceste ceremonii, domnul sărută a treia oară mâna vizirului, iese din sală, fără să mai scoată vreo vorbă, și se duce în cămara chehaiei. Îl urmează de îndată chehaia, îl firitisește pentru domnia cea nouă și-i dă cafea și șerbet (care este făcut din zahăr și apă) și stă de vorbă cu el despre treburile domniei sau despre alte lucruri. În vremea aceasta imbrohorul, adică mai marele grajdurilor vizirului, gătește un cal frumos împodobit, iar căpetenia ceaușilor, cu 24 de ceauși, patru ceatări ai vizirului, încă vreo câțiva agalari (slujitori de rang mai înalt de la curtea vizirului) și ici-agalarî, adică slujitori de casă, îl așteaptă pe domn să iasă afară.

De îndată ce chehaia e vestit că toate sunt rânduite după obicei, poruncește să se aducă mirodenii ca să-l afume pe domn, ceea ce la turci este semn că trebuie să-ți iei rămas bun. Domnul sărută mâna chehaiei și, încălecând pe cal, iese din curtea marelui vizir, cu patru ceauși de alai înainte, cu rânduiala ce urmează: în frunte pașesc atâția ceauși câți pofteste domnul, cu ceaușlaremini sau căpetenia lor; după aceea urmează agalarii vizirului și ici-agalarî; după ei vine domnul înconjurat de patru ceatări, dintre care doi merg înaintea calului și doi pe de laturi, ca să-i sprijine picioarele. Îndată după domn vine capuchehaia, adică solul său; alaiul îl încheie boierii Moldovei, dacă se întâmplă să fie de față, sau câțiva boieri greci din Țarigrad, rude sau prieteni ai domnului. Cu asemenea alai pornește călare de la curtea vizirului, trece pe sub poarta Bahce-Capu, numită mai înainte Hrysopyle, iese din cetate și se îndreaptă spre biserica cea mare a patriarhiei din Țarigrad.

Oricine îl vede pe domn călare, fie turc, fie dreptcredincios, chiar dacă șade jos în dugheana lui, trebuie să se scoale în picioare, să-și pună mâinile cruce pe piept și să-și plece capul;

ba mai mult, după ce a trecut de poartă, toate străjile ienicerilor sunt așezate în rânduială de căpeteniile lor și se închină domnului care trece, ca și marelui vizir, plecându-și capul, punându-și mâna dreaptă pe piept și lăsându-și jos poala dinainte a hainei, care lucru este la ei semn de cea mai mare cinstire și prin care se înțelege că îl cinstesc într-atâta pe domn, încât stau cu picioarele acoperite în fața lui și nu s-ar clinti din loc decât la porunca sa.

Când domnul ajunge cu alaiul la biserica cea mare a patriarhiei, turcii au poruncă să rămână în drum, iar el însuși intră călare în curtea bisericii, descalecă la scară cum este hotărât pentru această ceremonie, în vreme ce ceaușii rostesc urarea obișnuită:

— *“Hac teala Padişahumute Febeg effendimuze cioc ilar umurler virsun devlet ile cioc iaşa”, adică “Dumnezeu cel mare și drept să dea sultanului nostru și domnului, stăpânul nostru, viață lungă și să trăiască mulți ani norociți”.*

La poarta dinspre drum domnului îi ies înainte preoții cei de mir ai patriarhiei; la scara pomenită mai sus îl întâmpină mitropolii, episcopii și alte fețe bisericești care sunt de față; la urmă, în ușa bisericii, îi iese înainte patriarhul și-l binecuvântează cu semnul crucii.

Apoi cu psalții patriarhului înainte, în timp ce se cântă τó αξιον ἔστιν voievodul pașește în casa Domnului și, în mijlocul ei, își face semnul crucii către altar, iar după ce sărută icoanele sfinților, se îndreaptă spre strana hotărâtă pentru domnii Moldovei.

În vreme ce urcă cea dintâi treaptă a acesteia, protodiaconul rostește ἐκτὸς¹ în care îl pomenește și pe noul domn în chipul acesta *“Încă ne rugăm pentru bine-credinciosul, prealuminatul și preaînălțatul nostru domn cutare, să-i dea lui biruință, tărie, sănătate și noroc, și Domnul Dumnezeuul nostru să-l ajute și să-l călăuzească și să-i pună la picioare pe toți vrăjmașii săi”.*

¹ Ectenie — rugăciune la ortodocși.

Dupa εχτνός patriarhul, în odăjdii, înconjurat de patru sau de mai mulți mitropoliți, intră în altar; domnul îl urmează și îngenunchind își reazemă fruntea de pristol. Patriarhul îi pune patrafirul pe cap și, după ce îi citește rugăciunea orânduită odinioară la încoronarea împăraților, îl unge cu sfântul mir.

După aceea domnul se scoală în picioare și se întoarce la strana sa, în vreme ce psalții cântă polihronul:

“Doamne, Dumnezeu nostru, dă-i viață lungă bine-credinciosului, preaînălțatului și prealuminatului voievod și domn al întregii Moldove, domnul nostru cutare. Dă-i Doamne, ani mulți!”

După aceasta patriarhul se așează și el în strana lui, poruncește să se facă tăcere, rostește câteva vorbe de laudă pentru domn și-l îndeamnă să fie cu frica lui Dumnezeu și să apere biserica. După aceea urmează polihronul pentru patriarh, care e alcătuit aproape din aceleași vorbe ca și cel pentru domn.

La urmă domnul și patriarhul vin împreună în mijlocul bisericii, unde patriarhul îl întărește pe domn blagoslovindu-l, iar domnul îi sărută patriarhului mâna dreaptă.

La ieșirea din biserică, patriarhul îl petrece până la scara pomenită mai sus, unde își dau unul altuia sărutare, apoi domnul încalecă pe cal; în fața curții patriarhiei îl primesc însoțitorii săi, turcii și, cu aceeași rânduială cu care a venit, se întoarce, în strigările ceaușilor, la palatul său.

Când ajunge acolo, poștește înlăuntru numai pe căpeteniile însoțitorilor săi, poruncește să le pună dinainte cafea ori dulceturi, și le împarte bacșișuri, după cum e obiceiul, iar ei, împreună cu oamenii lor, îl firitisesc și se întorc îndărăt la curtea vizirului.

A doua zi patriarhul și mitropoliții vin la noul domn și după ei vin toți boierii greci din Țarigrad să-l firitisească.

După cum e obiceiul, mai vin să-l firitisească și solii crailor sau ai țărilor creștine, mai cu seamă dacă au avut mai dinainte legături cu domnul, fie ei înșiși, fie prin dragomanii lor.

În zilele ce urmează domnul se îndeletnicește cu plata banilor ce datorează pentru dobândirea domniei și cu plocoanele pe care osmanlâii le și numesc peșcheșuri, adică daruri de bunăvoie, dar care, în faptă, sunt stoarse domnului cu sila de lăcomia lor fără saț.

Cum a dat jumătate din acestea, i se trimit semnele domniei, adică două cozi de cal, căroră ei le zic *tuiuri*, și un steag, care în limba lor se cheama *sangeac*, și anume cu o pompă mai mare decât la așezarea unui vizir de cei cinstiți cu trei tuiuri.

Căci aceștia își capătă semnele puterii lor fără nici o pompă; le sunt trimise de către miralemaga, care este păstrătorul lor.

Dimpotrivă, când acestea sunt trimise unui domn moldovean sau valah, ele sunt purtate cu mare alai prin toată cetatea până la casa domnului.

Dis-de-diminează, în ziua hotărâtă, ceaușii și slujitorii vizirului, care l-au petrecut pe domn la biserica patriarhiei, se strâng la miralem-aga, adică păstrătorul steagurilor împărătești, care este o dregătorie însemnată la curte.

Când domnul e vestit că s-au adunat cu toții, trimite pe capuchehaie și pe boierii moldoveni ce se află acolo, înveșmântați în haine scumpe și, mai cu seamă, cu caii împodobii foarte frumos, la Babihumaiun, adică la poarta cea mare (așa se numește poarta dinafară a palatului sultanilor).

Ajungând acolo, aceștia sunt primiți cu mare cinste de miralem-aga, care cheamă îndată tubulhanaua, adică muzica împărătească orânduită pentru domn. În vremea aceasta, după ce tubulhanaua începe să bată tobele și să cânte din fluiere și din alte instrumente obișnuite la turci, tot alaiul iese în rânduială din curtea sultanului. În frunte sunt ceaușii, doi câte doi; le urmează agalii vizirului îmbrăcați în aceleași straie cu care se înfățișează în divanul sultanului; după ei pășesc capuchehaia domnului și boierii moldoveni; iar la urmă miralem-aga, care poartă un steag desfășurat și cele doua tuiuri, tubulhanaua îl împresoară dindărăt.

Când trec în chipul acesta prin cetate, toate străjile, oriunde s-ar afla, chiar acelea de la curtea vizirului, trebuie să se rânduiască în drum, să-și coboare poala hainei, să-și pună mâinile cruciș pe piept și să cinstească în acest chip semnele împărătești. Ajunși în cele din urmă, la casa domnului, acesta, împreună cu curtenii săi, întâmpină la intrarea în palat pe purtătorul steagului, iar miralemaga, cu capul plecat, îi dă sangeacul și tuiurile, adăugând firitisirea: "*Alah teala mubares eileie*", adică "*Dumnezeu preînaltul să vă binecuvânteze*".

Domnul ia sangeacul în mână, îl sărută cu smerenie și-l dă în seama sangeacdarului său, adică stegarului.

După aceea poștește pe miralem-aga în cămara sa de sfat și, după ce poruncește să-i pună dinainte cafea și dulcețuri, după obiceiul turcesc, pune să-l îmbrace cu un caftan împlănit cu samur și-l lasă să plece, după ce i-a dat peșcheșul după obicei.

Miralem-aga se întoarce cu slujitorii curții la palatul împărătesc, dar tubulhanaua rămâne la domn cântând în fiecare zi câte trei ceasuri înainte de asfințitul soarelui (care vreme se cheamă în turcește *ikindi*) *neubet* sau semn de strajă. Cinstea aceasta nu o au decât domnii din Moldova sau Valahia, fiindcă nici un pașă nu poate să se slujească de muzica ostășească atâta vreme cât se află în Țarigrad.

După ce isprăveste așa toate trebile pe care le are la curte și după ce plătește toți banii ce este dator, dă de știre vizirului, prin chehaie, că nimic nu-l mai împiedică să purceadă la domnie și se roagă să-l ajute să se înfățișeze înaintea sultanului și să-i îngăduie să plece.

Odată hotărâtă ziua aceasta, care nu poate fi alta, după obicei, decât duminica sau marția — acestea fiind zilele statornicite de Suleiman pentru divanul sultanului — se adună, încă înainte de răsăritul soarelui, marele vizir, muftiul¹ și cadi-

¹ *Muftiu* — interpretul suveran al legii, reprezentantul religios al profetului.

leșirii, ceilalți viziri, agalele ienicerilor, silahdar-agasi¹ și alții care, datorită slujbei lor, au intrarea slobodă la palat și judecă pricinile, pe care sultanul le ascultă stând îndărătul unor zăbrele aurite. Câteodată judecata ține patru ceasuri, pâna când se isprăvesc plângerile.

După ce se sfârșește divanul, se poruncește domnului să stea drept, în rând cu boierii săi, de la ușa bolții dinafară a sălii divanului și până la ușa cu care se închide bolta dinlăuntru, numită *cube*.

Vizirul cel mare se ridică de la locul său și se duce la sultan împreună cu ceilalți viziri și cadileșiri, în vreme ce domnul își pleacă adânc capul în fața vizirului cel mare și a celorlalți viziri.

Când ajunge în fața sultanului, vizirul cel mare îl vestește mai întâi despre pricinile ce s-au judecat în divan sau despre alte treburi ale împărăției, apoi îl mai vestește că robul său, domnul Moldovei, se roagă să-i fie îngăduit să se ducă la domnia lui. Dacă sultanul îi îngăduie, vrerea sa i-o spune domnului capugilar chehaiasi, adică portarul cel mare, iar muhur-agasi² poruncește să i se pună în cap domnului o cucă frumos lucrată din pene de struț.

Această cucă este o podoabă a ienicerilor și li se pune în cap domnilor, fiindcă și ei slujesc în rândul ienicerilor. De aceea nimeni altul nu poate să pună această podoabă pe capul domnilor decât muhuraga, căpetenia străjilor la curtea palatului vizirului și care se socotește mai marele tuturor ienicerilor de la vizir.

După ce domnul a fost împodobit în acest chip, tefterdarul cel mare îl îmbracă cu un caftan și mai împarte alte 27 de caftane mai sărace boierilor săi care se află de față.

După aceasta pe domn îl duc înlăuntru, ținându-l de subsuori, doi capugibași, asemenea și pe alți patru boieri de frunte ai

¹ *Silahdar-agasi* — comandantul trupei de călăreți.

² *Muhur-agasi* — mai-marele ușierilor. Avea îndatoriri judecătorești la Înalta Poartă.

săi ce se află acolo. Când ajung în pragul divanului, aceștia îl silesc să-și plece capul până la pământ, lucru pe care îl face și la pasul al treilea și la al șaselea. În cele din urmă rămâne stând în picioare în mijlocul divanului, care nici nu este prea mare.

Sultanul, șezând pe tron, face semn vizirului, care stă la dreapta sa cu mâinile puse cruce una peste alta, să spuie domnului ce are de spus. Vizirul, închinându-se în fața sultanului, aproape până la pământ, spune domnului aceste cuvinte:

“Sultanul, stăpânul nostru, care este mântuirea lumii întregi, cunoscându-ți credința și cinstea, s-a milostivit asupra ta și ți-a dat domnia Moldovei. Deci și de acum încolo să fii credincios și să slujești cu dreptate, să dai ascultare poruncilor sale sfinte, căora toată lumea trebuie să se supună, și să-i fii plecat pururea. Pe supușii împăratului, care să fie sănătoși și fericiți, să-i aperi și să-i cârmuiești cu blândețe. Să fii sânguincios și să bagi de seamă la tot ce fac dușmanii, să trimiți vești sigure despre ei în orice ceas, având grijă de aceasta din răsputeri. Altminterea știi ce te așteaptă. Iar dacă vei fi lăsător, nici o dezvinovățire deșartă nu-ți va folosi!”

Dacă domnul știe turcește, răspunde cam așa: *“Făgăduiesc cu capul meu că-mi voi jertfi toată puterea slujind preaslăvitului și preamilostivului sultan, numai să nu-și întoarcă luminata lui față de la mine, nevrednicul său rob”*.

După ce rostește vorbele acestea, capugibașii îl scot afară din divan, cu aceeași ceremonie ca la intrare, mergând de-a-ndăratelea (fiindcă nu e îngăduit să arate sultanului spatele).

În vremea aceasta buiuc-imbrohorul sau comisul cel mare al sultanului gătește la poarta palatului un cal arăbesc cu frâu de aur bățut cu pietre scumpe și acoperit cu o harșa cusută cu aur și argint.

De partea stângă a șelei atîrnă o spadă, iar la dreapta un buzdugan.

¹ *Achiulahli* — soldați care însoțesc pe domn în timpul călătoriei.

Doi iedicii sau slugi de la grajdul împărătesc țin calul; alătura se află doi achiulahli¹ sau trabanți cu fesuri albe în cap și tot ațîția paici îmbrăcați în straie cusute cu fir de aur și cu chivăre de argint poleite cu aur, care seamănă cu niște pocale.

Domnul încalecă pe cal și, așteptând sosirea vizirului cel mare, poruncește boierilor săi să se rânduiască la stînga sa. Pe urmă se închină cu capul plecat și cu mâinile pe piept către vizirul cel mare și ceilalți viziri, care, de obicei, îi răspund în același chip. Când aceștia pleacă spre palatele lor, domnul, călare, cu același alai cu care a venit, cu tubulhanaua, însoțit de paicii și achiulahlii sultanului, iese din curtea palatului și merge drept spre biserica cea mare, unde este întâmpinat de către patriarh și alte fețe bisericești, cu aceleași ceremonii și cu aceeași pompă pe care le-am descris mai sus.

Când intră în biserică, își scoate cuca din cap și n-o mai pune pînă când iese. Atunci încalecă și pleacă spre palatul său, unde îl duc în divan tot agalarii care l-au însoțit pe drum. După ce agalarii își iau bacșişurile obișnuite, se întorc îndărăt la curte. Iar paicii și achiulahlii rămân cu el și-l petrec pînă la lași, cetatea cea mai de frunte a țării și scaunul domnesc.

A doua zi, rais-effendi sau logofătul cel mare al sultanului îi trimite firmanul de domnie scris meșteșugit cu litere de aur și-l vestește că trebuie să plece cât mai degrabă la domnie. Pentru că nici un domn nu poate să rămână în Țari-grad mai mult de o săptămână, după ce s-a înfățișat înaintea sultanului.

Pe drum, sultanul îi dă ca însoțitor un iskimne-agasi, care, așa cum spune cuvântul, însemnează acela care trebuie să-l așeze pe domn în scaun.

Această dregătorie se dă numai slujitorilor de credință ai curții, lui capugilar chehaiagasi, adică portarul cel mare al curții, imbrohorului cel mare sau celui de-al doilea, adică comisul cel mare împărătesc, adesea și silahdarului și ciohodaru-lui, care sunt cei mai mari dintre slujitorii de credință ai curții.

Aceștia doi din urmă însă, din pricina multor treburi însemnate ce au de îndeplinit, niciodată nu-l însoțesc ei înșiși pe domn, ci trimit pe alții în locul lor.

Pe domn îl mai însoțesc un capugibașa cu patru capugii de rând și tot atâția ceaуși, doi achiulahli, doi ceatări și doi paici împărătești precum și o ceată de muzicanți, de care se slujește de obicei și vizirul.

După ce se împlinesc toate acestea, în ajunul plecării din Țarigrad domnul cere îngăduința să-și ia rămas bun de la vizir și, când o dobîndește, se duce la curtea lui întovărășit de capuchehaie și de boierii săi.

Sosind acolo chehaia îl duce la vizir, care îl îndeamnă iarăși să fie cu credință, îi aduce iar aminte de sfaturile ce i-a dat mai înainte și-i mai arată și altele de care e trebuință.

Domnul îi dă răspuns după cum e nevoie, se roagă să aibă grijă de capuchehaiele sale și de el însuși și, isprăvind vorba, îi sărută mâna.

La urmă vizirul îl lasă slobod și-l firitisește cu aceste cuvinte:

“Te-oi vedea! Poartă-te cu bărbăție și vrednicie. Să fii și de aci înainte cu noroc și sănătos. Domnul să te aibă mereu în sfânta lui pază”.

Apoi poruncește să-l îmbrace cu un caftan, numit iciuncaf-tan sau caftanul de bun rămas.

Sfârșindu-se și acestea, domnul se duce la chehaie și-și ia rămas bun de la el.

La urmă încalecă pe cal și se duce ori la palatul lui, ori pe la ceilalți viziri, ca să se roage și de aceștia să aiba grijă de dânsul; îndeobște acestea se petrec mai cu seamă noaptea, ca nu cumva domnul să trezească bănuiala vizirului că ar căuta sau ar vrea alți sprijinitori.

A doua zi pleacă fără grabă din cetate, cu mare pompă și alai, în strigătele ceaуșilor ori de câte ori încalecă sau descalecă, după cum am arătat mai sus.

În fruntea alaiului merg călăreții moldoveni, dacă domnul îi are cu dânsul, iar înainte duc steagul.

După călăreți urmează o muzică creștinească cu pauze și trâmbițe; deasupra ei flutură un steag alb (semn de pace și supunere), între două tuiuri sau cozi de cal, date domnului de către Poartă. Urmează capuchehaia domnului și boierii aflați la Țarigrad, împresurați de amândouă părțile de câte un rând de ceauși. După aceștia vin cei șapte armăsari domnești pe care domnul, ca și vizirii, poate să-i ia cu dânsul. Armăsarii sunt împodobiți cu harșale de mare preț. De amândouă părțile sunt împresurați de șase ceatări domnești, după care urmează doi ceatări împărătești.

După aceștia călărește domnul însuși, înveșmântat în caf-tan domnesc și având în cap o cealma. Capul calului său este acoperit de către doi paici împărătești, iar scările sunt ținute de doi iedeclii sau grăjdari. Puțin mai înapoia domnului, de-a stânga (care se socotește partea cea mai de cinste la turci) călărește ischimne-agasi, iar de-a dreapta, sangeac-agasi, adică cel ce poartă grija steagului. După domn vin slujitorii săi de casă. După aceștia, fluturând în vânt, vin trei steaguri roșii, pe care le poartă cei ce țin locul lui sangeac-agasi; steagul din mijloc are sus, în vârf, jumătate de lună, ce i se zice *alem*, iar celelalte numai niște bumbi, poleiți cu aur. Urmează o ceată de muzicanți turci, care fac o larmă asurzitoare cu pauze mari și cu trâmbițe.

În coada alaiului vin slujitorii lui ischimne-agasi și ai lui sangeac-agasi și alți oameni de rând care trebuie să-l însoțească pe drum.

Cu această rânduială alaiul merge încet până la cea dintâi oprire, care nu este departe de zidurile cetății celei mari.

De aci înainte, pe drum, nu se mai ține atât seama de toate acestea; dar ori de câte ori domnul intră într-o cetate sau într-un târg, muzica și strigările ceaușilor, ca și celelalte ceremonii, trebuie să se facă din nou.

Toata vremea cât sunt pe drum, doi ceauși și un slujitor al domnului pornesc înainte până la cealaltă oprire, care se nu-

mește conac, și se îngrijesc de sălaș și de bucate, după vrerea și pofta domnului.

Căci în toată vremea aceasta, după porunca împărătească, toți trebuie să dea ascultare fără șovăire domnului, ca și cum ar fi marele vizir însuși; iar dacă unul din turci se arată fără cuviință sau nu vrea să dea ascultare poruncii domnului, acesta poate să dea poruncă lui beșli-agasi să-l pedepsească după cum i se cade. Iar dacă vrea să fie mai blând cu el, îl dă pe seama mai marilor lui, ca să-l pedepsească.

Ajungând domnul în acest chip la Galați, cel dintâi târg moldovenesc ce le iese în cale acelora ce vin de la Țarigrad, îl întâmpină aici toți boierii din Țara de Jos și unii din Țara de Sus, care se întâmplă să fie pe aproape.

Însoțit de aceștia, se îndreaptă către Iași și în vremea aceasta cercetează starea supușilor săi, le ascultă jalbele și le judecă pricinile.

La o milă de Iași îl întâmpină caimacamii puși de el prin scrisoare de la Țarigrad, împreună cu ceilalți boieri, oșteni și târgoveți, pe care domnul călare pe cal, îi lasă să-i sărute mâna sau poala hainei.

Apoi, cu aceeași pompă cu care a ieșit din Țarigrad, intră în cetatea de scaun și descalecă la biserica sfântului Nicolae. În curtea bisericii îl întâmpină cu multă cinste mitropolitul și alte fețe bisericești, care îl duc în biserică, unde se împlinesc aceleași ceremonii cum am arătat mai înainte.

După ce se sfârșește slujba, ieșind afară din biserică, îl întâmpină strigările și muzica obișnuită a alaiului turcesc, care rămâne toată vremea aceasta în drum. Însoțit de turci, se îndreaptă spre curtea domnească.

Îndată ce ajunge acolo, iskimne-agasi îl duce în divanul cel mare, unde rămâne în picioare lângă scaunul domnesc, care are trei trepte.

După ce boierii se așază la locurile lor, sunt lăsați să intre în divan și căpitanii de oaste, ca și neguțătorii cei mai bogați din Iași.

Se poruncește să fie tăcere, iar ischimne-agasi dă secretarului (care se numește divan-effendisî, este turc și se află în slujba domnului cu bună leafă) să citească porunca împărătească, numită hiucm-firman, adică porunca stăpânului.

Acest firman este alcătuit din cuvintele acestea: *“Aleși și măriți boieri, episcopi și boieri, pedestrime și călăreți și voi, toți supușii și robii mei! Sfârșitul vieții voastre fie fericit! Ajungând la voi atotputernica poruncă a înălțimii noastre, de care ascultă lumea toată, să știți că în anul... luna... mila noastră cea fără de margini a luat în seamă credința și slujba cinstită a acestui voievod prea ales și de frunte, din neamul care crede în Isus Nazarineanul, și l-a socotit vrednic de mila, îndurarea și ajutorul nostru. De aceea ne-am îndurat a-l orândui domn în Moldova. Dar i-am arătat cu osebite să poarte grijă părintească de boierii de orice rang ar fi ei, de aceia care sunt puși peste ținuturi și de toți supușii săi, să-i apere și să le ia partea, asemenea să împlinească fără zăbavă poruncile noastre și să ne slujească în toate chipurile cu credință și cuget curat. Vouă iară vă poruncim să-i fiți ascultători și supuși în toate, să împliniți cu hărnicie și de îndată tot ce vă cere la porunca noastră. Cine se va arăta îndărătnic și fără cuviință și se va împotrivi să dea ascultare poruncilor sale, oricare i-ar fi rangul, răutatea și îndărătnicia aceuia slobod este s-o pedepsească cu spada sau să-i dea orice altă osândă îi va plăcea.*

Deci pe acesta pomenit aici să-l cunoașteți de stăpân și domn al vostru, orânduit și pus de noi în fruntea voastră, și păziți-vă să cugetați altminteri sau să lucrați împotrivă și să aveți credință în prea sfânta noastră pecete (anume tura, adică semnul sultanului). Aceasta s-o știți.

Dat în Țarigrad, în anul... luna...”

După ce îl citește divan-effendisî și dragomanul îl tălmăcește vorbă cu vorbă, toți boierii răspund într-un singur glas:

“Facă-se voia sultanului!”

Atunci ischimne-agasi îl înveșmântează pe domn cu un caf-tan pe care îl aduce cu el și-l ridică în scaun cu mâna dreaptă,

iar în aceeași clipă sunt slobozite tunurile și ceaușii fac strigările lor obișnuite.

Întărit în scaunul său în acest chip, domnul poruncește ca iskimne-agasi să fie îmbrăcat cu o blană de samur, iar divan-effendis și postelnicul cel mare cu caftane de rând.

După ce se împlinește această ceremonie, întâi mitropolitul îl firitisește pentru domnie în puține vorbe și îi sărută mâna, după ce îl blagoslovește pe domn, și acesta sărută mâna mitropolitului.

După mitropolit vin să-i sărute mâna și poala hainei episcopii și boierii cei mari al căror nume îl rostește postelnicul cel mare, adăugând vorbele:

“Robul măriei-tale cutare sărută cinstita poală a hainei măriei-tale.”

Postelnicul al doilea face același lucru cu boierii de al doilea rang și postelnicul al treilea cu boierii de al treilea rang. După boieri urmează căpitanii de oaste de felurite ranguri, ca și neguțătorii și alți târgoveți de vază din Iași.

Apoi domnul se trage în cămara sa de taină, iar pe iskimne-agasi îl duc cu alai mare, în frunte cu portarul cel mare, până la casa ce i s-a gătit.

A doua zi boierii se adună iarăși la divan, unde, după ce se așează fiecare la locul lui, se arată domnul, în urma postelnicilor, și trece din sala cea mare în cea mică (numită spătăria mica*).

Așezându-se domnul în scaun, sunt chemate pe rând cele trei ranguri de boieri moldoveni, fiecare de către postelnicul său. Aceștia se apropie după rânduială de domn, care îi întărește sau îi scoate din dregătorii, ori îi saltă dintr-un rang mai de jos într-altul mai înalt. Dar ca să treacă pe un boier dintr-un rang mai înalt într-altul mai de jos nu îngăduie datina țării, afară numai dacă cineva nu primește de bunăvoia sa. Încolo, dom-

* I se zice așa, fiindcă în toată vremea spada domnului stă pe masa din odaia aceasta. Și nu intră nimeni înlăuntru, decât cei șapte boieri de frunte ai țării.

nul poate face cu boierii ce pofteste, ca și cum n-ar mai avea deasupra sa pe nimeni în această lume.

După ce pune la cale toate după cum îi este vrerea și face rânduială în țara ce i s-a încredințat, îi trimite îndărăt la Țari-grad pe iskimne-agasi și pe ceilalți slujitori împărătești.

Aceștia sunt scoși din cetate cu mare pompă și cinstiți cu multe peșcheșuri; îi petrece domnul însuși, împreună cu toți boierii, cale de o mie de pași afară din cetate; iar de acolo le dă pe unul dintre boieri să-i petreacă până la Galați, și el se întoarce îndărăt la Iași.

CAPITOLUL AL IV-LEA
DESPRE ÎNTĂRIREA DOMNILOR

CUPRINS

Așa cum am arătat până acum, domnia le este dată domnilor moldoveni de către Poartă. E drept că această domnie este atât de nestatornică, încât dacă n-ar fi întărită cu legăturile cele mai tari, le-ar putea scăpa din mâna turcilor, mai înainte ca ei să-și fi dat seama.

În chipul în care lucrează asupra moldovenilor, osmanlâii au arătat limpede temeinicia zicalei care spune despre ei înșiși că nu pleacă la vânătoare de iepuri cu ogarul, ci cu carul și că nu caută să prindă calul amăgindu-l cu sacul deșert.

Ei au socotit dimpotrivă că este mult mai bine să îmblânzească cu lingușiri zimbrul moldovenesc nedomolit — a cărui sălbăticie au cunoscut-o spre paguba lor nu o singură dată — decât să-i înfrâneze mânia cu sila, fiindcă nădăjduiau că acesta își va lepăda cu vremea firea sălbatică, iar atunci când va fi sleit de puteri îi vor putea pune lesne lațul de gât.

Cu asemenea gânduri, atunci când *Bogdan al III-lea*, feciorul lui *Ștefan cel Mare*, a închinat pentru întâia oară țara Porții, nu l-au lipsit de nici una din cinstiri și au păstrat toate legile țării, atât cele politicești, cât și cele bisericicești; i-au lăsat toate semnele domnești și s-au mulțumit să se plătească curții patru mii de galbeni în tot anul ca semn de închinare a țării.

După moartea lui *Bogdan*, o cinstire înca mai mare s-a arătat fiului său *Ștefan al VI-lea*, pe care boierii l-au ales domn, ca moștenitor drept al domniei: printr-un sol al său, comisul cel mare împărătesc, sultanul l-a firitisit la urcarea în scaun și i-a trimis semnele de cinstire; tuiuri, un sangeac, turban, caftan domnesc și un armăsar împărătesc. Urmașilor săi li s-a îngreu-

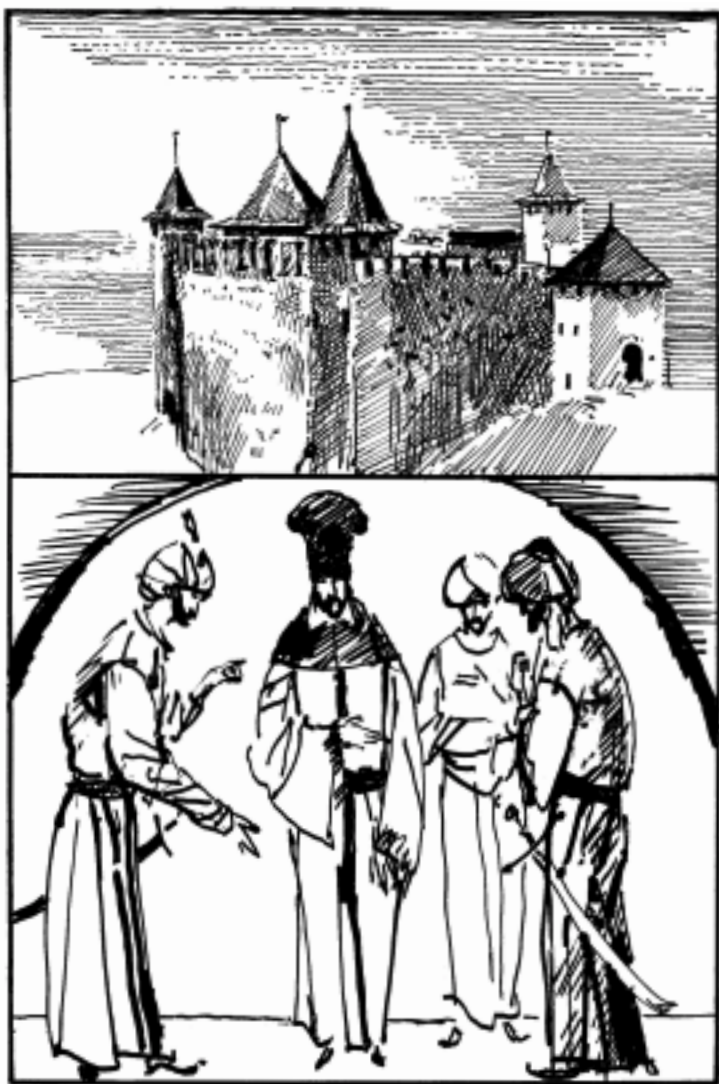
nat dajdia, dar turcii n-au cutezat să-i lipsească nici de cel mai mic semn de cinstire sau să se amestece în alegerea domnului, până când, în vremea lui *Ioan*, poreclit *Armeanul*, au găsit prilej să micșoreze vechile slobozenii și să împovăreze țara cu dăjdii noi nepomenite până atunci.

Atunci când acest *Ioan*, care încerca să facă înnoiri, le-a căzut în mâini prin vicleșug și, călcându-și cuvântul dat, l-au ucis, turcii au început să pună Moldovei lanțuri tot mai grele. Ei au hotărât că domnul trebuie să fie întărit în domnie de Poartă, iar dacă nu, să fie socotit vrăjmaș.

Cum Moldova era acum sleită de puteri și turcii vedeau că nu e în stare să se împotrivească acestor lucruri, îndată după aceea, pe vremea domniei lui *Miron Barnovschi*, au statornicit obiceiul ca domnul să meargă să-și ia el însuși semnele domniei de la Poartă, iar la fiecare trei ani să se înfățișeze la Înalta Poartă, ca să se închine împăratului.

Și pentru ca acestea să se petreacă după placul lor, ei au schimbat adesea domnii sau i-au scos din scaun. Cu chipul acesta, domnii atâta s-au spăimântat, încât nu numai că și-au luat obiceiul ca după întâiul sau al doilea an de domnie să se ducă de bunăvoie la curtea turcească, să ceară întărirea domniei, ca o milă din partea sultanului, dar și de frica lăcomiei vizirului ei cer de bunăvoie firmanul de înnoire a domniei. Firmanul se dă lesne domnului, dacă vizirul nu are vreun prepus asupra credinței lui și dacă vreun altul nu făgăduiește bani mai mulți; atunci vizirul înfățișează sultanului un talhăș cu cuvintele acestea:

“Fiindcă cutare, domnul de acum din Moldova, s-a arătat cu credință în atâția ani ai ocârmuirii sale și nu s-a ferit să-și pună viața și averea în primejdie slujind sultanului, asemenea plătind în fiecă an dajdia obișnuită către prea norocita Poartă; osebît boierii și ceilalți locuitori din Moldova, ocârmuiți cu blândețe și dreptate, și-au arătat mulțumirea pentru stăpânirea lui prin scrisori multe în care se roagă Măriei tale ca să-l întărești

în domnie, drept care și eu îl socot vrednic de mila Măriei tale. Altminteri, aștept porunca prea înaltă a Măriei tale."

Această scrisoare o duce sultanului, după obiceiul turcesc, un talhâșci (sau referendar, cum i se mai zice), iar după ce sultanul pune pecetea cu cuvintele obișnuite *amel aluna* ("facă-se întocmai"), tot acela o aduce îndărăt vizirului, care deși a dobândit învoirea sultanului ca să-l întărească iarăși pe domn în scaun, se face că nu a vorbit încă cu sultanul despre treaba aceasta și însuși chehaia, care vine cu viclenie în ajutorul lăcomiei vizirului, cheamă pe capuchehaiele domnului și-i minte că din pricina unor intrigi ale altora și a împotrivirii tainice a unor slujitori ai curții, sultanul s-a arătat mai puțin plecat să-i asculte decât aveau ei nădejde, că stăpânul său, vizirul, a încercat în câteva rânduri să aducă aminte sultanului despre acest lucru, dar încă nu a dobândit răspuns mulțumitor.

Văzând primejdia închipuită care îl paște pe domnul lor, capuchehaiele se aruncă la picioarele chehaiei și se roagă să-l ajute pe stăpânul lor în toate chipurile, făgăduind la urmă să sporească și mai mult peșcheșurile hotărâte pentru el și pentru vizir. Așa joacă ambiția și lăcomia pe pielea sărmanilor moldoveni. Și în acest chip se târguiesc îndelung, până când se îndeestulează îngâmfarea ce stăpânește la curți alături de lăcomia de aur.

Când cele doua părți au căzut la învoială întru toate și chehaia înțelege că nu mai are ce storce, îi sloboade de la sine cu nădejdea că ruga lor va merge spre bine.

A doua zi trimite pe unul din slujitorii vizirului (care nu se poate întoarce cu mâna goală) și îi vestește capuchehaiele că vizirul a dobândit în cele din urmă de la sultan îngăduința ca domnul lor să fie întărit iarăși în domnie și le poruncește să se înfățișeze la curte. Ajunși acolo, se duc mai întâi la chehaie și după aceea la vizir și, când află din gura acestuia că sultanul s-a milostivit asupra domnului lor, sunt îmbrăcați, după obicei, cu câte un caftan.

După vreo câteva zile, vizirul trimite la domn pe capugilar chehaia agasi sau pe alt slujitor de la curte, pe care-l vrea el,

ca să ducă domnului firmanul cel nou de domnie, împreună cu porunca sultanului, numită hiucm-firman.

Acest firman este de obicei la fel cu acela care se dă domnilor la întâia așezare a lor în scaun, cu deosebirea că în locul cuvintelor *“ai fost dăruit cu domnia din mila și îndurarea împărătească”* se scrie : *“ți s-a înnoit și întărit domnia din mila împărătească”*.

Iar porunca are cuprinsul acesta :

“Prea slăvite dintre domnii neamului care crede în Isus, prea ales domn dintre cei mai de frunte din neamul Nazarineanului, tu, domn stăpânitor acum în Moldova, (cutare) ajungând la tine porunca noastră, să știi că noi am auzit și despre slujba ta credincioasă, după cum am aflat și de credința ta cea nestrămutată față de noi, și drept aceea te socotim vrednic de mila și îndurarea noastră și am poruncit să ți se înnoiască și să ți se întărească domnia Moldovei. Îți dăm deci domnia ta și putere deplină asupra moldovenilor, supușii înălțimii noastre. Poartă-te cu dreptate față de ei, ca și până acum. Să păzești și să aperi pe boieri și pe fiecare locuitor, de orice rang ar fi, și să nu lipsești de a arăta prea Înaltei noastre Porți, fără zăbavă, nevoile lor, jalbele și orice împilări. Și să fii gata să împlinești poruncile înălțimii noastre, câte îți vom trimite și să-ți pui toate puterile pentru noi, cu poala suflecată; haraciul din fiecă an al Moldovei să-l trimiți întreg și la vremea hotărâtă la vistieria noastră. Păzește-te să cugești sau să făptuiești altminteri și dă crezământ sfintei nostre semnături. Dat la Țarigrad în anul... luna...”*

La această poruncă se adaugă o scrisoare a vizirului prin care îl înștiințează pe domn că prin rugămințile și mijlocirea lui a dobândit până la urmă înnoirea domniei din mila împărătească.

Luând scrisorile, capugibașa pleacă la Iași călare pe cai de poștă și, cum ajunge la Galați, trimite om înainte, ca să dea de

* Aceasta este în chipul cum vorbesc turcii și însemnează că ești gata să slujești pe cineva.

știre domnului despre sosirea lui și despre ziua când intră în lași. În acea zi domnul îi iese într-o întâmpinare la o mie de pași în afara cetății, împreună cu toată curtea sa. Când se întâlnesc, se închină unul la altul stând călare. După aceea domnul îl lasă pe capugibașa să călărească de-a dreapta sa (care la turci este locul de mai puțină cinstire) și se întoarce în cetate. Înaintea lui călărește un slujitor al lui capugibașa, care duce în mâinile sale, înfășurat într-o pânză albă, firmanul împărătesc, iar pe brațe caftanul domnesc; urmează muzica împărătească, iar ceaușii fac din când în când strigarea lor obișnuită.

Cu această rânduială merg până la curtea domnească și, după ce domnul a intrat în divanul cel mare, împreună cu toți boierii, și s-a așezat în scaun, capugibașa dă firmanul în mâna domnului, iar el îl dă lui divan-effendisii ca să-l citească. Toate acestea se petrec după rânduiala obișnuită la înscăunarea unui domn, despre care am scris mai sus.

Osebit de această înnoire a domniei, care se face de obicei o dată la trei ani și se numește mucarerul mare, se mai face alta și în fiecare an, care se numește mucarerul mic, și care pricinuiește cheltuieli cu mult mai mici, așa cum vom arăta mai departe.

La mucarerul mic nu se mai înnoiește firmanul de domnie, ci se trimite numai un hiucm-firman sau porunca stăpânului, cu un slujitor de rang de mijloc, care și dobândește bacșiș mai puțin.

CAPITOLUL AL V-LEA
DESPRE SCOATEREA DIN SCAUN
A DOMNULUI

CUPRINS

După ce am vorbit despre înscăunarea și întărirea domnilor moldoveni, cititorul dornic să afle poate să ne ceară pe bună dreptate să vorbim și despre scoaterea lor din scaun. Vom păstra aceeași rânduială de care am ținut seama mai sus și vom cerceta mai cu de-amănuntul — din izvoarele care ne stau la îndemână — toate obiceiurile de care se ținea seamă, în timpurile vechi și mai noi, la scoaterea din scaun a domnilor din Moldova. În cele dintâi veacuri, când Moldova a început să aibă domnie osebită, domnii nu se scoteau deloc din scaun și nici nu puteau să se scoată, căci ei aveau asupra supușilor lor, ca și craii, stăpânire neîngrădită, fiindcă dobândeau puterea ca moștenire de la înaintașii lor și nu erau aleși. Cronicarii arată, ce e drept că unii din domnii neamului moldovenesc au fost izgoniți, dar aceasta s-a întâmplat din pricina tulburărilor dinlăuntru și nu din pricina amestecului vreunei puteri străine.

În Moldova nu se cunoștea dreptul celui dintâi născut, prin care în țările europenești se ocoleau tulburările dinlăuntru. Ba, legile țării nu lăsau nici să se împartă domnia la mai mulți, iar părintele putea să lase prin diată moștenitor pe acela dintre feciorii săi pe care îl vroia el. Iar când, uneori, moartea grabnică a domnului împiedica aceasta sau când ambiția nemăsurată a fiilor stârnea tulburări din această pricină, atunci era cu neputință să nu se deschidă drum larg gâlcevilor dinlăuntru. În vremea acestora, lua domnia țării acela care avea noroc; cel biruit fugea, dacă putea, în Transilvania sau în Țara Leșească (țări în care domnii aveau, de obicei, moșii) și așteptau acolo prilej să-și adune puterile și să-și întărească

partida. De aici a urmat că atât cronicarii leși, cât și cei ungurești — luându-se unul dupa altul — spun că domnii moldoveni le-au fost lor supuși și socot că trebuie să numească supușenie ceea ce, la drept vorbind, nu era alt decât legături de prietenie. În afară de aceasta, s-a întâmplat de câteva ori că un domn a fost scos din scaun sau câteodată a fost omorât de boierii înțeleși între ei, fie din pricina tiraniei sale, fie din pricina unei alte răutăți. Dar afară de aceasta, alt chip de a-i lipsi pe domni de scaun nu se știe; ba dacă vreunul dobândea o dată sceptrul, apoi îl păstra, fără să se pună careva împotrivă, până la sfârșitul vieții sale. Această rânduială a fost întâia dată călcată la *Petru al V-lea*, poreclit Rareș, un fiu dinafară de cununie al lui *Ștefan cel Mare*, când sultanul Soliman l-a izgonit pe acesta din scaun, învinuindu-l că ar fi dat foc Chiliei, și i-a dat ca urmaș, el fiind încă în viață, pe *Ștefan al VII-lea*, care zicea că dânsul este strănepot al lui *Alexandru I*.

Același lucru s-a întâmplat altă dată cu *Petru al VI-lea*, căruia îi zicea *cel Șchiop*, care a fost ales domn de către boieri după moartea năprasnică a lui *Ioan Armeanul* și pe care turcii, îndată după aceea, l-au scos iarăși din scaun. Ei s-au căit însă curând și i-au dat din nou domnia pe care o avusese mai înainte. Totuși numai arareori, și numai la o răscoală pe față, turcii obișnuiau să taie capetele domnilor; până ce la urmă, căzând *Miron Barnovschi*, a căzut și dreptul boierilor de a-și alege domnul, iar domnia Moldovei au dat-o, după placul lor, lui *Ilie al III-lea*, un fiu al lui *Alexandru al IV-lea*. Iar de atunci încoace nici unul n-a mai avut soarta norocită să moară în scaun, afară de *Istratie Dabija* și de tatăl meu, *Constantin Cantemir*. Cine dorește să cerceteze mai cu de-amănuntul faptele, să caute, dacă pofteste, la capitolul al doilea de mai sus, despre urmarea la domnie a domnilor în Moldova. Scoaterea din scaun a domnilor Moldovei se face cam în acest chip. Când vizirul hotărăște să scoată pe domn din scaun și dobândește încuviințarea sultanului pentru aceasta printr-un talhăș, el tănuiește urzeala sa cât poate mai bine și nu o destăinuiește decât dom-

nului cel nou pe care l-a hotărât, ca să nu prindă de veste capuchehaiele domnului din scaun și să dea de știre stăpânului lor. După aceea chehaia vizirului cheamă la dânsul pe domnul cel nou noaptea, cu haine schimbate, și-i poruncește să-și aleagă caimacami (sau împuterniciți) și să-i puie să împlinească ce este să se facă după porunca sultanului. După ce s-a făcut aceasta, vizirul rânduiește un capugibașa care să ducă domnului firmanul și să-l aducă la Țarigrad. Domnul cel nou îi dă însoțitor lui capugibașa pe unul din slujitorii care duce scrisorile și poruncile către caimacami, precum și o scrisoare osebită către toți boierii țării. Lui capugibașa i se mai dau două firmele împărătești, dintre care unul este către domnul ce se mazilește, iar celălalt către caimacamii aleși de domnul cel nou. Cel dintâi firman, care este către domni, are de obicei cuprinsul acesta:

“Prea înălțate, între domnii cei care cred în Mesia, prea ales între mai marii neamului lui Isus” (căci domnilor maziliți li se dă același titlu ca și celor care sunt în scaun), “care ai fost domn al Moldovei, sfârșitul să-ți fie fericit. Ajungând la tine porunca preaînălțatului nostru sultan, căruia i se închină toată lumea, să știi că din pricina lipsei tale de osârdie în slujba noastră și a nepăsării tale în împlinirea poruncilor stăpânului nostru împărătesc te-ai făcut vinovat de tot felul de pedepse și ispășiri”. (Uneori se adaugă aici și osândirea la moarte.) “Dar fiindcă mila și îndurarea Măriei noastre este nemărginită față de tine, am poruncit numai să ți se ia domnia și să ți se dea urmaș pe cutare. De aceea tu, cu toată casa ta, cu slugi și avuții, trebuie să vii, fără să zăbovești un ceas sau o clipită, la pragul Înaltei Porți a preaînălțatului nostru sultan. Și să te ferești să cugeți sau să faci altminteri și să ai credință în sfânta noastră pecete. Dat la Țarigrad în anul... luna...”

Celălalt firman, către caimacami, este alcătuit de obicei cu aceste cuvinte:

“Aleșilor între mai marii neamului lui Mesia cutare (căci se obișnuiește câteodată să fie numiți doi sau trei caimacami al

căror nume este trecut aici) *sfârșitul vieții voastre să fie fericit. Ajungând la voi porunca prea înaltului nostru sultan, să știți că am fost vestiți că domnul vostru cel de acum, cutare, s-a arătat cu zăbavă în împlinirea poruncilor noastre, n-a luat în seamă slujba ce i-am dat, n-a purtat de grijă norodului și boierilor, nu apără pe supușii noștri, așa cum se cade ori nu le face dreptate; ba, mai mult îi asuprește și îi stoarce în toate chipurile. Din această pricină, mila noastră cea nemărginită s-a milostivit către voi și am poruncit să-l scoată din scaun și să-l aducă la Înalta Poartă. De aceea să dați ascultare poruncii noastre și să-l dați pe domnul mazilit, cu toată casa lui, cu toate slugile și averile, în mâinile lui capugibașa, pe care l-am trimis acolo pentru aceasta; dar să vă feriți să vă arătați fără cuviință față de el sau să luați un lucru cât de mic din averile lui. Pe lângă aceasta, să împliniți cu toții fără zăbavă tot ce vă va cere domnul cel nou cutare, din porunca noastră. Feriți-vă să cugetați sau să faceți altfel și dați crezământ sfintei noastre peceți. Dat în..”*

Dacă turcii se temeau cumva că domnul scos din scaun ar putea să facă vreo răscoală, aflând că este mazilit, sau să fugă la domnii creștini din preajmă, atunci se trimiteau porunci seraschierului de la Babadag sau pașei din Bender ca să dea lui capugibașa câțiva oșteni, cu care acesta să poată prinde pe domn și să-l trimită, cu strajă tare, la Țarigrad. Dar când toate sunt liniștite în toate părțile și nu se ivește vreo pricină pentru care domnul să-și părăsească moșiile, atunci capugibașa vine singur la Iași, cât poate mai în grabă cu cele doua firmane, așa cum am spus mai sus, cu cai de poștă cărora le zic cai de menzil. În drum, mai cu osebire când ajunge la Galați, întâiul târg al Moldovei dinspre Turcia, el tăinuiește pricina pentru care a fost trimis și, ca să-l prindă pe domn fără veste, zice că e trimis cu altă treabă. El își urmează în așa chip drumul, ca să ajungă la Iași înainte de amiază, când toți boierii sunt adunați la curte. Ajuns acolo, se duce drept la curtea domnească, intră în divan, se închină la boierii adunați și dă firmanul în mâinile caimacamilor orânduți de către domnul cel nou — pe care

i-i arată un slujitor al domnului cel nou, îmbrăcat în straie turcești și care se află în alaiul lui capugibașa — cu aceste cuvinte: *“Domnul vostru este mazilit, iară voi să dați ascultare poruncilor domnului cel nou”*. Atunci slujitorul domnului cel nou, care se află în alaiul capugibașei, îi firitisește în numele stăpânului său și le dă în mână scrisorile lui. La urmă, când se adună toți boierii în spătărie, atunci intră și capugibașa; domnul trebuie să-l întâmpine la ușă. După ce se închină unul altuia, capugibașa poruncește domnului să se urce în scaunul său, pentru că are să-i vestească o poruncă împărătească. Iar domnul, cu toate că el poate să înțeleagă lesne din acestea că o să fie mazilit, îi dă totuși ascultare. El se așează în scaun și nu zice alt nimic decât: *“Sa se împlinească porunca preaînălțatului și preamilostivului sultan”*. După aceea capugibașa dă în mâna domnului firmanul împăratului. Acesta — după ce îl duce, după obicei, la buze și la frunte — îi dă lui divan-effendi al său ca să-l citească. În vreme ce se citește firmanul, domnul, capugibașa și toți boierii se scoală în picioare. După ce se citește firmanul, capugibașa îl ia pe domn sub-suoară, îl dă jos din scaun și îl așează alături pe o laviță scundă. După aceea domnul obișnuiește să se întoarcă spre capugibașa și să-i spună: că el este dator față de împărat cu mulțumire nemărginită, fiindcă acesta nu a vroit să piardă pe robul său netrebnic, numai să-l îndrepte printr-o pedeapsă blândă; că el așteaptă plecat tot ce s-a hotărât pentru dânsul; că își cunoaște vinovăția, dar că nu a lepădat de la el orice nădejde în mila împărătească; și mai spune tot ce socoate el că e de trebuință ca să nu i se ia mila de care se bucură la turci.

Îndată ce domnul isprăvește vorba, capugibașa îl lasă vreme de trei zile în seama boierilor și le poruncește să gătească cât mai în grabă chervane și alte lucruri trebuincioase la drum lung și, după ce orânduiește toate acestea, se duce la gazda ce i-au gătit caimacamii. Iar domnul se trage în curtea sa. Rămâne acolo trei zile după ce i se vestește mazilirea, în care vreme are toată puterea domnească pe care a avut-o mai înainte.

Boierii îi arată aceeași cinstire pe care i-o arătau atunci când era în scaun. Iar dacă oarecine cutează să se arate fără de cuviință față de dânsul sau nu ia în seamă, chiar și numai cu o vorbă, cinstirea ce i se cade, atunci nimeni nu se poate pune împotriva dacă el îi zdrobește oasele cu buzduganul sau topuzul pe care l-a primit de la sultan la înscăunarea sa; ba chiar dacă ar străpunge cu sabia pe unul dintre cei mai de frunte boieri — numai s-o savârșească cu mâna lui — nici această faptă nu i-o socotește sultanul drept o fărâdelege. Fiindcă turcii au acest proverb: o piatră care a fost folosită o dată la zidire rămâne tot o piatră de zidit. În aceste trei zile, oamenii rânduiți de caimacami poartă grijă de cai, chervane și de alte lucruri trebuincioase la drum, ca să-l pornească pe domn. După ce trece vremea aceasta, domnul, cu toată curtea sa, cu familia și averile sale — din care nimeni nu cutează să ia ceva, nici cât o para — iese de la curte pe poarta cea mică, ce se află spre miazăzi, începându-și drumul spre Țarigrad. Toți boierii și căpeteniile de oaste îl petrec cale de o milă afară din cetate, descalecă acolo de pe cai, îi sărută cu mare cinste mâna și își iau rămas bun de la el, ca și când ar fi în scaun. Iar domnul le mulțumește pentru cinstirea pe care i-au arătat-o și pentru înțelegerea în care a trăit mai înainte cu dînșii. El îi îndeamnă să păstreze legăturile politicești dinainte și să se supună poruncilor sultanului și ale domnului cel nou. După aceea boierii se întorc îndărăt la lași, iar lui îi dau doi însoțitori, care trebuie să se îngrijească de conac și de masa lui. În drumul acesta capugibașa poartă de grijă ca domnul cel nou să nu se întâlnească cu cel mazilit. Iar dacă se întâmplă acest lucru, atunci domnul cel nou trebuie să se dea la o parte și să-i facă loc acestuia. După ce trece Dunărea, domnul este slobod să trimită înainte pe câțiva din slujitorii săi la vizir și la prietenii cei buni, pe care îi are la Țarigrad. Aceștia trebuie să cerce să înduplece bunăvoia slujitorilor cei mari ai Porții. Dacă se pricop să sature cu plocoane lăcomia de bani a acelor care cârmuiesc, atunci ei dobândesc porunca pentru capugibașa ca:

acesta să-l ducă pe domn la casa lui. Iar dacă nu pot dobândi asemenea poruncă, atunci capugibaşa, ajungând la marginea cetăţii, se opreşte acolo şi vesteşte pe chehaie, printr-un slujitor al său, că l-a dus pe domn până acolo şi aşteaptă porunca vizirului ca să ştie ce să facă cu el. Dacă domnul este învinuit de vreo fărădelege grea sau dacă turcii voiesc să stoarcă de la el o sumă mai mare de bani, atunci i se dă poruncă să-l păzească bine. Aceasta se face, dacă turcii voiesc să fie blânzi cu el, în casa lui capugibaşa sau a lui baş-bacâculi, adică vistiernicului. Iar dacă sultanul vroieşte ca acesta să-i simtă mânia, atunci îl închide în cele şapte turnuri. Nimeni nu poate să fie închis acolo decât la porunca dată de sultanul însuşi. Dar odată închis, oriunde ar fi, el nu-şi poate dobândi iarăşi slobozenia decât cu bani grei şi plocoane mari. Dacă îşi dobândeşte iar slobozenia, atunci trăieşte slobod în casa sa până găseşte iar prilej ca să ia domnia. Şi măcar că este mazilit, când se duce la slujbă la patriarhie, el stă în strana domnească — în care nimeni altul nu poate să se așeze decât atunci când se află în Țarigrad vreunul din ceilalți patriarhi. Același drept îl are și doamna sa, care are o strană a ei deosebită, în tinda bisericii, mai înaltă decât celelalte. Pe lângă aceasta, el își clădește și casă cum îi e placul și o împodobește cât poate de bogat; este slobod să aibă legături cu trimișii curților europenești, ai franțuzilor, ai englezilor, ai Țărilor de Jos și ai Veneției, fiindcă turcii cred că cineva care trăiește în Țarigrad nu poate să urzească nimic împotriva Porții. El umblă prin cetate întovărașit de patru sau mai mulți slujitori; dacă vrea, el poate să încalece pe un cal împodobit cât mai bogat cu putință. El și curtenii săi se îmbracă în haine de orice culoare pofteste, măcar că celorlalți creștini nu le este îngăduit să poarte straie verzi și ciubote galbene. Când se duce la curtea vizirului, el descalecă la scară, iar chehaia și ceilalți îi zic domn. I se pun dinainte cafea și zaharicale și i se dă cinstirea pe care turcii au obiceiul să o arate domnilor în scaun. Mai înainte vreme se hotărâse, atât fiilor de domni, cât și domnilor maziliți, un tain din visteria împărătească

de 5 până la 10 taleri împărătești în fiecare zi. Dar mai pe urmă au lepădat acest obicei. Totuși domnul este încă și astăzi slobod de bir, împreună cu toată curtea, și poate să aibă vin pentru curtea sa în văzul lumii, numai că nu i se îngăduie să-l vândă. Dar domnii nu au cerut niciodată asemenea îngăduință. Căci la moldoveni orice fel de negoț — în afară de vânzarea rodului de pe moșiile lor — se socotește necinstit, iar pentru boieri, necuviincios. Asemenea domnul care nu este mazilit pentru o vină vădită, ci numai din pricina zgârceniei vizirului este destul de norocit; fiindcă, după obiceiul turcilor, vizirii fiind schimbați foarte des, urmașul vizirului izgonit, ca să vădească înșelăciunea și jecmănelile înaintașului său, obișnuiește să cerceteze de îndată cu de-amănuntul, ce a stors acesta cu strâmbătate și peste suma hotărâtă de la domnii Moldovei și Munteniei. Iar ca să mărească în chipul acesta cu atât mai mult vina înaintașului său, el iartă adesea de orice vină pe câte un domn care săvârșește greșeli mai mici și dă pe față lăcomia celui dintâi, ca să-și ușureze calea spre îndeustlarea lăcomiei sale.

CAPITOLUL AL VI-LEA
DESPRE BOIERII DIN MOLDOVA
ȘI STĂRILE LOR

CUPRINS

Fiindcă până acum am vorbit adesea despre boierii din Moldova, iar în capitolele următoare vom vorbi și mai des despre ei, socotim că este nevoie să arătăm cu de-amănuntul cititorului dornic să le știe dregătoriile și drepturile, ca și felurile stări ale acestora. În limba țării li se zice *boiari* — nume ce se trage din slavonă și care pare să fie ieșit prin stricare din cuvântul *boliar*. Neamurile slave obișnuiesc — din vremuri străvechi — să numească astfel pe toți mai marii lor. La început nu au avut numirea cea obișnuită din limba latină *baron*, ci au dobândit-o luându-se după obiceiurile de la curțile dimprejur. De unde se trag nu se știe cu siguranță și lucrul a rămas în beznă din pricina lenevirii istoriografilor moldoveni. Dar pildele noroadelor vecine, ale sârbilor și bulgarilor, întăresc că dregătoriile boierilor sunt mult mai vechi decât însuși descălecatul al doilea al Moldovei, numai că vechii cârmuitori ai Moldovei nu împărțeau boierilor lor dregătoriile cele mai înalte ale curții, întocmai cum se întâmplă astăzi. Felurile dregătorii, așa cum sunt orânduite acuma, ar fi fost așezate, după cum spun cronicile noastre, de către *Alexandru I*, numit *cel Bun*, după ce a dobândit de la *Ion Paleologul* titlul de despot și coroană crăiască, vroind să-și alcătuiască toată curtea sa după obiceiurile curții împărătești. Acestei povestiri lesne îi va da crezământ oricine va voi să asemuiască dregătoriile de la curtea vechilor împărați greci, despre care *Curopolates* și *Georgius Codinus*¹ au scris într-o carte osebită, cu stările de

¹ De fapt este vorba de unul și același scriitor bizantin: Georgios Codinos Curopolates.

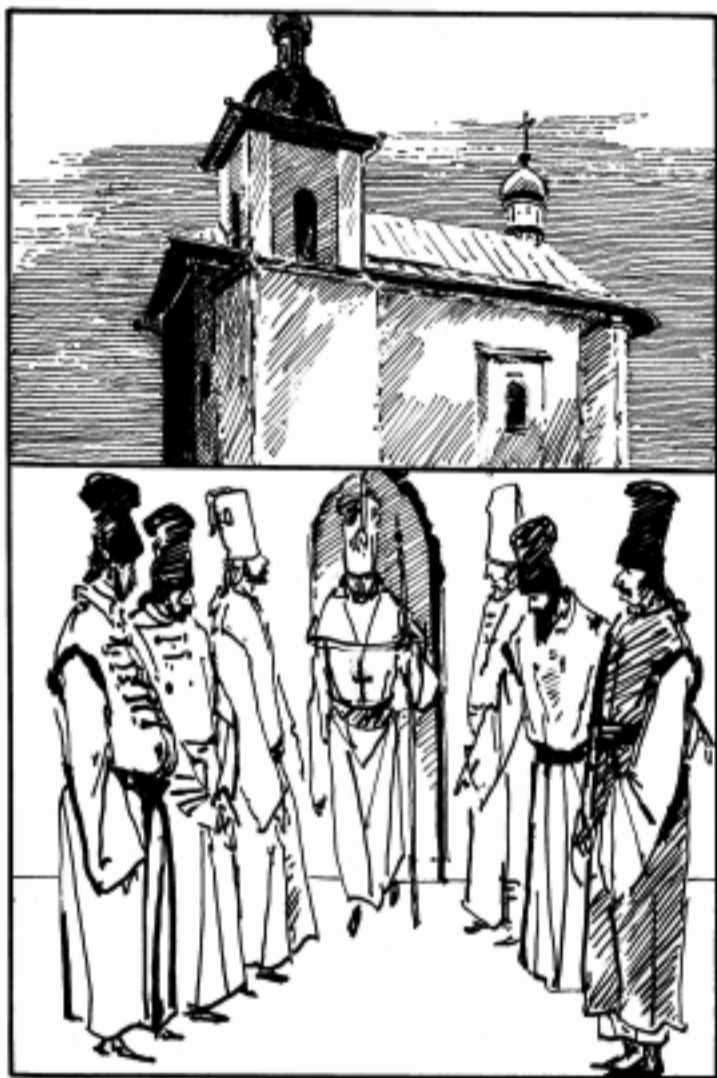
astăzi ale boierilor din Moldova. Căci și la unii, și la alții va da de aceleași titluri și aceleași dregătorii ale boierilor cei mari ai țării, care și când stau alături de domn în divan, ca și atunci când împlinesc poruncile sale ca oblăduitori ai ținuturilor, slujesc curtea și îi dau faimă: De aceea ei se împart și astăzi la moldoveni, ca și înainte vreme la greci, în *boieri de sfat* sau sfetnici și *boieri de divan*, pe care i-am putea numi ascultători. *Boierii de sfat*, adică aceia care sunt sfetnicii de taină ai domnului în trebile țării, sunt aceștia șapte :

1. *Logofătul cel mare* este cel dintâi dintre toți ceilalți și este fruntea și capul tuturor sfaturilor. El înfățișează mai întâi celorlalți sfetnici trebile asupra cărora va să facă sfat din porunca domnului și, după ce ascultă hotărârea fiecăruia, el îl înștiințează pe domn despre hotărârea ce s-a luat. Dacă boierii au a face o rugămintă domnului, atunci numai el poate să o înfățișeze domnului pentru ceilalți. De aceea și-a dobândit numele grecesc *logotheta*.

În afară de aceasta, tot el are și dreptul de a statornici hotarele; asemenea tot el hotărăște atât asupra stăpânirii pământurilor, cât și asupra clăcii datorate pentru stăpânirea pământurilor. De el ascultă și curtenii, adică oamenii de la curte, și aceia care nu au dobândit încă rangul de boieri. Ca semn al dregătoriei sale poartă gherdan¹ legat de gât cu lanț de aur și în mână un toiag aurit. Pe vremea când Moldova era încă în plină înflorire, de această dregătorie era legată și oblăduirea cetății Moncastrum, ce se zice acum Akerman. Dar după ce cetatea a fost răpită Moldovei de turci, i s-a statornicit venit dijma ținutului Cernăuților.

2. *Vornicul de Țara de Jos* sau *oblăduitorul Moldovei de Jos*. Acesta are în grijă la curtea domnească toate trebile ținutului acesta. Sub ascultarea lui se află scaunele de judecată ale ținutului. În fața lui sunt aduse pricinile de judecată. El hotărăște în pricinile de osândire și poate să hotărască pedeapsa morții,

¹ *Gherdan* — colan, șirag de mărgăritare sau pietre prețioase.

fără știrea domnului, pentru tâlhari, omorători, jefuitori de biserici și alți ticăloși. Ca semn al dregătoriei sale poartă un toiag aurit. Altădată, când și Basarabia era o parte a Moldovei, asculta de el și cetatea Chilia. De când ea a fost răpită moldovenilor, i s-a dat oblăduirea Bârladului. Și fiindcă din pricina dregătoriei sale trebuie să se țină la curtea domnească, el lasă la Bârlad doi vornici sau oblăduitori mai mici.

3. *Vornicul de Țara de Sus sau oblăduitorul Moldovei de Sus* are aceeași putere în ținutul său ca și oblăduitorul din Moldova de Jos și asemenea poartă un toiag aurit ca semn al dregătoriei sale. Cu osebire, el are în grijă oblăduirea ținutului Dorohoi.

4. *Hatmanul, mai mare peste toată oastea* — dregătorie pe care o avea, în vremea împăraților bizantini, logofătul cel mare al curții. El este căpetenia tuturor călărașilor, adică a călăreților și are la porunca sa toate oștile cu leafă, atât călărime, cât și pedestrime. Este oblăduitorul ținutului Sucevei și poartă, când se înfățișează la curte, un toiag aurit.

5. *Postelnicul cel mare, mai marele treburilor curții domnești*, rânduiește toate la curte și are la porunca sa pe toți slujitorii dinlăuntru ai curții. El are de asemenea privegherea asupra oștenilor hotărâți pentru poșta de Țarigrad și de Crâm, numiți îndeobște beșlii. În sfatul de taină el nu are, la drept vorbind, nici scaun și nici nu poate să hotărască, dar este lăsat să intre ori cu învoirea celorlalți, ori la porunca domnului; și atunci se socotește că ține locul domnului și îngrijește ca sfetnicii ceilalți să hotărască de îndată și după voia domnului în trebile cele mai grabnice ale țării. Pe deasupra mai are și oblăduirea lașilor și judecă de obicei pricinile locuitorilor lui. La curte, ca semn al dregătoriei sale, poartă un toiag de argint.

6. *Spătarul cel mare* este pus peste cămărașii ce poartă spada domnului. La sărbătorile mari, numite domnești, se înfățișează într-o haină cusută cu fir de aur și cu un turban cu pietre scumpe. El poartă de obicei spada domnului, toată vremea cât acesta se află în biserică, la liturghie și când stă la masă.

7. *Paharnicul cel mare sau cel care toarnă în pahar*, întinde domnului la ospete întâiul pahar de vin și are la porunca lui pe ceilalți paharnici. Priveghează toate viile domnului și se îngrijește ca acestea să fie lucrute cum se cuvine și să se culeagă la vreme. De aceea la porunca lui se află și toți vierii. Nimeni nu e slobod, în toată țara, să-și culeagă via, dacă nu și-a cumpărat mai dinainte de la dânsul, printr-un plocon mic, învoirea pe care, după datină, o dă la 14 ale lui septembrie. Aceasta îi aduce un venit destul de mare. Pe deasupra el mai are și oblăduirea peste porțile Cotnarilor.

Printre acești boieri este socotit și:

8. *Vistiernicul sau păzitorul cel mare al vistieriei*. Acesta strânge veniturile țării și le ține la porunca domnului. El ține socoteală de toate cheltuielile și veniturile; toți scriitorii vistieriei, care se numesc *dieci de vistierie*, trebuie să asculte de poruncile sale. El are cheia de la cămara unde se ține sfatul de taină și numai din această pricină se socotește al optulea printre sfetnici, căci altminteri între aceștia nu are nici scaun și nici nu poate să hotărască. Dar atunci când în sfatul de taină este vorba de trebi ale vistieriei, de obicei se află și el acolo, dar nu ca să spună ce gândește, ci ca să asculte și să împlinească poruncile celorlalți.

STAREA CEA DINTÂI A BOIERILOR DE DIVAN

După acești opt sfetnici urmează *boierii de divan*, care se împart în trei stări.¹

¹ Referirile lui Dimitrie Cantemir la instituțiile Moldovei trebuie primite cu circumspecție. Dacă pentru sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea relatările sale au valoare de mărturii autentice — fiind contemporane cu el — ele nu mai sunt valabile pentru veacurile anterioare. Dregătoriile enumerate n-au existat dintotdeauna, ci au fost înființate la diferite epoci. În secolul al XV-lea, de pildă, cei mai de vază boieri, care hotărau treburile țării, alcătuind sfatul domnesc, nu dețineau dregătorii. Și acei boieri care îndeplineau atribuții dregătorești participau la sfat ca boieri, nu ca dregători. Raportul se va modifica de-a lungul anilor, boierii deținători de dregătorii ocupând locul preponderent în viața politică. În secolul al XVI-lea, nu erau cunoscute cele trei ierarhii dregătorești menționate de Cantemir.

Boierii din întâia stare se numesc *boierii mari* și au în frunte pe: *Stolnicul cel mare*, mai marele cuhniilor, pus peste toată cuhnea domnului și peste oamenii de la cuhne. La ospete sau la alte sărbători ale curții, el orânduiește bucatele pe masa domnească, gustă din ele și rămâne în picioare la masă până la al treilea pahar. Afară de alte venituri, i se dau bucatele de la cuhnea domnească.

Comisul cel mare sau *mai marele grajdurilor* are sub privegherea sa toate grajdurile domnești, hamurile cailor, pe slugile lor, pe potcovari și pe rotari. El este pus peste Braniște, o pășune foarte întinsă, așezată lângă Prut, și poartă grijă ca să se cosească de acolo fânul pentru grajdul domnesc. De aici își trage un anume venit. Pe deasupra, el ia de la fiecare moară de apă — din care se găsesc foarte multe pe Prut — la fiecare trei ani, o dajdie de 20 de taleri împărătești.

Medelnicerul cel mare dă domnului la ospete mari, înainte să se pună la masă, apa de spălat și are jumătate din veniturile oblăduirii moșiilor de la Ștefănești.

Clucerul cel mare, care ar putea fi numit *veghețorul cel mare al curții domnești*, este pus peste toate cămările domnești în care se păstrează poame, unt, miere, brânză, sare și alte lucruri asemenea; el se îngrijește ca toate să fie strânse la vreme și să se păstreze bine și le scoate din cămară când este trebuință sau când poruncește domnul. Domnii i-au rânduit venit dijma oilor de la stânele din munți ale țăranilor moldoveni.

Serdarul campidux sau, cum i se zice în felul europeanesc, *generalul locotenent* este pus peste călărimea din ținuturile Lăpușnei, Orheiului și Sorocii și păzește ținuturile dintre Prut, Nistru și Basarabia de năvălirea tătarilor de la Crâm și Bugeac.

Sulgerul cel mare sau *veghețorul peste casapi* are slujbă să rostuiască vitele ce e trebuință să se taie pentru masa domnului și să împartă carnea celor care capătă de la curte tain în fiecare zi și în rândul cărora se socotește, printre alți slujitori ai curții, și pedestrimea *seimenilor*.

Jitnicerul cel mare sau *vegheorul peste bucate* adună grâul hotărât pentru trebuințele domnului și îngrijește să se așeze în jitnițe.

Pitarul cel mare este pus peste pitari și îngrijește să gătească făină și să se coacă în fiecare zi pâine proaspătă atât pentru domn, cât și pentru ceilalți cărora le este hotărât tain în fiecare zi.

Șătrarul cel mare îngrijește de corturile domnului, iar în războaie mai priveghează și tunurile și alte arme mai mici și așează taberele; împlinește, adică, deodată atât slujba unui general de artilerie, cât și pe aceea a unui intendent general.

Armașul cel mare are la porunca sa pe ceilalți armășei sau slujitori ai cetății vreo 80 cu toții. Când se osândește cineva la moarte, el orânduiește împlinirea judecății domnești. Pe deasupra are privegherea temnițelor și a muzicii ienicerilor, care se numește tubulhana.

Logofătul al doilea ține locul logofătului cel mare și este orânduit de acesta, când îl împiedică treburi mai mari, să statornicească hotarele ogoarelor și moșiilor.

Ușierul cel mare sau *portarul cel mare* este pus peste ceilalți portari și îngrijește de capugibași și de celelalte agale trimise de la curtea împărătească de vizir.

Un *agă* priveghează străjile lașilor. La porunca lui stau seimenii de scuteală, care slujesc fără leafă pentru slobozenia de dări. El judecă pricinile mai mici ale târgoveților din lași. Dacă dă de vreun om desfrânat sau beat pe uliță îl pedepsește oriunde s-ar afla; și mai are de împlinit aproape aceleași trebi pe care le are de făcut la turci aga ienicerilor.

Postelnicul al doilea ține locul postelnicului cel mare și priveghează toată curtea domnească. Singura lui treabă deosebită și mai de seamă este să ducă înlăuntru la domn pe boierii cei mari maziliți și pe toți ceilalți dregători de alte ranguri sau să ducă domnului plângerile celor care le fac și să le aducă îndărăt răspuns.

Logofătul al treilea sau *secretarul domnului* pune pe scrisorile domnului pecetea cea mică, le scrie și le dă domnului ca să le iscălească. El este pus peste diecii sau scriitori de hri-

soave și peste cămara domnească; înscrie pricinile mănăstirești și aduce în fața domnului pe arhiepiscopi, episcopi și alte fețe ale bisericii. Când sosesc soli de la alți domni, el îngrijește ca să se țină seama, la primirea lor, de obiceiurile îndătinate la curtea domnească. Poartă legată cu un lanț de argint pecetea cu care obișnuiește să pecetluiască hotărârile de judecată scrise de mâna logofătului cel mare.

Căpitanul de dărăbani este pus peste *dărăbani* (nume ce se trage de la cuvântul nemțesc *Trabant* și care înseamnă pedestriime; cei care străjuiesc la curtea domnească). El cercetează străjile ziua și noaptea, le rânduieste, le schimbă și, când lipsește aga, el îi ține locul.

Toți boierii arătați mai sus sunt din starea întâi și se numesc *cei mari*. Osebit de cinstea pe care le-o dau dregătoriile lor, ei mai au dreptul — oriunde s-ar afla în toată Moldova — să judece și să hotărască pricinile dintre supuși, drept pe care boierii de rangul al doilea și al treilea nu îl au. Serdarul, logofătul al doilea și al treilea, postelnicul al doilea, ca și căpitanul de dărăbani, măcar că sunt la porunca altora, care au aceleași dregătorii în rangul marilor boieri, drept care ar trebui să fie socotiți mai mult de rangul al doilea, își au locurile lor între boierii *cei mari* și, odată cu ele, drepturi deopotrivă cu ale acestora, fiindcă dregătoriile lor le dau mai multă vază decât ale celorlalți și fiindcă ei sunt de obicei mai în toate zilele pe lângă domn. Afară de aceștia se obișnuiește să mai fi socotiți tot în rândul boierilor mari și aceștia:

Vameșul sau mai marele vămilor și *căminarul*, care adună dijele de ceară ce se cuvin domnului. Numai că aceștia doi nu au scaun anume în divan, ci trebuie să stea acolo unde vrea domnul. Dar ei nu pot să fie mai presus de serdar.

STAREA A DOUA A BOIERILOR DIN DIVAN

Spătarul al doilea, care poartă spada domnului la sărbătorile mai mici. Iar când spătarul cel mare nu este de față, atunci împlinește toată slujba lui.

Paharnicul al doilea asemenea ține locul paharnicului cel mare și are în seamă mai ales viile domnești de lângă Huși, îngrijindu-se ca acestea să fie lucrate și culese la vreme potrivită.

Vistiernicul al doilea, la trei luni după vistiernicul al treilea, scrie în condici veniturile și cheltuielile vistieriei și dă seama de ele vistiernicului cel mare, care orânduială este luată în seamă la toate celelalte slujbe care au legătură cu trebile vistieriei.

Stolnicul al doilea, îngrijește în toate zilele de cuhnie, poruncește ce bucate să se gătească pentru domn, le aduce la masa domnului și le gustă el mai întâi.

Comisul al doilea ține locul *comisului cel mare* și priveghează în toate zilele grajdurile domnești, iar atunci când domnul pofteste să meargă călare, el pune șaua pe cal și i-l aduce. Ca leafă are a treia parte din venitul comisului cel mare.

Medelnicerul al doilea,
Clucerul al doilea,
Sulgerul al doilea,
Jitnicerul al doilea,
Pitarul al doilea,

Șătrarul al doilea, ca și *vistiernicul al doilea*, trebuie să-și împlinească slujba trei luni de zile după dregătorii din starea a treia.

Armașul al doilea ține condica tuturor celor ce zac în temniță și care trebuie să fie duși la osândă. În fiecare sâmbătă o înfățișează domnului și-l întreabă ce poruncește să se facă cu aceștia. Împreună cu alți armășei, el trebuie să aducă în fața domnului pe cei ce au savârșit vreo ticăloșie.

Ușierul al doilea împlinește de obicei slujba marelui ușier când acesta este lipsă.

BOIERII DE STAREA A TREIA

Postelnicul al treilea, care trebuie să se afle zi și noapte la curtea domnească împreună cu alți doi postelnici. Slujba lor este ca, atunci când domnul voiește să poruncească ceva pos-

telnicului cel mare, să-i ducă acestuia poruncile. Mai trebuie să aibă grijă să fie împlinite și alte porunci domnești, care le sunt aduse de către cămărași și trebuie să aducă la urmă răspuns domnului despre ce s-a făcut. Din această pricină acestor trei postelnici le este slobodă intrarea în divanul cel mare, care nu este slobodă altor boieri.

Spătarul al treilea poartă în toate zilele spada domnească și de aceea are, afară de boieria sa, și o dregătorie printre slujitorii curții.

Paharnicul al treilea priveghează viile din ținutul Bacăului și Troțușului și are grijă ca vierii să culeagă la vreme strugurii și să-i calce.

Vistiernicul al treilea este sub ascultarea vistiernicului cel mare și e dator să-i dea seamă de chipul cum își împlinește slujba. După ce vistiernicul cel mare ține trei luni de zile socoteala cheltuielilor el dă această slujbă celui de al treilea vistiernic, care o împlinește vreme de o lună. După ce isprăvește luna aceasta, slujba o ia de la dânsul vistiernicul al doilea, care o dă iarăși — așa cum am spus mai sus — după un sfert de an vistiernicului al treilea. Iar acesta dă socotelile încredințate lui — după ce trec cele treizeci de zile — din nou vistiernicului cel mare. În chipul acesta slujba vistieriei trece neconținut pe la acești trei vistiernici, așa încât ea se află vreme de trei luni în seama celor doi mai mari, iar la urmă, vreme de două luni, în seama celui mai mic. Această rânduială se ține și la celelalte dregătorii, așa cum se vede mai jos.

Comisul al treilea are aceleași îndeletniciri ca și al doilea.

Sulgerul al treilea și *jitnicerul al treilea* împlinesc în același chip ca și vistiernicul al treilea slujbele celor mai mari numiți la fel, de fiecare dată în a patra lună.

Cămărașul de sulgerie împărțește carnea după cât cântărește.

Cămărașul de jitniță ține seama bucatelor strânse în jitnițele domnești și primește leafă treizeci de aspri pentru fiecare căruță.

Cei patru vornici de poartă au scaunul lor de judecată afară în curte și judecă pricinile mai mici, pedepsesc femeile

desfrânate, iar pe fecioarele care au greșit cu voia lor sau cu sila poruncește să le cunune cu făptașii, dacă și unul și altul sunt din norod; iar dacă vreuna din părți este de neam boieresc, atunci el îl înștiințează pe domn și stau alături de domn când acesta șade în scaunul de judecată, poruncesc norodului să tacă și aduc părțile în divan. Când vreunul dintre aceștia zăbovește să vină cu pârașul în ziua hotărâtă înaintea domnului, ei îl scriu în condicile lor. Căci cine nu se înfățișează la vremea hotărâtă se face vinovat de nesupunere față de domn și pierde pricina. Pentru asemenea slujbe vornicii de poartă primesc leafă venitul ținutului Roman.

Pe toți boierii aceștia pe care i-am pomenit până aici îi ține țara ca să-l slujească pe domn. De aceea cine nu este boier rareori poate să ajungă la o asemenea dregătorie, cu toate că stă în puterea domnului să o dea orișicui, chiar din rangul cel mai de jos. Jupănesele lor, când vin să se închine doamnei în camera ei, adică în gineceu, își au fiecare locul după starea bărbaților.

Domnul mai are, afară de boierii obișnuiți pomeniți mai sus, care slujesc la curtea sa, și slujitori de casă ce se numesc boiernași și de obicei se primesc în această stare nu numai dintre boieri, ci și dintre prinșii în război și chiar dintre oamenii cei mai de jos și prin aceasta dobândesc drepturi și slobozenii boierești. Din rândul acestora fac parte:

Cămărașul cel mare; acesta priveghează pe cămărașii divanului cel mare și are grijă de vistieria domnului, care este deosebită de vistieria țării. El dă porunci curtenilor de la cămară, boierilor din starea mai de jos, hotărăște neguțătorilor cumpenele și măsurile cu care trebuie să-și vândă marfa, poartă grijă ca ei să nu folosească cântare și coți înșelători și pedepsește după pravilă pe cei vinovați. Sub porunca lui stau și neguțătorii zaporojeni, care nume se dă acelorora ce aduc în Moldova mărfuri din cetățile căzăcești și din Rusia.

Vătaful de aprozi de divan este pus peste aprozii de divan; el are în Moldova aproape aceeași slujbă pe care o are la Poartă ceauș-bașa. Este mai mare peste aprozii divanului și

împlinește cu sila pentru jeluitor datoriile cerute la judecată, ca și banii ce se hotărăște să se dea îndărăt. El arată locul acelor care stau alături de domn în divan, iar drept semn al dregătoriei sale poartă în mână un bici cu mânerul poleit cu argint.

Vătaful de stolnicei este mai marele slujitor de la masă și când aceștia aduc bucatele din cuhnie la masa domnească, el merge înaintea lor, purtând în mână un bici fără mâner poleit cu argint.

Vătaful de păhărnicei este priveghetor peste păhărniceii. El împarte porunci paharnicilor, care dau paharele cu vin la masa domnească sau la ospetele la care sunt poftiți boierii.

Cuparul, paharnicul de toată ziua al domnului, este pivnicer mare peste chelarii curții. El dă neguțătorilor de vinuri măsura sa dreaptă și cu pecetea domnească, iar dacă află pe oarecine că a vândut vin cu o măsură mai mică decât cea care este îngăduită atunci îl pedepsește după pravilă.

Ciohodarul se îngrijește ca domnul și toată curtea să aibă ciubotele și încălțările de care au trebuință. Iar domnului, el însuși îi aduce ciubotele. Sub porunca lui stau toți ciubotarii din Iasi.

Medelnicerii de obicei sunt cei trei sau patru care pun în toate zilele masa domnească. Ei aduc apă de spălat. Au în păstrare blidele, farfuriile, paharele și îndeobște toate tacâmurile de argint, tot așa și fețele de masă, șervetele și celelalte lucruri de trebuință la masă.

Cămărașul dinlăuntru sau *cămărașul de taină* are sub privegherea sa straiile, pietrele scumpe și celelalte podoabe domnești și este pus peste cămărașei.

Vătaful de copii, priveghetor peste cămărașii spătăriei și ai divanului. El are privegherea asupra lor, iar venitul și-l trage din împlinirea slujbei lor, fiindcă aceștia sunt trimiși adesea la boierii pe care domnul îi cheamă de la moșiile lor și atunci vătaful dobândește un taler din cei șase pe care boierul obișnuiește să-i dea cămărașului.

Cămărașul de dulceți, cofetarul curții, se îngrijește să fie aduse pe masă, la urmă, bucate făcute cu zahăr sau în alt chip; tot el are în seamă vasele de porțelan.

Cămărașul de rafturi este priveghetor peste hamuri și are în seamă șeile, hamurile bătute în aur și argint, precum și toate tacâmurile cailor.

Pivnicerul este pus veghetor peste chelari. El însuși stă sub ascultarea cuparului sau paharnicului toată ziua, iar sub porunca lui sunt toți dogarii și ceilalți oameni care lucrează în crame. Drept leafă are drojdia vinului, din care face rachiu.

Logofătul de vistierie, adică *cel ce ține socotelile vistieriei*, poruncește peste toți diecii vistieriei și păzește condicile de cheltuieli; iar el se află la porunca vistiernicului cel mare.

Cămărașul de catastife ține toate condicile de socoteli cu cheltuielile deosebite ale domnului, ca și condica oștenilor. Când se cercetează oastea, atunci el citește pe fiecare după numele său. Asemenea face și când se plătește leafa; iar la urmă dă căpitanilor condica oștenilor din ceata lor, pe care o scrie cu mâna lui, pentru care osteneală primește câte un taler împărătesc de la fiecare.

Cămărașul de lumini sau *veghetorul luminilor* ține socoteala dajdiilor de ceară și săpun, care se numeste seu și se folosește pentru lumânările și lămpile curții.

Vornicul de târg, mai marele târgului, strânge zeciuiala de la toate mărfurile care se vând cu măsura și cu cântarul — dajdie care la moldoveni se numește mortasipie. El primește și lumânările de la cămărașul de lumini și le împarte slujitorilor curții. De asemenea tot el trebuie să îngrijească de lemnele pentru trebuința curții și să le împartă, la vreme, prin odăi și cuhnii.

Vătaful de aprozi de târg este veghetorul peste slujitorii divanului de judecată, care adună dajdia și alte dări de la târgoveți și le aduc apoi la vistierie. Toți aceștia, împreună cu mai marii lor, stau la porunca vistiernicului cel mare.

Vătaful de paici, mai mare peste paici, are sub supravegherea sa pe cei opt slujitori de casă a domnului care se nu-

mesc paici și poartă cingătoare de argint, spadă și lance, cu mânerul și vârful bătute în argint poleit cu aur.

Doamna este slujită de:

Doi vornici, care sunt și oblăduitori ai ținutului Vasluiului.

Un comis care îngrijește de grajdul, caretele și caii ei și

Doi cluceri, care îngrijesc de grâu și bucate atât pentru slujitorii curții, cât și pentru grajduri.

După aceștia urmează la rând slujitorii boierimii care se află pe lângă domn și la curtea domnească și, prin aceste slujbe, ajung la dregătorii mai înalte:

Cei cincizeci de cămărași ai divanului care stau lângă domn, când acesta se află în divan și care trebuie să cheme pe boieri înlăuntru, în fața domnului;

Cei douăzeci și patru de cămărași ai spătăriei;

Cei doisprezece cămărași ai divanului cel mare;

Cei trei cămărași ai divanului cel mic;

Cei șapte postelnici de rang mai mare; douăzeci și patru sau mai mulți, dacă vrea domnul, de rang mai mic;

Cei cincizeci de aprozi de divan, a căror slujbă este asemenea cu a ceașilor la turci, adică să aducă în fața judecății pe pârâții care nu s-au înfățișat în ziua hotărâtă și să împlinească datoriile celor răi platnici;

Cei douăzeci și patru de *păhărnice*, care slujesc la masă și dau de băut oaspeților;

Cei douăzeci și patru de stolnici aduc bucatele din kuhne la masa domnească;

Cei șaiszeci de armășei, care trebuie să prindă pe tâlhari și pe boierii care vor să fugă din țară sau care sunt vinovați de vreo altă fărădelege mai mare;

Ușierii, care trebuie să îngrijească de casă și masă pentru solii Înaltei Porți și ai hanului tătarăsc din Crimeia și să-i slujească.

CAPITOLUL AL VII-LEA
DESPRE OASTEA MOLDOVENEASCĂ

CUPRINS

După ce am vorbit de boierii moldoveni și despre numele slujitorilor curții domnești, urmează să dăm o scurtă lămurire despre oștile pe care le ținea odinioară Moldova și pe care le mai are și acum. Că odinioară, pe când țara mai era slobodă, oastea număra 70 000 și adeseori 100 000 de oameni, ne-o spun cronicile țării. Aceasta n-o sa ni se pară de necrezut, dacă ne gândim cu ce vecini puternici: turcii, leșii, cazacii, ungurii și muntenii a purtat Moldova războaie pe vremuri și nu numai că și-a păstrat slobozenia ținând piept lovirilor lor până în vremea lui Bogdan al III-lea, ba chiar și-a întins și mai mult hotarele. Numai că această putere a moldovenilor, după ce ajunsese la culme sub Ștefan cel Mare, începu să decadă cu vremea tot mai mult. Căci cârmuitorii țării după *Bogdan al III-lea*, care a închinat Moldova turcilor, fiindcă sub pavăza acestora nu avea a se teme de lovirile vecinilor, nu s-au mai îngrijit de oaste — cum se întâmpla de obicei în vremuri liniștite. Și, fiindcă socotea că este fără folos să țină atâția oameni, fără să fie de trebuință, au lăsat bucuroși oștile să se împuțineze și să piardă vitejia lor de altădată. Cu toate aceste cronicile noastre moldovenești spun că, până în vremea Movileștilor, n-au fost niciodată ținuți în oaste mai puțin de 40 000 de oameni. Numai că după aceste vremuri puterea moldovenilor a decăzut așa de mult — atât din pricina tulburărilor dinlăuntru, cât și din pricina uneltirilor turcilor, care în răzvrătirile domnilor au găsit prilej ca să răpească faima coroanei moldovenești — astfel că acumă abia mai este în stare să ridice în fața dușmanului 6 până la 8 000 de oameni. Iar aceștia se împart în oșteni cu

înțelesul cel adevărat, adică cei care slujesc pentru o leafă știută, și oșteni de scuteală care, pentru slobozenie de dări, slujesc în oaste pe cheltuiala lor.

Peste oștenii cu înțelesul cel adevărat sunt puși:

Bașbuluc-bașa. Acesta poruncește peste 10 buluc-bași sau căpitani, iar fiecare dintre aceștia are sub el cam 100 de seimeni.

Iar seimeni în limba turcească se numesc oșteni aduși din Serbia, Bulgaria, Albania și Grecia, care sunt ținuți cu bună leafă pentru straja domnului, care se schimbă în toată vremea la curte, unde își au și locuințele de jur împrejurul zidurilor.

Patru căpitani nemți, odinioară căpetenii a peste o mie de oameni, mai au astăzi sub steagul lor abia 25 de oameni.

Patru căpitani cazaci, care asemenea aveau pe vremuri la porunca lor 1 000 și chiar mai mulți oșteni, dar care acum abia mai au 40 până la 50 de oameni din neamul lor, de obicei din ceata zaporojenilor.

20 de căpitani de călărași, care sunt puși peste vreo sută de oameni, fiecare dintr-înșii având leafă 3 taleri împărătești pe lună.

11 căpitani mari. Toți aceștia stau la porunca hatmanului. Căpitanii tătarilor lipcani (care este numele sciților ce locuiau în Lituania și care sunt mahomedani). Aceștia sunt patru sau mai mulți, după cum vrea domnul.

Beșli-agasi, care are sub dânsul doi căpitani ai beșliilor. Iar beșliii sunt tătari sau turci, pe care domnul îi ține ca să stăvilească împilările oștilor turcești și ca să poată pedepsi pe turci, când aceștia se desfrânează, fiindcă musulmanii socotesc nelegiuire dacă un mahomedan este pedepsit sau bătut de un necredincios, cum le zic ei, de obicei, creștinilor. Ei stau mai presus de oștenii de scuteală, adică de cei care slujesc pentru slobozirea de dări.

Buluc-bașii cetăților, din care fiecare cetate, mare sau mică, are patru sau cinci, după cât e de mare ținutului ei — iar lașii are zece — și peste care este pus, de obicei, un agă.

Opt căpitani poruncesc dărăbanilor, peste care este pus căpitanul cel mare al dărăbanilor, ce stă la porunca unui agă.

Nouăsprezece căpitani de mie sau de cete alcătuite din 1 000 de oameni luați în oaste din cele 19 ținuturi ale Moldovei. Fiecare din acestea se alcătua mai înainte vreme din 10 centurii sau companii, care se zic la moldoveni sutași. Dar în zilele noastre numărul lor este destul de scăzut. Odinioară ele stăteau sub marii vornici ai Moldovei de Sus și de Jos, iar acum toate aceste oști sunt date sub privigherea și la porunca hatmanului. Aceia dintre ei care stau la hotare păzesc trecătorile din munți și vadurile apelor. Cei ce se află înlăuntrul Moldovei — unde nu au a se teme de dușmani — sunt folosiți pentru strajă la palatul hatmanului, ori îi trimite el să slujească țara. Că au fost cândva și husari, ne-o dovedește încă numele acelei cete din oastea lor care se numește *hinsari*. Hinsarii de astăzi din Moldova de Sus și din Moldova de Jos sunt cei ce țin de vornicul ținutului. Totuși aceștia nu fac vreo slujbă ostășească, ci, păstrându-li-se vechiul nume, sunt puși să lucreze ogoarele. De-aici se trage la moldoveni zicala: "*dalle arme alla sapa*", "*de la armă la sapa*".

Tot printre aceștia se socotesc și vânătorii moldoveni, care, împreună cu vâtaful sau mai marele lor, au în stăpânire un sat de 100 și mai bine de gospodării în munții Moldovei, lângă târgul Piatra. La vreme de război, trebuie să stea în preajma domnului, în tabără; iar la vreme de pace, ei se îndeletnicesc cu vânătoarea, și aduc la curte tot felul de fiare: cerbi, zimbri, oi sălbaticе și orice fel de fiare care cutreieră pădurile, parte vii pentru plăcerea domnului, parte ucise pestre masa domnească, pentru care muncă sunt slobozi de dări. Pentru pulbere și plumbi dobândesc leafă deosebită.

Călărașii din Țarigrad (cetatea împărătească) sau *alergătorii țarigrădeni*, care sunt cincizeci, cu vâtaful sau mai marele lor. Toți vorbesc turcește și, când este de trebuință, trebuie să se ducă la Țarigrad, pentru care treabă primesc, în afară de slobozirea de dări, 20 de taleri din vistieria țării. Călărașii de Galați stau la porunca unui vâtaf deosebit sau mai mare al lor și împlinesc aceeași slujbă ca și cei țarigrădeni. Iar când sunt

trimiși undeva, nu primesc mai mult de 10 taleri. Sunt cam cincizeci cu toții.

Umblătorii de Hotin, cincizeci la număr, și tot atât de mulți umblători de Soroca sau alergători soroceni. Grăiesc leșește și rusește și sunt trimiși, când este de trebuință, în Țara Leșească și în Rusia. Și unii și alții ascultă de vătăfii sau mai marii lor deosebiți.

Cei 24 de fuștași, purtători de ghioage. În vreme de pace, păzesc ușile de la odăile femeilor și de la temnițele curții în care sunt închiși slujitorii curții pentru greșeli mărunte. Dacă cineva trebuie să fie bătut din porunca domnului, cu vergile, ei împlinesc pedeapsa. Când domnul iese de la curte, fie cu alai, fie pentru desfătarea sa, ei îl împresură de amândouă laturile cu ghioage lungi în mână: aceeași slujbă o împlinesc și în război. Au o căpetenie a lor deosebită, ce se numește vătaf de fuștași.

Acestea sunt, așadar, oștile pe care trebuie să le țină țara, cu cheltuiala sa, pentru domn. Iar dacă domnul vrea să țină din punga lui mai multe oști, nimeni nu-l împiedică să-o facă; numai că domnii nu cutează niciodată să-și sporească oștile, decât atunci când cugetă la vreo răzvrătire. Căci ei socotesc că este mai folositor să pui banii în vistierie, decât să-i risipești pentru oșteni care nu sunt de trebuință.

CAPITOLUL AL VIII-LEA
DESPRE OBICEIURILE CURȚII DOMNEȘTI

De aici înainte credem că luăm asupra noastră o muncă neplăcută cititorului dornic să știe dacă îi vom arăta fastul și rânduiala de care se ține seama la alaiurile cele mari și la ospetele domnești, precum și în biserică.

Ori de câte ori domnul iese din cetate ca să se ducă la vreo mănăstire sau pleacă la război, aceasta se face cu cel mai mare fast și el este petrecut de un mare număr de oșteni. În frunte pășesc câteva căpetenii și călăuze, alese pentru aceasta dintre oșteni și alergători. După ei vine călărimea în frunte cu steagul și căpitanii, așa fel că între cetele de oaste se lasă loc, ca să se poată deosebi unele de altele. De amândouă laturile steagului pășesc căpitanii cetelor de oaste, care iau seama ca toți oștenii să meargă cu rânduială și în linie dreaptă. În urma lor vin călărașii și umblătorii cu vâtafii lor; după ei sunt duși de căpăstru caii lăturași, în fața cărora sunt purtate două tuiuri sau cozi de cal, pe care Poarta le dăruiește domnului ca semn de cinstire a domniei sale.

După aceea vin coconii domnului, după care vine domnul însuși, oleacă mai îndărăt, în mijlocul rândului. De amândouă părțile îl însoțesc strâns paicii. Straietele și slujba acestora le-am descris mai sus. Mai departe, de-a dreapta, urmează comișii sau mai marii grajdurilor și vâtafii slujitorilor curții; de-a stânga postelnicul cel mare cu ceilalți postelnici în rândul al treilea; după domn, merg buluc-bașii, câte patru de fiecare latură și anume cei mai vârstnici dintre ei mai aproape de domn. Alaiul îl încheie seimenii sau oștenii cu leafă, care merg de amândouă laturile, sub privegherea ceașilor — care ar putea să fie numiți,

după pilda europenilor, caporali — ca să meargă drept și într-același pas. Iar îndată după domn, își are locul său, spătarul, care poartă armele domnului. După aceea urmează slujitorii de taină — cum li se zice — cămărașii, paharnicii, ciohodarul și medelnicerii. Întâiul rând după aceștia îl alcătuiesc vâtaful de copii, adică mai marele cămărașilor, cu cămărașii săi, al doilea rând, păhărniceii; al treilea, stolniceii. Pe urmă vine sangeacul cel mare, adică steagul cel mare, care are în vârf alemul, cu încă două steaguri dăruite domnului de sultan la începutul domniei. După purtătorii steagurilor urmează tubulhanaua sau muzica ienicerilor, după care se întind, pe amândouă laturile, armașii. După aceștia vin, în rândul cei dintâi, boierii cei mari, în al doilea, cei din starea a doua, în al treilea, cei din a treia. Toți boierii mazili merg laolaltă după rangul dregătoriei pe care au avut-o. Coada alaiului o face o droaie amestecată de slugi boierești, târgoveți și neguțători. Dar când domnul pornește la război, atunci urmează tunurile, sub privegherea șătrarului cel mare și căpitanului dărbănilor, cu pușcașii ori tunarii, precum și merindele de trebuință pentru tabără și boclucurile. Altminteri toți aceștia merg printre ceilalți boieri după rânduială.

Cu rânduiala aceasta ajungând la vreo biserică sau mănăstire, călărimea se înșiră la ușă, și când domnul trece pe dinaintea lor, ei i se închină plecându-și capetele. Iar pedestriimea, atât cât poate să intre în curte, este rânduită într-un cerc mare. Când domnul ajunge la scară, descalecă în strigările obișnuite ale ceaușilor: *“să trăiască întru mulți ani!”*. Apoi iese în întâmpinarea domnului, mitropolitul, cu diaconii săi — care cădelnițează — și cu sfânta cruce, dându-i evanghelia s-o sărute. De acolo domnul, pășind în urma mitropolitului și, în cântarea to ezil Oxion, după ce se închină la sfintele icoane, se suie în amvon (lucru neîngăduit nimanui afară de domn și preoți), iar în mijlocul bisericii își face semnul crucii. De aici se duce la strana sa și, suindu-se în ea, se închină mai întâi către mitropolit plecându-și capul, apoi și către boieri, care în vremea aceasta se așează și ei pe la locurile lor.

Dar pentru că noi vorbim tocmai de obiceiurile curții, socotim că nu e de prisos să spunem câteva vorbe despre orânduiala stranelor în biserică.

Lângă stâlpul din dreapta, înlăuntrul bisericii, se află strana domnului, cu trei trepte și împrejmuită cu zăbrele frumos lucrate și poleite cu aur. Amândouă laturile ei sunt împodobite cu stema domnească. Deasupra se vede o coroană poleită cu aur, sub care se află icoana sfântului pe care domnul și-l alege păzitor. În fața ei, lângă stâlpul din stânga bisericii, este o altă strană pentru coconii domnului, asemenea cu strana domnului, cu deosebire că are numai două trepte. Lângă domn, de-a dreapta, șade spătarul cel mare, care ține spada domnului pe umăr și buzduganul în mână. La stânga șade postelnicul, iar îndărătul lui tot șirul postelnicilor, cu toiege în mână, pâna la stâlpul din stânga. Îndărătul lor sunt rânduiți ceilalți slujitori ai curții, după starea lor. De-a dreapta domnului, către altar, își are strana lui mitropolitul, împreună cu unul dintre episcopi, după care urmează, până la strana dascălului, egumenii și stareții mănăstirilor. În dreapta, în fața mitropolitului, stau doi episcopi cu egumenii stranei lor, în aceeași orânduială. Șirul fețelor bisericesti se isprăvește la dreapta cu vistiernicul cel mare, ca el să țină la îndemână dania de bani pe care domnul obișnuiește să o dea la miruit și ca să nu se tulbure liniștea și ruga celor ce ascultă slujba, dacă ar fi să o aducă mai de departe. În stânga stau logofătul al doilea și logofătul de taină, cel dintâi fiindcă are în grijă toate trebile mănăstirilor și ale fețelor bisericesti; cel de al doilea fiindcă trebuie să țină și să dea celor din jur vinul sfințit de mitropolit sau de o față bisericască. În colțul din dreapta al stranei sunt cântăreții moldoveni, în cel din stânga cântăreții greci, care cântă, cu schimbul, cântările bisericesti în amândouă limbile. Îndărătul stranei beizadelei stau boierii de starea întâi, într-un șir până la stâlpul din afară, în tinda bisericii. După aceștia urmează boierii fără dregătorii, apoi mai marii, căpitani și toți ceilalți câți pot încăpea în biserică. Îndărătul stranei domnului stau jupânesele boierilor cu dregătorii, în dreptul bărbaților lor,

până la stâlpul cel de pe urmă din latura dreaptă, înlăuntrul bisericii. Lângă stâlpul acesta este locul doamnei — o strană cu trei trepte. Dacă are fiice, ele se așează între doamnă și jupânesele boierilor. De-a dreptul doamnei stau cămărășițele și jupânesele de la curte, aflate în slujba ei. La stânga o păzesc cei doi vornici ai ei, care poartă de grijă ca norodul să nu ajungă prea aproape de stranele femeilor. În tindă stau jupânesele boierilor fără dregătorii, în dreptul bărbaților lor. De-a lungul pereților bisericilor sunt zidite, ce e drept, strane pentru toata lumea, dar nimeni nu cutează să se așeze decât la vecernie, când se cântă viețile sfinților sau psalmii lui David. Numai domnului îi este îngăduit să stea cu capul acoperit în biserică și el se descoperă numai atunci când se cântă *“Sfânt este Dumnezeu nostru”*, când se citește Evanghelia, când se spune Crezul de la Niceea, Tatăl Nostru sau când preotul rostește vorbele cele sfinte ale Cinei celei de taină. Când începe să dea *χρoιvιxov* (împărtașania), mitropolitul se duce cel dintâi să sărute icoanele sfinților; după aceea și domnul. Când acesta coboară din strană toți boierii își lasă locurile, ca să se închine către domn atunci când se întoarce la locul lui. Când se isprăvește slujba, mitropolitul dă anaforă (*ἀντίδοvδv* pâinea rămasă) domnului, doamnei, coconilor și domnițelor. Asemenea și toți boierii cu dregătorii primesc anafora din mâinile mitropolitului, care stă în strana lui. La urmă, logofătul al treilea le dă să guste din prinoasele preoților. După acestea boierii ies înaintea domnului și, după ce încăleacă, se rânduiesc în fața bisericii și stau cu capetele goale până ce trece domnul; pe urmă, cu aceeași rânduială îl urmează pe domn la curtea domnească. Acolo își lasă caii în curtea cea dinafară (fiindcă nimănui nu-i este îngăduit să intre călare înlăuntru), se rânduiesc apoi în mijlocul curții dinlăuntru în picioare și primesc cu cinste pe domn, când descalecă de pe cal. Urcând scara, el se întoarce către boieri cu capul gol, mulțumindu-le, după care fiecare se duce la casa sa.

În zilele când nu sunt oșpețe, masa de prânz a domnului se pune de cele mai multe ori în sala cea mică, adesea însă și în

cea mare sau în casa femeilor (gynaeeo). La masa de prânz sunt poftiți de fiecare dată doi dintre boierii mari și tot atâția dintre cei mici. Dacă mai este loc la masă, mai vin și căpitanii, ba uneori și oșteni vechi. La cină nu vine nimeni afară de rubedeniile domnului sau oarecine care e văzut cu ochi buni de domn sau care îl veselește cu lingușiri ori vorbe plăcute. Câteodată la masa de prânz a domnului vine și doamna; alteori ea poruncește să i se pună masa deosebit în odăile ei și o slujesc cămărașii, medelnicerii, cuparul sau paharnicul și jupănesele alese din neamurile boierești. Iar când sunt oșpeți mari, masa se așează în divanul cel mic. Răsunetul tobelor și al trâmbițelor dă semn pentru aducerea bucatelor. Stolnicii le aduc din kuhne, înaintea lor mergând vătaful și stolnicul al doilea, și le dau stolnicului cel mare, ca să le pună pe masă. Când vine domnul, mitropolitul rostește rugăciunea obișnuită la masă și blagoslovește bucatele; medelnicerul cel mare aduce apa pentru spălatul mâinilor. După ce domnul se așează la locul său, se așează și ceilalți după orânduială. Iar sfetnicii și boierii de starea întâi se țin aproape, împlinindu-și slujba. Bucatele puse pe masă pentru domn le gustă mai întâi stolnicul cel mare. Când domnul începe să mănânce, se slobozesc tunurile, iar muzica turcească și cea creștinească pornesc să cânte. Paharnicul cel mare aduce băutura dintâi și gustă vinul turnat dintr-o oală mare într-un pahar mai mic, care lucru se zice în graiul moldovenilor "credință". Atunci mitropolitul și episcopul (cărora li se pun dinainte numai bucate de pește și lapte, fiindcă lor nu le este îngăduit, după canoanele lui Vasile cel Mare, să mănânce carne) și toți boierii se scoală în picioare și se închină către domn. După aceea ei nu se mai scoală în picioare, dar se mai închină când și când înspre domn, chiar dacă sunt beți. Boierii cei mari stau la masă până se bea paharul al treilea; după aceea spătarul cel mare dă spada spătarului al doilea. Paharul celui de-al doilea îl dă domnului paharnicul al doilea și ceilalți boieri de starea a doua împlinesc acum slujba celor mari. La urmă, domnul dă fiecăruia dintre aceștia

câte un blid de la masa sa, ca semn al milostivirii sale, pe care ei îl au — după ce sărută mai întâi mâna domnului — și îl duc în odaia de alături, unde se pune masă osebită pentru ei. Domnul arată aceeași cinstire și altor boieri mai mici care sunt de față, buluc-bașilor și căpitanilor, după același obicei. După ce mănâncă și beau cu toții, se întorc la masa domnească, la slujbele lor și se îngrijesc ca păhărniceii să dea de băut boierilor, stolniceii să ia bucatele de pe masă și să le ducă acolo, cămărășeii să schimbe talgerele și toate să se facă așa cum se cade și cu orânduială. Armașii stau la capătul mesei cu buzduganele lor, străjuindu-l pe domn (fiindcă masa este așezată în lung). După ce toți dimprejurul mesei au băut câteva rânduri de pahare și capetele încep să se fierbânte, deșartă cu toții un pahar mare de vin, drept mulțumită pentru mila și îndurarea cerească; al doilea pahar îl beau în sănătatea sultanului, dar nu pomenesc vreun nume. Fiindcă moldovenilor li se pare fără rost și searbăd să bea în sănătatea turcilor; dimpotrivă, este cu mare primejdie să bei în sănătatea crailor creștini și drept credincioși. Paharul al treilea îl bea mitropolitul, după ce rostește puține vorbe, în sănătatea domnului. Când pomeniște numele acestuia, toți boierii se scoală deodată de la masă și se așează în mijlocul divanului, în rânduiala lor cea obișnuită. Când isprăvește rugăciunea mitropolitul face semnul crucii asupra domnului și-l blagoslovește iar, în vreme ce domnul duce paharul la gură, se slobozesc toate tunurile împrejur, cu bubuitul cărora se amestecă muzica, din care însă cei de față nu aud decât răsunetul, care vine din bolțile largi ale palatului. După domn, mitropolitul deșartă și el un pahar de argint, cam de o sută de dramuri, dar nu se clinește de la locul lui, ci se scoală numai în picioare. Toți ceilalți boieri, care stau pe scaune sau în picioare, golesc două câte două paharele care li se dau și, după ce sărută mâna domnului (ținându-l postelnicul cel mare de subsuori) se așează iar la locurile lor de mai înainte. După ce au băut așa, mai deșartă paharele în sănătatea doamnei, coconilor și domnițelor și pentru orice le-ar mai pune la

îndemână prilejul ori beția. Fiindcă domnul nu obișnuiește să se scoale de la masă până când nu se aduc sfeșnicile, pe care le așează medelnicerul cel mare, când toți oaspeții se scoală și se închină în fața domnului. Când domnul își pune șervetul pe masă însemnează că ospațul s-a isprăvit. Postelnicul cel mare, înțelegând aceasta, lovește în pământ cu toiagul de argint pe care îl poartă în mână; la acest semn toți cei care se mai pot ține pe picioare se scoală îndată. Iar pe ceilalți care sunt atât de beți că nu-și mai pot duce picioarele, îi ridică alții și-i scot afară. Când se scoală domnul, medelnicerul îi aduce apă și un ștergar. Mitropolitul rostește rugăciunea și, după ce domnul își face de trei ori semnul crucii, se întoarce către boieri și, cu capul gol, își ia rămas bun. Când se întoarce cu spatele, slujitorii de la curte și cămărașii aflați de față iau cu mare grijă de pe masă ce poate apuca fiecare: căci ei socot că e o cinste pentru ei să mănânce ceva de pe masa domnească. Ca să nu se piardă vreun tacâm de argint, nu le este îngăduit să scoată ceva din odaie; sau, când sunt mai mulți la un loc și fiecare vrea să mănânce ceva deosebit, atunci ei trebuie să arate supraveghetorului cămării argintăriei câte talgere au luat și sa le aducă după aceea îndărăt. Muzica domnului îi însoțește pe ceilalți boieri până la casa lor. A doua zi se adună cu toții în divan, intră la domn ca să-i sărute mână, îi mulțumesc pentru cinstea de care s-au bucurat și se roagă de iertare pentru greșelile săvârșite la beție.

CAPITOLUL AL IX-LEA
DESPRE VÂNĂTORILE DOMNEȘTI

CUPRINS

După cum toți domnii de pe pământ obișnuiesc să iubească vânătoarea, așa și domnii Moldovei o socotesc foarte plăcută. Să nu se creadă că unui neam plecat cu totul armelor îi place vânătoarea — care este un fel de război — mai mult decât toate celelalte îndeletniciri trupești; la moldoveni ea se bucură de cinste îndeosebi și pentru că le-a dat prilejul să-și găsească și să-și ia iarăși în stăpânire patria. Dar în vremurile care au urmat, domnii au trecut peste măsură și întru acest lucru, iar bieților țărani — locuitori ai câmpiilor și pădurilor prielnice vânătoarei — de-abia le-au lăsat răgaz cât era de trebuință ca să-și agonisească hrana de toata ziua, și lucrul acesta e pricina că s-au iscat adesea răscoale. Afară de acestea, oamenii înțelepți au luat seama că domnii prea dornici de vânători nu se îngrijesc de trebile țării, le lasă cu totul pe seama sfetnicilor și vremea rânduită pentru trebile obștești o prăpădesc numai cu petreceri de acestea. Domnii următori au înțeles răul dintru aceasta și au pus măsură acestei îndeletniciri în așa chip că nici țăranul nu a mai fost prea mult împilăt și nici domnul nu a fost lipsit de această desfătare. Și ei au rânduit pentru vânătoare vremea dinaintea celor patru posturi ale bisericii Răsăritului, când să se adune la vânătoarea domnească toate stările, boieri, oșteni, răzeși și neguțători. În zilele acestea sunt adunați cîteva mii de țărani din satele de prim-prejur, care trebuie să intre în păduri și să gonească fiarele. Dinspre câmpie, de toate laturile pădurilor, stau la pândă vânătorii, parte dintre ei cu câini de vânătoare, parte cu lațuri și, cu chipul acesta, fiarele gonite de strigătele țăranilor sunt prinse fără mare osteneală. Ca să îmbărbăteze sânguința vânăto-

rilor, domnii au rânduit pentru fiecare fiară vânată un dar. Cine prinde un iepure dobândește bacșiș (așa se numesc în limba turcească aceste mici daruri) de 25 de aspri; cine prinde o vulpe, 60 de aspri; pentru un porc sălbatec, un taler; pentru un urs, un galben, iar pentru o ciută 80 de aspri. După ce se isprăvește vânătoarea, fiarele cele curate, ce sunt bune de mâncat, sunt duse parte la cuhnea domnească și parte sunt împărțite între boierii și căpeteniile oastei; cele spurcate însă, cum sunt vulpile, urșii, pisicile sălbatice și alte fiare care viețuiesc în munții Moldovei, sunt lăsate paicilor sau slujitorilor domnești, care trag foloase destul de mari din pieile lor. În afară de aceste vremi obișnuite ale anului rânduite pentru vânătoare, domnul poate, oricât de des pofteste, să adune locuitorii și să-i folosească la vânătoare. (Pentru că nimeni nu poate să-i poruncească ceva sau să se împotrivească vrerei lui, după cum am spus și mai sus.) Dar el și-ar trage prin aceasta nume rău și și-ar acoperi slava de ocară, care nu s-ar șterge în veci dinaintea ochilor urmașilor. Asemenea el nu poate să fie nici încredințat că nu l-ar pâri boierii la Poartă pentru asemenea împilare a supușilor. Iar când îl îndeamnă ori vremea frumoasă, ori frumusețea locului să se desfăteze, atunci pornește la vânătoare în tovărășia oamenilor săi de la curte și a oștenilor, care trebuie să-l urmeze întotdeauna; dar nu se întâmplă prea adesea să-și petreacă vremea, pe care trebuie s-o folosească pentru trebile țării, cu vânatul fiarelor.

CAPITOLUL AL X-LEA
DESPRE ÎNGROPĂCIUNEA DOMNILOR

Moldovenii își cinstesc domnul nu numai cât este în viață, ci și după ce moare. Când un domn își dă obștescul sfârșit, trupul său — dacă este vară îl bălsămează îndată și stă neîngropat, în palatul său, până ce se adună în Iași toți boierii, cei mari și cei mici, arhierii, arhimandriții și stareții tuturor mănăstirilor, precum și călugării vestiți pentru viața lor cucernică și preoții cei mai de frunte. În vremea aceasta îl îmbracă în haine domnești și podoabe, iar boierii, cei mari și cei mici, și ceilalți slujitori stau împrejurul lui cu smerenie, ca și în vremea când trăia. Ca să-și arate jalea, tot norodul umblă prin cetate cu capetele goale și în zilele câte se rânduiesc toate pentru îngropăciune se trag clopotele bisericilor. În ziua îngropăciunii se rânduiește un alai la fel cu acela care îl însoțea pe domn cât trăia, atunci când se ducea undeva. Fețele bisericești merg în frunte și cântă cântările de îngropăciune obișnuite în biserica Răsăritului; de amândouă laturile pășesc oștenii cu puștile și steagurile întoarse. Obrazele și straiiele tuturor, arată jalea, la care își iau părtași chiar și caii făcându-i să lăcrimeze cu zeamă de ceapă. Năsălia o duc pe umeri boierii de starea întâi, cărora, până la cel din urmă, le iau locul, în drum, ceilalți boieri mai mici, ca să arate prin aceasta că ascultă porunca domnului răposat, tot așa ca și atunci când era în viață. Alaiul se încheie cu o muzică de oaste, în care sunt amestecate tobe, care, cu sunetul lor înăbușit, dau un cântec de jale. Cu această rânduială domnul este dus la mitropolie și, câta vreme se cântă litaniile, îl pun jos în fața stranei domnești, în care ședea cât era în viață. După aceea, cel care rostește cuvântul de

îngropăciune se urcă în amvon și spune multe vorbe de laudă despre domn, îi pomenește virtuțile, arată ce păgubește țara prin moartea lui și la urmă mângâie pe ascultători pentru paguba aceea, nădăduind că vor afla iarăși virtuțile adunate ale celui răposat în fiul și urmașul său. După ce sfârșește de vorbit, se apropie de năsalie toți arhieriei, stareții, boierii cei mari și cei mici și toți cei care au slujit la curtea lui, sărută mâna dreaptă a mortului și crucea pe care o ține în mâna aceasta. După ce îi arată și această cinstire din urmă, îl duc — dacă a dorit să fie îngropat în cetate — la locul de îngropare hotărât, cu același alai cu care l-au adus în biserică și-l coboară în groapă, cu năframe de mătase, boierii din starea întâi. Mitropolitul aruncă peste sicriu cel dintâi pumn de țărână. În vremea aceasta se slobozesc tunurile, iar dangătul clopotelor, care face o larmă asurzitoare și care nu se oprește până ce nu se umple groapa, se amestecă cu sunetele muzicii. Iar dacă domnul a poruncit ca să-l îngroape într-o mănăstire aflată departe de cetate, atunci numai câțiva boieri, împreună cu slujitorii curții, sunt rânduiți să-i ducă trupul acolo cu mare fast. Ei arată și acuma domnului răposat aceeași cinstire pe care i-au arătat-o cât era în viață. Dacă drumul lor trece printr-o cetate sau printr-un târg, ei coboară trupul din car, îl ridică pe umeri și-l poartă până la marginea cealaltă a cetății sau târgului. Când ajung la urmă la mănăstirea hotărâtă pentru îngropare, îl îngroapă cu același fast arătat mai sus și anină stema domnească pe peretele cel mai de aproape de mormânt al bisericii.

CAPITOLUL AL XI-LEA
DESPRE LEGILE ȚĂRII MOLDOVEI

Din pricina tăcerii istoricilor nu se știe ce legi au fost în vremurile vechi în Dacia. După asemănarea obiceiurilor la alte noroade barbare, putem să credem că voia domnilor și dreptul firesc au avut putere ca și legile scrise. Dar când Dacia a fost schimbată în provincie romană și împăratul *Ulpiu Traian* a așezat aici romani, după ce l-a biruit pe *Decebal* și s-a stârpit norodul din locurile acestea, Dacia a luat legile romane de la locuitorii ei cei noi. Acestea ținură atâta vreme cât a stat țara sub stăpânirea împăraților romani și bizantini. Iar după ce a fost deșertată de locuitori din pricina năvălirilor barbarilor, împărații bizantini s-au văzut siliți să părăsească această provincie, cugetând numai la scăparea lor, legile romane au început atunci să se strice și să se schimbe de către daci, până într-atâta încât la întemeierea cea nouă a Moldovei cu norocoasa descălecăre a lui Dragoș, judecătorii abia mai știau cum să împartă dreptatea. *Alexandru*, cei dintâi despot al Moldovei, care a vrut să lecuiască răul acesta și pe care ai noștri l-au numit cel Bun pentru faptele lui mari, a primit de la împărații bizantini, odată cu domnia, și legile grecești *τωνβασιλικων* cuprinse în Codicile bazilicalelor, și din cărțile acelea întinse a scos ceea ce alcătuiește acum pravila din Moldova. Osebit de acestea, felurile obiceiuri pe care aceștia le-au luat, în timpul rătăcirii lor încoace și încolo, de la neamurile megieșe, n-au putut fi șterse, așa cum altminteri aproape oricare neam de pe pământ are obiceiurile sale deosebite, cum sunt acelea cu privință la: moștenire, diate, împărțeala moșiilor și la zilele de corvoadă. De aceea la moldoveni s-au ivit două feluri de

legi: una scrisă, întemeiată pe legile împăraților romani și țarigrădeni și pe hotărârile soboarelor bisericești, și una nescrisă, care ar putea fi numită *datina* norodului, cum se numește și în limba noastră cu vorba slavonească *obicei*, care însemnează datină și obicei. Dar, pentru că aceste obiceiuri nu sunt scrise și au fost adesea răstălmăcite de către judecătorii cumpărați și folosite ca să sprijine strâmbătatea, *Vasile Lupu Albanezul*, domn al Moldovei, în veacul trecut a pus oameni cinstiți și cunoscând legile țării să adune laolaltă toate legile scrise și nescrise, alcătuindu-se din ele un codice deosebit de legi¹, rămas și astăzi călăuza judecătorilor din Moldova pentru împărțirea dreptății.

¹ Pravila, apărută în 1646, în tiparnița de la Trei Ierarhi, poartă titlul: *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasile Voievodul și domnul Țării Moldovei den multe scripturi tălmăcită, den limba ilenească pre limba românească*. Prima parte a pravilei s-a inspirat din legi bizantine, bazate pe legislația lui Iustinian; partea a doua se bazează pe opera *Praxis et Theorice (Criminalis)* (1616) a juristului italian Prosper Farinaccius. Titlul pravilei indică folosirea acestei lucrări într-o versiune grecească.

CAPITOLUL AL XII-LEA

DESPRE DIVANUL DE JUDECATĂ AL DOMNULUI
ȘI AL BOIERILOR

Domnul ține divan de judecată obștească de trei sau patru ori pe săptămână, în tot cursul anului, afară de zilele pe care biserica le-a hotărât pentru posturile cele mari. Divanul — cu acest cuvânt turcesc numesc moldovenii sala cea mare de primire — se află totdeauna în mijlocul palatului domnesc. Aici, la peretele din fund, este așezat scaunul domnului, având aninată deasupra o icoană a lui Isus Hristos în fața judecății și dinaintea ei arde neconținut o lumânare. În partea stângă, pe care moldovenii o socotesc, după felul turcesc, mai de cinste decât dreapta, se află scaunul mitropolitului, după care urmează boierii dregători după starea lor. În față, lângă peretele din dreapta al sălii, își au locul boierii fără dregătorii.

În mijloc, lângă domn, la dreapta sa, șade spătarul cel mare, ținând spada domnească; ceva mai departe, tot de această parte, șade postelnicul cel mare, cu un șir lung de postelnici. Ceilalți care sunt de trebuință în divan, aprozi și armași, stau în fața domnului, așa ca să-i aibă el înaintea ochilor. Îndată ce domnul — după o rugăciune scurtă către Hristos judecătorul — se așează în scaun, toată lumea din sală tace și, la porunca portarului, aprozii aduc înlăuntru câte doi, câte trei dintre pricinașii adunați în fața porții. După ce li se ascultă jăluirea, aceștia sunt lăsați să iasa afară prin altă ușă a divanului, care dă înspre curtea mica a palatului — dacă nu sunt duși la temniță. După aceștia urmează alții, până când nu mai rămâne nimeni care să se jăluiască. La amiază se hotărăște jăluitorilor rămași altă zi ca să se înfățișeze la judecată. Această jude-

cată este însă așa de înfricoșată și nepărtinitoare, încât însuși logofătul cel mare, dacă ar fi pârât și de un țăran, îndată ce și-a auzit numele pomenit trebuie să se scoale de la locul său și să se așeze de-a stânga țăranului, până ce isprăvește jăluirea. Pricinile cele mari le judecă domnul însuși, pe cele mai mici le lasă în seama boierilor. Boierii cărora li se înfățișează pricina o cercetează pe la casele lor și hotărăsc. Dacă jăluitorul și pârâtul sunt mulțumiți de judecată, atunci ea are aceeași putere ca și cum ar fi fost făcută în divanul domnesc. Dar dacă una din cele două părți socoate că i s-a făcut strâmbătate, poate să se jăluiască iarăși la divanul de judecată al domnului. În fața acestuia pricina se cercetează din nou și, dacă se dovedește că un boier a făcut judecată strâmbă, pentru că a luat plocoane, sau din părtinire, sau fiindcă nu se pricepe să judece, atunci se pedepsește înfricoșat. Iar dacă domnul socoate că aceuia care s-a jăluit din nou i s-a făcut judecată dreaptă, atunci îl pedepsește să fie bătut cu vergile, pentru că a defăimat judecata boierului, iar după aceea, pentru că nu a băgat în seamă porunca stăpânirii, se mai pedepsește după socotința domnului, trebuind să plătească îndoit și cheltuielile celeilalte părți. Când domnul vrea să asculte el însuși jalbele pe care le socotește mai însemnate sau de mână întâi, poruncește să vină la divan pârâtul și jăluitorul, îi lasă să spună slobod tot ce gândesc că ar fi de folos pentru apărarea lor sau pentru învinovățirea părții dimpotrivă. După ce se cercetează pricina, mitropolitul și fiecare din boierii aflați în divan spun ce gândesc cu glas tare (măcar că știu că domnul are alt gând) și apoi îl lasă pe pârât slobod sau îl judecă vinovat. Boierilor fără de slujbe nu li se îngăduie să aducă nimic în fața domnului și nici să-și spună gândul, decât dacă îi întreabă domnul. Când s-au auzit gândurile tuturor și s-a cunoscut că cineva e vinovat, domnul întreabă pe mitropolit ce pedeapsă i se cade după legile politicești și cele bisericеști. Mitropolitul citește mai întâi cuvântul legii și după aceea cere mila domnului, căreia legile nu-i pot pune stavilă. Același lucru îl fac îndată și

boierii. La urmă, domnul își spune gândul său și lasă slobod pe pârât sau îl osândește la moarte sau la altă pedeapsă. Cei care sunt pârâți pentru vreo fărădelege mare se dau armașului cel mare, ca să-i bage în temniță. Iar aceia care se bagă în temniță din pricina datoriilor se dau pe seama vătafului de aprozi. Osândeale sunt de mai multe feluri: pe tâlhari îi spânzură, pe jefuitorii de biserici îi arde, boierului care a făcut moarte de om, îi taie capul, pe țărani îi pune în țeapă și-i omoară în chipul acesta cu încetul și în chinuri. Asemenea fărădelegi numai arareori le pedepsește domnul cu o pedeapsă mai blândă — doar dacă omorătorul se învoiește cu rudeniile ucisului și acestea arată în fața domnului și a celorlalți că îl iartă de vină și de pedeapsă și nu cer să se plătească sângele cu sânge sau moartea cu moarte. Dacă omorătorul poate să dobândească iertare, acesta atunci poate să și nădăjduiască întrucâtva că va afla milă și la domn; dar el nu poate să fie încredințat că va scăpa cu viață. Iar dacă din faptele lui de până atunci domnul știe că răutatea lui nu mai poate fi îndreptată prin nici o pedeapsă sau sunt alte pricini pentru care nu voiește să-i dăruiască viața, atunci obișnuiește să dea răspuns că jăluitorii și rudeniile ucisului pot să ierte ucigașului fărădelegea săvârșită, dar el nu poate suferi ca în țara lui să trăiască ucigași și alți ticăloși, ca să se spurce de la stricăciunea lor mădularele cele sănătoase ale țării. Cu acest cuvânt îl osândește sau la moarte sau îl trimite la ocnă. Boierii care au luat din banii țării sau care au uneltit cu primejdie asupra vieții domnului (lucru care se întâmplă adesea după cugetul cel nestatornic al moldovenilor) domnul poate să-i osândească la moarte și la pierderea moșiilor, fără să mai întrebe pe ceilalți boieri. Iar dacă nu are a se teme că tăragănarea ar aduce vreo pagubă sau primejdie ca uneltitorii ceilalți, văzându-se a nevoie, să-și înfăptuiască lucrarea lor, atunci domnul, ca să arate dreptatea judecății sale și ca să bage spaima în ceilalți, poruncește să-l aducă pe răzvrătit în fața divanului de judecată și îi vedește vinovăția cu scrisorile prinse — dacă are asemenea scrisori — sau cu

alte mărturii, apoi îl osândește la moarte sau la altă pedeapsă. Dacă i se cade osânda la moarte, nu poate să-i dea altă pedeapsă decât tăierea capului, iar dacă îl pedepsește cu bătaia, nu o poate împlini nimeni altul decât domnul cu mâna lui, ori cu topuzul (buzdugan domnesc) — care, ce e drept, lovește cel mai tare, dar nu vatămă onoarea — sau cu vergi și bice, care este socotită bătaia cea mai de ocară. Alte pricini nu zăbovesc multă vreme în divan, ci orice pricină care trebuie judecată se isprăvește de obicei în aceeași zi sau, când este prea încălцитă, se aduce de trei, patru ori în divan. Dacă domnul nu poate să vină în divan, fiindcă e bolnav sau are alte trebi, boierii se așează pe la locurile lor ca și când domnul ar fi de față, ascultă jăluirile și le hotărăsc, trimițând judecățile lor scrise la domn, arătându-i și chipul cum s-a făcut judecata. Afară de aceasta, oricine este slobod să dea jalbă domnului, atunci când se duce la biserică sau la preumblare, pe care le ia spătarul al treilea și le pune pe masa domnului când se întorc la curte. După aceea vine logofătul de taină, care le citește domnului și scrie pe marginea jalbei hotărârea acestuia. El rupe jalbele mincinoase sau acelea prin care se cere vreo strâmbătate. După aceea spătarul dă înapoi jalbele celor ce le-au făcut. Mai marele aprozilor are grijă să se împlinească voia domnului. Nu s-a auzit niciodată zicându-se că hotărârea domnului ar fi fost dobândită prin daruri, nici el că s-ar fi abătut de la calea dreptății ca să părtinească pe careva, deși s-a vădit că lucrul acesta s-a întâmplat de mai multe ori printre boieri. Aceasta este orânduiala cu care jalbele celor asupriți ajung la judecătorul cel mai mare al Moldovei, adică la domn, și chipul în care se judecă.

Acuma trebuie să mai spunem ceva și despre judecățile mai mici. Ele sunt de două feluri: judecăți de obște ale țării, adică judecăți ale unui ținut, și judecăți deosebite, adică ale locului. Toți sfetnicii domnești și boierii divanului din starea întâi au putere să judece și să hotărască pricinile de judecată în toată Moldova, de îndată ce se găsesc afară din Iași; însă

cei doi vornici mari au o putere și mai mare. Nici unul dintre locuitorii ținutului pe care îl au ei în seamă nu se poate trage de la judecata lor; dar oricare din cele două părți poate să nu primească judecata celorlalți boieri și să se ducă la divanul domnesc; dacă judecata vornicului nu mulțumește una sau cealaltă din părți, aceasta este slobodă să se jeluiască din nou la divanul domnesc. Dacă s-a înfățișat divanului domnesc, pricina nu se mai cercetează, ci se caută numai să se vadă dacă judecata — așa cum este scrisă în hotărârea vornicului, ce se dă după obicei la partea câștigătoare — a fost dată după dreptate și după legea țării. O pricină se cercetează din nou numai atunci când cineva face jalbă la divanul domnesc după ce a fost judecat de un boier pe care îl primise mai înainte judecător. Dacă judecata boierului se socotește strâmbă — lucru ce se întâmplă adesea — atunci el trebuie să sufere pedepse grele. Dar dacă la cercetare se află că judecata a fost dreaptă și că jăluiitorul pus pe gâlceavă, a vătămat din nechibzuință cinstea boierului, atunci se pedepsește cu bătaia și trebuie să plătească îndoit cheltuielile părții vrăjmașe. Osebit, boierilor din starea întâi li s-a mai îngăduit să judece și să hotărască și în pricinile din cetatea lași, dacă se învoiesc cele două părți în gâlceavă, fiindcă nimeni nu poate fi împiedicat să se ducă la divanul domnesc. Dacă un boier a judecat în divanul domnesc vreo pricină care i s-a dat lui în seamă, el trebuie să dea hotărârea lui împreună cu temeiurile ei, printr-un diac al divanului, logofătulul cel mare; dacă acesta socotește că judecata s-a făcut după dreptate și după legea cea de obște și după cea bisericească, scrie cu mâna lui dedesubt: "*S-a cercetat*" și o dă logofătului de taină ca să o pecetluiască cu pecetea divanului, după care hotărârea nu se mai poate schimba. Iar dacă socotește că boierul a judecat cu strâmbătate, atunci logofătul cel mare rupe scrisoarea și trimite pe jăluiitor la divanul domnesc. Însă afară de curte logofătul cel mare nu poate nici să cerceteze iarăși și nici să lepede judecata altui boier. Cu nici un chip nu-i este îngăduit unui boier

dintr-un rang mai de jos să răstoarne hotărârea unui boier mai mare. Iar fiindcă boierii cei mari trebuie să fie aproape neconținut la curtea domnească și nu pot să judece toate pricinile din toată țara, de aceea s-au orânduit în cetăți și târguri judecătorești care să judece pricinile locuitorilor Moldovei. În unele locuri aceștia se numesc pârcălabi, iar în altele vornici și cămărași. La Hotin, Cernăuți, Suceava, Neamț și Soroca sunt câte doi pârcălabi, care poartă și numele de oblăduitori, fiindcă aceste cetăți sunt cele mai de frunte; asemenea mai sunt câte doi la Roman, Botoșani (târg care este în stăpânirea doamnei), Orhei, Chișinău, Lăpușna, Fălciu, Galați, Tecuci, Tutova și Putna. Celelalte târguri mai mici, cum sunt Bacău, Târgul Frumos, Hârlăul, Covurluiul și Vasluiul, au fiecare numai câte un pârcălab. La Bârlad sunt doi vornici, care judecă pricinile în locul vornicului cel mare din Țara de Jos. Tot doi sunt și în ținutul Dorohoi, în locul vornicului cel mare al Țării de Sus: unul la Câmpulung și unul la Vaslui. Peste ocnele de sare din ținutul Ocna sunt doi cămărași deosebiți. Aceștia toți pot să judece aproape toate pricinile, dar nu pot hotărî decât pe cele mai mici. Pe cele mai de seamă trebuie să le trimită ori la vornicul cel mare al ținutului acela, ori, dacă se judecă din nou, la divanul domnesc. Atunci însă ei hotărăsc părților împricinate un soroc, adică o zi când amândouă părțile trebuie să se înfățișeze înaintea domnului. Aceasta se face astfel: pârcălabul trimite o scrisoare în care vestește că cutare și cutare, care trăiesc în neconținută gâlceavă din cutare pricină, fac jalbă la divanul domnesc și făgăduiesc să se înfățișeze la divan în cutare zi sau la cutare soroc. Această scrisoare o rupe în două și dă câte o parte fiecăreia dintre părțile împricinate. Dacă vreuna din ele nu se înfățișează la divan la sorocul hotărât, trebuie să plătească o heria, adică gloabă: un țaran 25 de galbeni, un răzeș 100 și un boier 600. De această pedeapsă nu poate scăpa nimeni decât dacă poate să dovedească fie că a fost bolnav, fie că a împlinit vreo slujbă domnească, fie că i-au fost încredințate, de către cei mai mari, trebi ale țării, care l-au împiedicat să se înfățișeze.

CAPITOLUL AL XIII-LEA
DESPRE VENITURILE VECHI ȘI CELE
DE ACUM ALE MOLDOVEI

Atât cronicile noastre moldovenești, cât și hrisoavele domnilor de odinioară arată cu prisosință că, altă dată, începând din vremea descălecatului lui *Dragoș*, toată Moldova era moștenire a domnului¹, căci locuitorii cei noi ai Moldovei nu puteau să-și aleagă moșii anume nici să le stăpânească, ci acestea le erau dăruite de către domn, împreună cu boieria — după cum fiecare izbândeă să se facă vestit prin vitejia sa — și ca să-și țină rangul, primeau în dar sate și moșii. Că lucrul acesta este adevărat arată hrisoavele neamurilor cele vechi din Moldova, pe care se bizuie stăpânirea lor asupra satelor și din care se lămurește că sunt numai daruri, pentru care au a mulțumi dărnicii domnului. Ca să luminăm mai bine acest lucru, am voi să pomenim aici un hrisov dat strămoșului nostru *Teodor Cantemir* de către *Ștefan cel Mare*, având cuprinsul următor: *“Fiindcă Teodor Cantemir, pârcălab pe Chilia și Smila, s-a arătat a fi o slugă credincioasă și un oștean viteaz al crucii lui Hristos, întru apărarea acestor cetăți împotriva năvălirilor turcești și tătărăști și fiindcă la urmă toate locurile acestea au fost, cu voia lui Dumnezeu, pustiite și răpite de*

¹ La sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, exista, alături de proprietatea domnească, proprietate boierească și mănăstirească, în afară de cea a țăranilor. Afirmția lui Cantemir că întreaga Moldovă ar fi fost “moștenire a domnului” este tendențioasă, determinată de intențiile sale politice de a crea un stat centralizat, în care domnitorul să aibă drepturi absolute. Nu este mai puțin adevărat, însă, că domnul răsplătea serviciile boierilor credincioși cu moșii. În majoritatea cazurilor, domnii nu făceau, însă, altceva decât să le întărească boierilor o proprietate existentă de fapt.

către turci, fiind silit de puterea acestora să părăsească moșia părintească, dăruită moșului și strămoșului său, pentru slujbele făcute cu credință, de către strămoșii noștri răposați întru domnul, dăruim, de aceea, sus-pomenitului Teodor Cantemir, din dragoste, și milă creștinească, trei sate în ținutul Fălciului cu tot ce ține de ele, păduri, câmpii, ape și iazuri și-l facem mai mare peste tot codrul Tigheciului și căpitan mai mare al călărimii de acolo" (care pe atunci era în număr de opt mii de oameni, după cum mărturisesc cronicarii). În același fel grăiesc și hrisoavele date altor neamuri. Din această pricină aproape că nu întâlnești în Moldova vreun neam de boieri care să nu-și tragă numele de la satul primit de întemeietorul său ca dar de la domn. Așa, mai târziu, *Cantemir* s-a numit Silișteanu de la satul cu același nume, *Racoviță* de la *Racova* și *Ureche* de la *Urechești*. Dar fiindcă în vremile ce urma războierii s-au înmulțit foarte mult și se părea că aceste danii vor slei veniturile țării întregi, domnii au despărțit, pentru binele țării, veniturile care mai înainte intrau în aceeași vistierie atât pentru cheltuielile domnului, cât și pentru cheltuielile țării. Pentru cheltuielile curții lor, domnii și-au oprit toate cetățile și târgurile Moldovei, împreună cu douăsprezece sate din apropierea lor; apoi ocnele de sare, vămile, zeciuiala la oi, porci și stupii de albine de la țărani și de la razeși pentru că boierii sunt și până astăzi slobozi de asemenea dări. Pe toate celelalte le-au lăsat țării și boierilor și au hotărât ca fiecare casă țărănească să plătească, în vreme de pace, pentru trebuințele țării, 80 de aspri, adică un florin, dajdie numită de ei fumărit; în vreme de război, un taler împărătesc sau 120 aspri, iar la vreme de mai mare nevoie, un galben, care prețuia atunci 200 aspri. Cititorul poate să-și dea lesne seama ce mulți bani se adunau, dacă erau îndestulători pentru a ține 40 000 de oșteni moldoveni și 14 000 de străini: nemți, cazaci, sârbi, bulgari, alvaniți și greci. Se cunoaște din catastifele cu socoteli ale țării că numai veniturile domnului făceau peste 60 000 taleri împărătești în fiecare an, iar numai

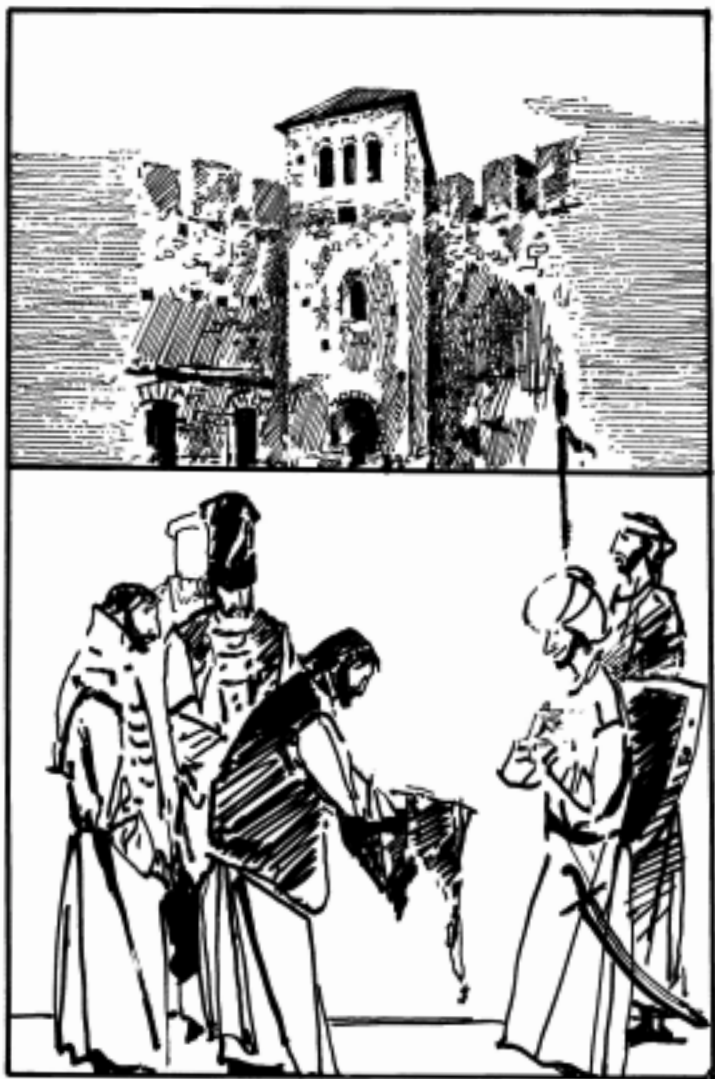
din Câmpulung se strâneau 24 000 de oi sub numele de zeciuială. Iar acum, vai ! Moldova a căzut într-o sărăcie și ticăloșie așa de mare, încât abia se mai scoate a șasea parte din veniturile de odinioară. Adică se scot din vămi cam 30 000, din ocne 10 000, din cetăți și târgurile unde sunt pârclabi 15 000, din zeciuiala oilor de obicei 10 000 taleri împărătești; iar în anul cel dintâi de domnie, când și boierii trebuie să dea zeciuială, se scot 20 000; din zeciuiala stupilor de albine și a porcilor 25 000, de la curteni sau boierii de starea mai de jos 15 000 de taleri împărătești, care, socotindu-se laolaltă, fac ceva mai mult ca 100 000 taleri împărătești. Aceste venituri domnul le poate folosi cum îi place, pentru cheltuielile lui și pentru cele ale curții sale. Însă veniturile țării nu sunt hotărâte după puterile supușilor, ci după măsura lăcomiei turcilor. Căci orice ar cere aceștia, nu se poate să nu li se dea, iar domnul nu este dator să dea și el ceva, din veniturile sale, pentru ușurarea locuitorilor. Purtarea de grijă pentru veniturile țării o au în seamă cei șapte boieri de frunte, numiți îndeobște boieri de sfat. Numai lor le este îngăduit să intre în vistierie (odaia în care se ține sfatul țării). Asemenea numai vistiernicul cel mare (mai marele vistieriei) șade între dâșșii, fiindcă pe seama lui se află vistieria și are cheia de la cămara acesteia. Când sosește vreo poruncă de la Poartă sau când domnul socotește că e de trebuință pentru trebile țării, atunci el îi cheamă pe cei șapte boieri prin scrisoare la sfat. Aceștia se adună la vistierie și, după ce se sfătuiesc, îl vestesc pe domn, prin vistiernicul cel mare, despre ceea ce socotesc dâșșii că trebuie să se facă. Dacă domnul încuviințează sfatul lor, atunci poruncește să se împlinească lucrul până în atâtea zile. După aceea se trimit prin ținuturi doi sau trei dintre ei — sau și mai mulți dacă e de trebuință pentru împlinirea lucrului — ca să adune banii sau zahereaua sau orice li s-a poruncit și dau totul vistiernicului, de la care iau dovadă de ceea ce a primit. Vistiernicul e dator să înfățișeze acelorași șapte boieri din sfat, la fiecare sfert de

an, socoteala veniturilor și cheltuielilor. În vremi liniștite se află întotdeauna în vistierie de la 30 000 până la 40 000 taleri împărătești. Dar când Poarta trimite domn nou sau când înnoiește domnia celui dinainte cu firman nou de domnie, trebuie să se adune în jur de 50 000 de taleri împărătești și tot acest bănet trebuie smuls și stors în toate chipurile de la bieții supuși, numai să sature lăcomia fără margini a curții turcești. De aceea trebuie să ne așteptăm la o decădere și mai mare, pentru că lipsa și sărăcia cresc din zi în zi.

CAPITOLUL AL XIV-LEA

DESPRE TRIBUTUL ȘI PEȘCHEȘURILE
PE CARE MOLDOVA LE PLĂTEȘTE PORȚII

Din vremea când oștile turcești s-au ivit la malurile Dunării și până în vremea lui Ștefan cel Mare, moldovenii și-au apărât vitejește slobozenia și nu s-au lăsat înșelați nici de lingușiri, nici de mari făgăduieli și nici de pilda vecinilor lor, a valahilor, ca să-și vâre grumajii în jug străin. Iar dacă cronicile noastre moldovenești cele vechi arată că domnii Moldovei ar fi dat bani turcilor de mai multe ori, de la lucrul acesta nici noi nu ne dăm în lături. Căci domnii noștri cei înțelepți, având puțința să răscumpere cu bani suferințele, urmând pilda senatului venețian, atât de vestit pentru înțelepciunea lui în trebile politicești, mai bucuroși au voit să-și îndurereze punga decât țara și supușii. Dar un tribut care să fi fost statornic și necurmat nu s-a putut pune până în vremea lui Ștefan cel Mare. Abia fiul său, *Bogdan cel Chior*, a închinat Moldova turcilor — după cum se zice, în urma diatei lăsate de tatăl său — învoindu-se să le dea, în fiecă an, 4 000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi, dar nu ca tribut, ci numai ca semn de închinare, iar atunci când împăratul s-ar duce el însuși la război, să trimită și dânsul în oastea turcească 4 000 de moldoveni, ca să desfunde drumurile și să întocmească podurile. Aceste tocmeli au ținut aproape un veac, iar turcii, mulțumiți că au pus frâu zimbrului moldovenesc, nu îndrăzneau să-i scurteze lațul până nu-l îmblânzesc. După răzvrătirea lui *Ioan Armeanul* puterile moldovenilor fiind sleite detot, ei au început să ceară de la urmașul acestuia, *Petru*, poreclit *cel Șchiop*, 12 000 de galbeni (haraci). Cu toate că boierii s-au învoit cu tributul cel nou, Petru n-a vrut să fie socotit de către urmași drept cel dintâi

care a făcut Moldova să plătească tribut și de aceea s-a lepădat de scaunul domnesc și s-a dus în Transilvania, unde avea moșii. Turcii au pus în locul lui pe *lancul Sasul*, un om hapsân și crunt, Sardanapalul moldovenilor, care, ca să dobândească domnia, s-a învoit cu tot ce vroiau turcii, căci el nu se temea că o să-și vatăme cu chipul acesta numele cel bun, pe care nici nu l-a avut vreodată. Pentru că, în vremile care au urmat, domnii au năzuit în mai multe rânduri să scuture jugul, mai ales când le-au venit într-ajutor tulburările dinlăuntru, turcii au găsit atunci prilej să mărească tributul, așa încât cei 12 000 de galbeni s-au urcat la 65 000 taleri împărătești, care trebuie să se plătească acum la vistieria curții turcești. Ca să ridice banii, turcii trimit în fiecare an în Moldova, când nu se află în război cu alte stăpâniri europenești, pe vreunul din slujitorii de taină ai sultanului, care poartă numele de hasne-agasi (priveghetor ai vistieriei). Pe acesta îl duc în cetate cu mare alai și, după ce numără banii, îi dă din nou domnului, ca să-i trimită la Țarigrad. Pentru această osteneală i se dă din partea domnului 7 500 de taleri împărătești, împreună cu o blană de samur. Câteodată trebuie să i se dea și mai mult, dacă în scrisoarea vizirului se află vreo poruncă de acest fel sau când se știe îndeosebi că acel hasne-agasi, are multă trecere la împăratul său. Iar când capuchehaiele domnului plătesc tributul de-a dreptul, ei dobândesc o dovadă de la hasne-agasi, pe care o duc lui madenkalfasi (mai mare peste mine) și primesc de la el altă dovadă, în care se arată că haraciul s-a plătit pentru tot anul. Amândouă hârtiile acestea le duc la mehtupci-effendi, logofătul cel dintâi al marelui vizir, sau logofătul de taină, care, după ce ia scrisorile celorlalți, dă o dovadă din partea sa că banii s-au plătit. Când capuchehaiele domnului înfățișează dovada aceasta vizirului cel mare, acesta poruncește să-i îmbrace cu câte un caftan și, împreună cu tefterdarul, scrie domnului o scrisoare prea plăcută cu acest cuprins: (după titlu) *“Banii pe care voi trebuie să-i plățiți în fiecare an s-au adus și s-au plătit deplin, în acest an fericit, de către hasne-agasi tri-*

*mis de noi și de către capuchehaiele tale, care slujesc toată vremea la Poartă. Acum, cu bine ! Fii din belșug binecuvântat în toate și pâinea preaînălțatului nostru împărat, stăpânul nostru cel sfânt, să-ți priască. Am să te văd. Sa faci tot asemenea și de acum înainte în celelalte slujbe ale sultanului nostru, punându-ți toate puterile, cu poala suflecată, dar să te păzești să slujești strâmbătății sau să te pui împotriva poruncilor ce ți se trimit și pașii tăi să fie statornici în ascultare și credință. Pace ție ! Dată” etc. Afară de tributul de fiecare an despre care am vorbit chiar acum, Moldova trebuie să mai plătească la Bairam sau Paștele turcilor, drept peșcheș sau dar sultanului, 12 500 taleri împărătești, împreună cu două blăni, una de samur prețuind 1 500 taleri împărătești și alta de răs; sultanei valide, adică mamei împăratului, 5 000 de taleri și o blană de răs; pentru ceara lumânărilor din palatul împărătesc 6 000; pentru seul de trebuință la unsul corăbiilor de război 12 000 de taleri; pentru câzlar-agasi (mai marele eunucilor) 2 500 de lei¹ și o blană de samur; vizirului 5 000 de taleri și o blană de samur de mult preț, pentru chehaia 2 500 de taleri și o blană de samur; pentru tefterdar 1 000 de taleri, împreună cu o blană de samur; lui reis-effendi 500 de taleri și o blană de samur. Celelalte daruri ce se împărțesc slujitorilor împăratului și vizirului: postavuri, mătăsuri și blăni mai proaste de samur (pe care le numesc *pacea*, pentru că sunt făcute din picioarele samurului), rareori fac mai puțin de 40 000 de taleri împărătești.*

Pe deasupra, atunci când se face război cu leșii sau cu rușii, dacă vizirul poruncește să se facă pod peste Dunăre, sau să se adune cai pentru grajdul împărătesc sau pentru trasul tunurilor mari, sau să se dea zaharea, țara trebuie să se îngrijească de toate acestea. Dar toate cheltuielile se scad din haraci. Când se așează domnul nu se plătește totdeauna aceeași sumă de bani, ci se potrivește după lăcomia de bani a vizirului cel mare și după ambiția celui ce năzuiește la domnie. Dar

¹ *Leonines* — monede olandeze în circulație la acea vreme.

este obicei să se plătească împăratului 25 000 de taleri, mamei sultanului 5 000, vizirului 15 000, chehaiei pe jumătate atâția. Tefterdarul dobândește 1 000, reis-effendi 500 de taleri. Darurile pentru ceilalți slujitori ai curții și pentru dregători, cum este bairam peșcheșul, adică darul de Paști, se urcă la 4 000 taleri. Ischimne-agasi, care îl duce pe domn la scaun, dobândește un dar de 10 000 de lei. De multe ori toate cheltuielile acestea ajung la 300 000 de lei, pe care trebuie să-i dea țara, nu domnul din punga sa. Asemenea și înnoirea sau întărirea domniei se face cu cheltuială. Cum am pomenit mai sus, este un mucarer mic și unul mare. Cel mic este hiucm-firmanul sau firmanul de domnie, ce se plătește 25 000 de taleri, iar când vizirul este binevoitor domnului, și mai puțin. Dar mucarerul mare, prin care se înnoiește firmanul de domnie după trei ani, se face tot cu atâta cheltuială ca și punerea unui domn nou. Afară de aceasta, când un capugi-bașa sau alt slujitor de la curtea împărătească se trimite la domn cu vreo poruncă, nu se poate să plece fără să i se dea daruri.

CAPITOLUL AL XV-LEA
DESPRE BOIERIMEA MOLDOVENEASCĂ

Cine vrea să cerceteze de unde se trage boierimea moldovenească nu are trebuință să alerge, după pilda altor neamuri, la născociri îndoielnice și întunecate. Scriitorii greci și latini, pe care toți învățații lumii îi știu că sunt pricepuți, ne dau în privința aceasta lumina cea mai limpede. Pentru că noi credem că cineva ar putea să tăgăduiască că au fost soldați și cetățeni romani aceia pe care *Traian* — după ce a biruit pe regele *Decebal* și a nimicit țara dacilor — i-a strămutat în Dacia ca locuitori noi. Dacă ne-ar lipsi alte mărturii, numai faptul că *Adrian*, după moartea lui *Traian*, lăsând barbarilor alte ținuturi asiatice, s-a oprit să părăsească Dacia, numai fiindcă se temea să nu ducă la pieire atâtea mii de cetățeni romani care erau acolo și încă ar fi destul pentru cititorul care cunoaște vremurile vechi ca să se încredințeze de adevărul lucrurilor, dacă și-ar aduce aminte și de obiceiul statornic la romani, după care nu era îngăduit să se primească cineva într-o legiune, dacă nu era cetățean și deci de neam bun. De aceea noi socotim că e de prisos să ne împotrivim născocirii lui *Aeneas Sylvius*, care zice că Moldova ar fi fost numai un loc de scăpare pentru romanii surghiuniți. De altminteri n-a fost nicio dată obiceiul ca să se socotească mărturia unui scriitor din vremea aceea mai prejos decât închipuirea și prepusul după bunul plac al altuia care a trăit o mie de ani mai târziu. Noi nu avem de gând să vădim mai pe larg în ce chip s-a păstrat neamul roman colonizat în Dacia atâtea veacuri de-a rândul de la *Traian* și până în vremurile noastre. Vrem să facem aceluia care mai au vreo îndoială o singură dovadă și anume că

limba moldovenească, ce se potrivește mai mult decât oricare altă limbă cu cea romană, ne duce prea lămurit la strămoșii neamului nostru, fără ca cineva să mai poată tăgădui în vreun chip. Dar cu toate acestea noi nu cutezăm să spunem că neamurile boierești cele mai de frunte, vestite în zilele noastre în Moldova, ar fi întrecut în faimă pe altele la fel cu ele, atunci când romanii stăpâneau încă Dacia. Noi cunoaștem mult prea bine nestatornicia lucrurilor pământești și știm prea bine că *Dragoș*, descălecătorul Moldovei, nu a pus în locurile cele mai de cinste și în dregătorii ale trebilor politicești și ale oastei pe aceia care puteau să înșire nume cât mai multe ale înaintașilor lor, ci pe aceia care-i întreceau pe ceilalți în vitejie și credință. Asemenea mai știm despre ei că în satele din Moldova, pustiite de năvălirile tătarilor, au așezat țărani goniți din Țara Leșească, iar satelor ridicate din nou de dâșșii, fie că le-au adăugat numele lor, fie că — lucru mai de crezut — au luat satele ca semn al boieriei lor. Asemenea se știe prea bine că în vremea care a urmat — când țările sârbilor și bulgarilor au fost nimicite de puterea turcească și a căzut sub stăpânirea străină și cetatea de scaun a grecilor, multe din neamurile boierești cele mai de frunte ale acestor neamuri au fugit în Moldova, care era locul de scăpare al tuturor în vremea aceea și pentru credința lor au dobândit împământenirea și boieria. Asemenea s-a întâmplat și cu câteva neamuri boierești ale tătarilor, care au fost luate ostatece în războaiele necontenite dintre sciți și moldoveni sau care din pricina gâlcevilor dintre ei s-au plecat domnilor de bunăvoia lor, s-au creștinat și s-au socotit vrednice să slujească țara în dregătorii politice sau ale oastei. După aceea, cu deosebire în veacul din urmă, de când s-a început să se trimită domni în Moldova de la Țarigrad, aceștia își cumpărau robi cerchezi și abasieni (în vremea când nu erau încă domni și se aflau în Țarigrad) și după ce își arătau credința față de stăpân, slujindu-i multă vreme, îi puneau mai întâi în slujbele curții

domnești, iar pe urmă îi ridicau și în rândul boierilor, care le aducea privilegiile nobilimii. Domnii au primit în rândurile boierilor și vreo câteva neamuri leșești, cu deosebire pe acelea care erau cele mai cu priință țării Moldovei, tot așa după cum, dimpotrivă, mulți moldoveni au fost primiți în boierimea leșească. Înmulțindu-se în felul acesta prea mult numărul boierilor, domnul a socotit să împartă boierimea în trei stări. În cea dintâi s-au pus boierii aceia pe care îi punea domnul însuși în dregătoriile cele mai înalte ale țării sau urmașii lor. Rangul lor este cam același cu acela pe care îl au în Rusia *boiarii* față de ceilalți boieri mai de jos. În starea a doua stau curtenii sau oamenii de la curte, care au moștenit un sat sau altul de la înaintașii lor. În starea a treia intră călărașii, care pentru folosul moșiilor ce li s-au dăruit de domni, trebuie să-l însoțească totdeauna la război cu cheltuiala lor. Cei din urmă sunt răzeșii, pe care i-am putea numi mai bine țărani slobozi decât boieri. Ei sunt aproape la fel cu *odnodvorții* ruși; nici ei nu au gospodării țărănești mari, ci locuiesc mai mulți laolaltă într-un sat și-și lucrează moșiile fie ei înșiși, fie cu slugile năimite. Neamurile boierești pe care istoria moldovenească le pomenește de la început s-au păstrat toate și astăzi și, lucru de mirare, nici unul dintre neamurile vechi moldovenești nu a pierit detot în atât de multe războaie și în atât de multe prădăciuni ale tătarilor, afară de un singur neam, al domnului moldovean — *Vasile Lupu Albanezul*, care era pe vremuri mai numeros decât toate celelalte, iar astăzi s-a stins detot. Cu toate că unele dintre neamurile acestea au ajuns într-o sărăcie atât de mare că din 5 000 de gospodării pe care le aveau mai fiecare în stăpânire altădată, abia le-au mai rămas câte vreo cinci, dar măcar neamul însuși s-a păstrat. Vrem să arătăm aici numele acestor neamuri și, fiindcă toate sunt deopotrivă între ele, le vom numi în rânduiala alfabetului.

Abazeştii	<i>Drăceştii</i> sau <i>Doneştii</i>
Arbureştii	Fraticeştii
<i>Asanii</i> , care se trag din Asan, frate al lui Ioan, domn al Va- lahiei, pomenit de Choniates.	Găneştii
Arăpeştii	Chengheştii
Bantaşeştii	Goieneştii
Başoteştii	Hăbăşeştii
Bogdăneştii	Hînceştii
Bubuşeştii	Hăzăreştii
<i>Bălşeştii</i> , două neamuri	<i>Hrysoverghii</i> , grec, neam îm- părătesc
Bouleştii	Isăceştii
Buţurenii	Minuleştii
Burguleştii	Micleştii
<i>Cantacuzinii</i> , greci după naş- tere, care se trag din Ioan Can- tacuzen, împărat la Țarigrad.	Mileştii
<i>Cantemirii</i> , care se trag din Tataria Crimeii.	Mireştii
Carabaşeştii	<i>Movileştii</i> . Din neamul aces- ta au fost cinci domni.
Carpeştii	Motoceştii
Catargieştii	Murguleştii
<i>Cerchezeştii</i> , cerchezi	Năculeştii
Ciaureştii	<i>Neculeştii</i> , greci
Ciobăneştii	<i>Paladeştii</i> , greci
Ciogoleştii	<i>Petralifii</i> , greci
Clucereştii	Pilateştii
<i>Costăcheştii</i> sau <i>Gavruleştii</i>	<i>Pisoschieştii</i> , leşi
<i>Costineştii</i> , sârbi	Prăjeştii
Chiriacheştii	Racovişeştii
<i>Crupenscheştii</i> , leşi	Razii, greci
Darieştii	Ropceneştii
Doniceştii	<i>Rusetеştii</i> , greci
Drăgoşeştii	Septiliceştii
	Şoldăneştii

Șipoteneștii	<i>Tudorești, greci</i>
Stârceștii	Turculețeștii
Sturzeștii	Țifeștii
Tălăbeștii	Uricheștii
Talpeștii	Vârlăneștii
Tămășeștii	Zoreștii
Tanskii	<i>Zorileștii</i>
Tăutuleștii	
Totoeștii	

Odinioară era la moldoveni obiceiul — care trecând vremea a dobândit putere de lege — să nu se dea dregătorii oamenilor tineri, măcar de se trăgeau din neamurile cele mai de frunte, până nu-și dovedeau credința în alte slujbe mai mici și dacă nu ajungeau iscusiți îndeletnicindu-se multă vreme cu acele lucruri. De aceea boierii cei mai mici, îndată ce fiii lor treceau de vârsta copilăriei, îi dădeau să slujească pe la boierii din starea întâi. Aceștia nu-i puteau însă folosi la altceva decât să slujească la masă și să străjuiască la ușă. După ce învățau, vreme de trei ani, obiceiurile curții și purtarea aleasă, boierul însuși îi înfățișa domnului și, prin rugămintea lui, dobândeă ca ei să fie primiți în rândul cămărașilor divanului cel mare, de unde după un an îi schimba în divanul cel mic și de aici în spătărie. Dacă unul dovedea acolo cuget curat și purtare cinstită, ca să se poată trage nădejde de la el, atunci era primit printre slujitorii cămării mari. După ce mai treceau câțiva ani, prin rugămintea altui boier (căci dacă părinții înșisi se rugau domnului pentru fiul lor se socotea lipsit de cinste), el ajungea postelnicel, adică postelnic mic; dintre aceștia sunt doisprezece și poartă în mâini toiege albe și subțiri, cât ei de înalte, înaintea domnului. După ce dovedea domnului în această slujbă credință și îndemânare, atunci se folosea și în alte slujbe de taină ale curții, iar după ce-și petrecea în chipul acesta tinerețea, îl ridica mai întâi în starea a treia a boierilor și la urmă în starea cea dintâi. Dacă domnul afla că vreunul are virtuți deosebite,

atunci putea să ridice chiar pe un boier din starea cea mai de jos, în răstimp de câțiva ani, până la boieria cea mai înaltă. În zilele noastre, când semeția crește odată cu sărăcia, un boier cugetă că și-ar rușina starea, dacă ar trebui să slujească la alt boier. Dar pentru că ambiția nu-i îngăduie să-și ducă viața tras deoparte, el caută în fel și chip să fie primit dintr-o dată, cu mijlocirea rudeniilor sale, în rândul slujitorilor de taină, care se numesc boiernași. Dar fiindcă starea aceasta este ca și o școală pentru cârmuitori, din care se împlinește de obicei numărul boierilor mari, aproape că nu se poate spune ce neoameni ajung la locurile de cinste cele mai înalte. Din această pricină se întâlnesc adesea, printre boierii din rangul cel mai înalt, oameni plini de trufie, semeți, îndărătnici și care nu numai că nu se pricep cum să se descurce în trebile țării, dar le lipsesc și nărvurile bune și nu au deprinderea unei vieți cinstitute, la care nu se găsește nimic vrednic de laudă, decât ce e bun la unul și la altul, dăruit de fire, și la care nu s-a venit în ajutor cu nici un fel de învățătură dinafară. Cu prilejul acesta socotim că nu este rău să povestim în ce chip boierește domnul pe boierii din Moldova. În ziua cea de pe urmă a lunii decembrie, în ajunul prăznuirii sfântului Vasile, la porunca spătarului cel mare toți boierii își lasă semnele boieriei lor în spătarie sau în divanul domnesc. A doua zi, adică în ziua cea dintâi a lui ghenar — cu trei sau patru ceasuri mai înainte să se crape de ziuă — se adună la curte toți boierii, atât cei care sunt în slujbă, cât și cei maziliți, și-l petrec pe domn în biserică la utrenie fără semnele boieriei lor, ca și cum ar fi scoși din dregătorii. După ce se isprăvește utrenia, domnul se duce în spătarie și se așează în scaun, iar toți boierii rămân afară, în divanul cel mic. După aceea domnul poruncește cămărașului de taină să-l cheme la el pe postelnicul cel mare, dacă vroiește să-l lase în dregătoria sa; de nu, atunci îl cheamă pe acela pe care a hotărât să-l pună în locul lui. Când intră acesta înlăuntru, domnul îi vorbește pomenindu-i slujbele făcute țării de către părinții săi sau de el însuși, îi arată pentru ce l-a dăruit cu

această dregătorie, ori de ce i-o întărește din nou, îl îndeamnă să fie cu credință și de aci înainte, prin făgăduieli ori amenințări, și-i spune ce are de făcut. După aceea îi întinde un toiaș de argint, pe care acesta, luându-l, sărută mâna și poala hainei domnului și se trage puțin îndărăt; apoi cămărașul cel mare îl îmbracă cu un caftan. Postelnicul cel mare își primește cel dintâi semnele dregătoriei sale (nu pentru că ar fi mai mare decât ceilalți, căci, după rânduială, el este al cincilea, așa cum s-a arătat mai sus, dar pentru că el are datoria să cheme înlăuntru pe ceilalți) și, îndată ce este întărit din nou, aduce înlăuntru, la porunca domnului, pe acela pe care domnul voiește să-l cinstească cu dregătoria logofătului cel mare. După ce îi spune puține vorbe, domnul dă acestuia un toiaș aurit; iar postelnicul cel mare îi pune atunci pe umeri un caftan, îl ia cu blândețe de subsuoară și-l duce către domn, ca să-i sărute mâna și poala hainei. Aceeași slujbă o face postelnicul cel mare și celorlalți sfetnici și boieri de starea întâi, pe boierii de starea a doua îi cheamă înlăuntru și-i îmbracă cu caftan postelnicul al doilea; pe cei de starea a treia, postelnicul al treilea; dar pe aceștia din urmă nu-i îmbracă cu caftan, ci se întăresc numai la porunca domnului în dregătoriile lor. După aceea toți merg cu domnul la liturghie; acolo, în biserică, boierii cei noi se așează pe la locurile celor scoși din slujbe; iar cei scoși din slujbe rămân cu ceilalți boieri în tinda bisericii. După ce se isprăvește liturghia, domnul poartă la masă pe cine voiește el; către seară el dăruiește fiecărui sfetnic și boier de starea întâi cele două pahare de argint, cam de câte două măsuri fiecare; acelor de starea a doua câte unul, pe care apoi le beau cu toții, pline cu vin, în fața domnului. Jupânesele boierilor de starea întâi primesc în dar în aceeași zi, de la doamnă, câte un pahar puțin mai mic. A doua zi boierii se adună din nou la curte, mulțumesc domnului pentru milostenia ce le-a făcut și fiecare îi trimite în dar, prin postelnic, câte un cal de mult preț sau alt lucru frumos ce are fiecare.

Aceeşi cinstire îi arată, în aceeaşi zi, doamnei, jupânesele boierilor, în sala cea mare a gineceului ei. În vremea cealaltă a anului domnii rar obişnuiesc să schimbe ceva în dregătoriile ţării, cu toate că nimic nu poate să-i împiedice să scoată din slujbe pe boierii vechi şi să pună în locul lor pe alţii noi, oricând ar vroi. Dar fiindcă domnii s-au obişnuit să boierească şi să schimbe dregătorii o singură dată, la începutul anului, au hotărât pentru aceste ceremonii — poate din cinstire pentru vechiul obicei — acea vreme a anului pe care înaintaşii lor au socotit-o cea mai potrivită.

CAPITOLUL AL XVI-LEA
DESPRE CEIALȚI LOCUITORI
AI MOLDOVEI

Nu cred să mai fie vreo altă țară de mărimea Moldovei, în care să întâlnești neamuri atât de multe și atât de deosebite. Afară de moldoveni, ai căror strămoși au venit îndărăt din Maramureș, mai locuiesc în Moldova și greci, albanezi, sârbi, bulgari, leși, cazaci, ruși, unguri, nemți, armeni, evrei și țigani — cei cu mulți copii. *Grecii, albanezii, sârbii și bulgarii* trăiesc slobozi în Moldova și parte se îndeletnicesc cu neguțătoria, parte slujesc cu leafă domniei. *Nemții, leșii și cazacii* sunt puțini, fie oșteni, fie slujitori la curte; dintre leși, câțiva au fost ridicați în rândul boierilor. *Armenii* se socotesc supuși, la fel ca și târgoveții și neguțătorii din alte cetăți și târguri ale Moldovei și plătesc domnului aceeași dajdie. Ca și papistașii, ei au biserici tot atât de mari și la fel de împodobite ca și bisericile dreptcredincioșilor și își urmează slobozi legea lor. Asemenea și *evreii* se socotesc supuși; ei trebuie să plătească o dajdie deosebită în fiecare an, mai mare decât aceea obișnuită. Nu au altă îndeletnicire decât neguțătoria și să țină hanuri. Pot să-și facă sinagogă oriunde voiesc, însă nu de piatră, ci numai de lemn. *Rușii și ungurii* au fost totdeauna în Moldova vecini. *Țiganii* sunt împrăștiați ici și colo în toată Moldova și nu află boier care să nu aibă în stăpânirea sa câteva sălașe de-ale lor. De unde și când a venit acest neam în Moldova ? Nu știu nici ei înșiși și nici nu se găsește nimic despre dânșii în cronicile noastre. Toți țiganii, din toate ținuturile, au același grai, care este amestecat cu multe cuvinte grecești și, pesemne și persienești. Ei nu au altă îndeletnicire afară de fierărie și zlătărie. Au aceeași înfațișare și aceleași năravuri ca și țiganii din alte

țări; însușirile lor cele mai de seamă și ceea ce îi deosebește de alții sunt trândăvia și furtișagul. Asemenea în Iași și în alte târguri trăiesc mulți *turci*, care fac neguțătorie; însă nicăieri nu le este îngăduit să-și cumpere moșii sau vreo casă la sat sau la târg; cu atât mai puțin să-și zidească moschei sau să-și facă rugăciunile la vedere după slujba lor religioasă plină de eresuri. Poarta turcească nu a stăruit vreodata să li se îngăduie aceasta. Deie domnul să tacă pe vecie!

Moldovenii adevărați sunt — afară de boieri, ale căror stări le-am arătat mai sus — fie târgoveți, fie țărani. *Târgoveți* le zicem acelor ce trăiesc prin cetăți și prin târguri; *țărani*, acelor care locuiesc prin sate. Cei din târguri nu sunt supuși nimănui decât domniei și-și plătesc dajdiile numai acesteia. Toți sunt meșteșugari. Rareori afli un moldovean neguțător, pentru că semeția sau, mai bine zis, lenevia le este născută din fire, încât orice neguțătorie o socotesc lucru de ocară, afară de neguțătoria cu roadele pe care le dobândesc de pe pământurile lor. Și eu socot că aceasta este pricina cea mai de seamă de nu se poate afla decât rareori un târgoveț moldovean bogat și în țara noastră este neconținut lipsă de bani, cu toate că se trimit peste hotare mai multe lucruri decât se aduc în țară. Căci neguțătorii străini: turci, evrei, armeni și greci, pe care noi avem obicei de-i numim *gelepi*, au apucat în mână, din pricina trândăviei alor noștri, toată neguțătoria Moldovei și duc cirezi întregi de vite mari și mici, pe care le cumpără în Moldova cu preț foarte mic, la Stambul și în alte cetăți și le vând acolo de două sau de trei ori mai scump. Dar fiindcă celor mai înstăriți dintre aceștia nu le este îngăduit să aibă în stăpânire nici pământ și nici case în Moldova, cei mai mulți bani se trec în afară din țară; prea puțini din acești se mai întorc îndărăt peste Dunăre și abia de sunt îndestulători ca să se poată plăti cu ei haraciul turcilor și ca să se împlinească alte cheltuieli obștești. Țărani moldoveni adevărați nu sunt deloc. Cei pe care îi aflăm se trag din ruși sau din ardeleni sau ungureni, cum

avem noi obicei să le zicem. Căci în veacul cel dintâi după descălecatul Moldovei *Dragoș* o împărțise toată între cei ce-au venit cu el, când a găsit țara cea nouă pustie de locuitori¹. Dar fiindcă se părea că nu e cu dreptate ca un boier să muncească la alt boier (pentru că toți cei ce se trăgeau din sângele lui Roman se socoteau boieri) și fiindcă neamul deprins cu armele se socotea prea bun pentru ca să fie folosit la lucrarea pământului, atunci urmașii lui *Dragoș* au fost nevoiți să aducă, cu învoirea domnului, oameni din țările învecinate — unde șerbia țăranilor era în obicei — și să-i așeze pe moșiile lor. Că lucrul acesta este adevărat, o dovedește însuși numele de țăran, care în graiul moldovenesc se zice *vecin*² și din care se vedește că aceia pe care armele moldovenești învingătoare i-au silit să muncească pământul au fost mai întâi vecini. Tocmai din această pricină în Țara de Sus, cea dintâi unde s-au așezat Drăgoșeștii, se află multe așezări țăărănești; iar în Țara de Jos, unde s-au așezat mai în urmă, nu sunt alți țărani decât aceia pe care boierii din acest ținut i-au cumpărat cu bani din Țara de Sus și i-au adus pe moșiile lor sau aceia pe care i-au cumpărat dintre răzeșii care și-au înstrăinat moșia lor strămoșească din pricina sărăciei și care asemenea au fost siliți cu strâmbătate să-și pună grumazul în jugul șerbiei. De aceea lesne se poate vedea din ce stare este cineva, când un boier îl trage la judecată ca să i se supună șerb. Dacă pârâțul poate să arate că înaintașii săi fie că au stăpânit înainte vreme vreo moșie (chiar de au pierdut-o din pricina sărăciei sau din pricina vremurilor tulburi), fie că au fost primiți în rândurile călărașilor, curtenilor și aprozilor, atunci el este socotit om slo-

¹ Teza potrivit căreia *Dragoș* ar fi găsit în Moldova o țară pustie este greșită. Aproape întreg teritoriul era locuit. Toponimia indică, pe acest teritoriu, continuitatea elementului autohton. Pentru unele regiuni — Vrancea, orașele Baia, Siret etc. — există atestări documentare anterioare anului venirii lui *Dragoș*, în aceste locuri. În *Hronic*, Cantemir revine asupra acestei afirmații, întreaga lucrare propunându-și să demonstreze tocmai continuitatea românilor în Dacia.

² Era denumirea dată șerbilor.

bod. Căci nimeni nu poate dobândi asemenea slujbe dacă nu e om slobod. Însă acela care nu poate face asemenea dovadă atuncea trebuie să rămână în stăpânirea boierului. Aceia care au fost aduși din Țara Leșească în mijlocul Moldovei și-au uitat, cu scurgerea vremii, limba lor și și-au însușit-o pe cea moldovenească; iar aceia care locuiesc la hotarul Podoliei vorbesc și astăzi leșește și rusește. Fiindcă ungurii au rămas neclintii în legea lor papistășească, și-au păstrat și limba țării lor: dar ei înțeleg cu toții și limba moldovenească. Toți, de orice neam ar fi, sunt siliți să muncească cu sârguință pentru stăpânii lor; nu li se hotărăște dinainte cât să lucreze, ci stă la bunul plac al stăpânului să hotărăască câte zile trebuie să fie puși la muncă. Acesta nu poate să le ia cu sila banii sau dobitoacele. Oricât de mare ar fi bogăția pe care și-a agonisit-o un țăran, stăpânul său nu poate să-i ia nici o parte dintr-însa: dacă i-o ia cu sila, judecata îl osândește s-o dea îndărăt. Iar dacă stăpânul vrea să-i facă strâmbătăte, atunci îl bate pe țăran până când acesta îi dă de bunăvoia lui ceea ce vrea să dobândească boierul. După lege, el nu-l poate omorî pe țăran. Și dacă totuși îl omoară în vreun chip, atunci nu numai că stăpânul e osândit la moarte, dar el trebuie să slobozească și muierea și copiii ucisului. Fiindcă nimeni nu are putere asupra vieții și morții vreunui moldovean; numai domnul are¹. Un boier poate, ce-i drept, să vândă un vecin moldovean, însă nu afară din satul în care acesta s-a născut. Dacă își vinde însă toată moșia, cu țărani cu tot, vânzarea aceasta se socotește dreaptă și se ține în seamă. Țăranul plătește atâtea dări, câte voiește domnia să-i pună; la acestea nu se hotărăște nici felul și nici sorocul de plată. Eu i-aș socoti, desigur, pe țăranii moldoveni că sunt cei mai nenorociți țărani din lume, dacă belșugul pământului, și secerișurile bogate nu i-ar scoate din sărăcie aproape fără voia lor.

¹ Sistemul juridic descris de Cantemir este valabil pentru vremea lui. Într-o etapă anterioară judecata o făcea fiecare boier pe moșia sa, iar într-o epocă mai veche, în cadrul obștiilor, dreptatea o împărțea sfatul obștei.

La muncă sunt foarte leneși și trândavi¹; ară puțin, seamănă puțin și totuși culeg mult. Nu se îngrijesc să dobândească prin muncă ceea ce ar putea să aibă, ci se mulțumesc să adune în jitnițe numai atât cât le trebuie pentru hrana lor vreme de un an sau, cum au ei obiceiul să zică, până la pâinea cea nouă; de aceea, când vine vreun an neroditor sau când o năvălire a vrăjmașului îi împiedică să secere, sunt în primejdie să moară de foame. Dacă țăranul are o vacă sau două, socotește că are destulă hrană pentru el și pentru copiii săi, pentru că unele vaci dau 40 sau cel mai puțin 24 de măsurii de lapte pe zi. Iar dacă vreunul are 20 de stupi de albine, atunci el poate plăti lesne din venitul lor dările pentru tot anul. Fără să mai vorbim că fiecare stup roiește, dacă vremea e după pofta țăranului, în fiecare an alți șapte; și este de ajuns ca fiecare stup să dea, când se taie, două sau mai multe măsurii de miere, căci fiecare măsură se vinde cu un taler. Cei ce locuiesc în munți au oi, miere și poame din belșug; cei de la câmpie au grâu, boi și cai. Cel mai rău e de cei care au ca vecini pe tătari, pentru că aceștia nu numai că îi pradă de tot ce pot să apuce, dar și săvârșesc uneori — cu chip că pornesc asupra Lechiei, când le este îngăduit să treacă prin Moldova — cele mai mari prădăciuni, iau ostateci pe toți locuitorii de prin sate, pe care îi duc cu ei și-i vând la Țarigrad, zicând că sunt ruși. Asemenea năvăliri, ce-i drept, nu mai sunt de multă vreme îngăduite, fiind oprite de multe ori prin porunci date de sultan; dar cine poate să se păzească aici de viclesugurile tătarilor? Cei mai norociți sunt aceia pe care soarta îi duce la Țarigrad, căci acolo capuchealele domniei pot să ia fără plată pe oricare moldovean rob, oriunde ar da de el, și să-l slobozească.

Ceea ce am spus mai sus despre țăranii vecini moldoveni nu se potrivește pentru locuitorii din trei ținuturi ale Moldovei, care, ce-i drept, nu țin de boierime, dar nu sunt supuși nici unui

¹ Din acest punct de vedere, Cantemir se situează pe poziția marii boierimi care consideră cu dispreț că iobagii sunt săraci nu din cauza exploatării și a lăcomiei boierilor, ci a lenei.

boier și fac launloc un fel de republică¹. Cel dintâi este *Câmpulung*, în ținutul Sucevei, împresurat de piscurile unor munți foarte înalți. Acest ținut are cam 15 sate, toate cu obiceiurile și judecățile lor deosebite. Uneori primesc și doi vornici trimiși de la domnie; însă de multe ori îi gonesc afară din ținut, la câmpie, când aceștia întărită cugetele locuitorilor și se bizuie pe întăriturile ce le-a dat lor firea. Nu se pricep la meșteșugul lucrării pământului cu sapa, fiindcă în munții lor nu au defel țarini; toată munca lor este păstoritul oilor. Plătesc o dajdie în fiecare an, însă nu atât cât le cere domnia, ci numai cât făgăduiesc ei domnilor; iar această învoială o înnoiesc, prin trimișii lor, de câte ori se așează domn nou peste Moldova. Dacă un domn vrea să se poarte mai aspru cu ei și să le pună biruri noi, ei nu stau mult la tocmeală, ci cu toții nu mai vroiesc să le plătească și fug în părțile cele mai nestrăbătute ale munților. De aceea nici domnii nu au cerut de la ei mai mult decât au făgăduit ei să dea. Uneori, ațâțați de câteva capete tulburi, s-au răzvrătit împotriva domnului și au trecut sub aripa leșilor, care întâmplare a dat prilej unor cronicari leși să spună că Moldova plătea tribut Lehie. Dar oricine știe și însuși episcopul S. Piasecius aduce mărturie, cu toate că îi stau împotriva Dlugoș, Sarnicius și Orichovius, că Moldova, mai înainte de a cădea sub stăpânirea turcilor, avea învoieli de pace cu Lehia. După aceea însă, când Moldova a început să plătească haraci turcilor, leșii nici nu s-au gândit măcar să o silească să treacă sub ascultarea lor, cu toate că unii crai ai lor au umblat în câteva rânduri ca s-o aducă la slobozenia ei de odinioară.

A doua republică, dar mai mică, din Moldova este *Vrancea*, din ținutul Putnei, la hotarul Valahiei, înconjurat din toate părțile de munți cei mai sălbatici. Aici sunt douăsprezece sate și două mii de case și fiindcă se mulțumesc, ca și cei din *Câmpulung*, cu păstoritul, locuitorii nu au știință despre plug. Asemenea și ei plătesc domniei în fiecare an o dajdie știută;

¹ De fapt asociații de obștii libere țărănești.

altminteri se țin de legile lor și nu primesc nici poruncile și nici judecători de la domnie. A treia este *Tigheciul*, în ținutul Fălciului, un codru aflat la hotarul cu tătarii din Buceag. Este pavăza cea mai tare a Moldovei între Prut și Basarabia. Locuitorii plătesc domniei în fiecare an o dajdie mică, toți sunt călărași sau călăreți. Înainte vreme erau o oaste de 8 000 de oameni; dar acum abia mai pot aduna la nevoie 2 000; de altminteri întrec în vitejie pe toți ceilalți moldoveni, încât este și o zicală: "*cinci tătari din Crimeia prețuiesc mai mult decât zece tătari din Buceac; cinci moldoveni biruie zece tătari din Crimeia, iar cinci codreni (pădurenii, căci așa sunt numiți cei din Tigheci) bat zece moldoveni*". Ceva mai mult am vorbit despre ei mai sus, în partea întâia a capitolului al cincilea.

CAPITOLUL AL XVII-LEA
DESPRE NĂRAVURILE MOLDOVENILOR

În vreme ce încercăm să descriem năravurile moldovenilor (lucru despre care nimeni sau numai puțini străini au o imagine adevărată), dragostea ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă pe de o parte să lăudăm neamul din care ne-am născut și să înfățișăm pe locuitorii țării din care ne tragem, iar pe de altă parte, dragostea de adevăr ne împiedică, într-aceeași măsură, să lăudăm ceea ce ar fi, după dreptate, de osândit. Le va fi lor mai folositor dacă le vom arăta limpede în față cusururile care-i slutesc, decât dacă i-am înșela cu lingușiri blajine și cu dezvinovățiri dibace, încât să creadă că în asemenea lucruri ei se conduc după dreptate, în vreme ce toată lumea mai luminată, văzându-le, le osândește. Din această pricină vroim să mărturisim curat că noi, în năravurile moldovenilor, în afară de credința cea adevărată și ospetie nu găsim prea lesne ceva ce am putea lăuda. Din toate cusururile obișnuite și pe la ceilalți oameni, au și moldovenii dacă nu prea multe, totuși nici prea puține. Năravurile bune sunt rare la ei și întrucât sunt lipsiți de o adevărată creștere bună și de deprindere a năravurilor bune, va fi anevoie să găsim un om cu năravuri mai bune decât ceilalți, dacă firea cea bună nu i-a venit într-ajutor.

Trufia și semeția sunt muma și sora lor. Dacă moldoveanul are un cal de soi bun și arme mai bune, atunci el gândește că nimeni nu-l întrece și nu s-ar da în lături să se ia la harță chiar și cu Dumnezeu, dacă s-ar putea. Cu toții sunt mai cu seamă cutezători, semeți și foarte puși pe gâlceavă; cu toate acestea se liniștesc lesne și se împacă iarăși cu potrivnicul. Vorba duel încă nu le este cunoscută. Țăranii trec rareori de la vorbe la

arme, însă astupă gura semeață a potrivnicului cu ciomagul, cu bâta și cu pumnii. Asemenea fac și oștenii; foarte rar trec de la sfadă la sabie și dacă, totuși, acest lucru se întâmplă vreo dată, ei trebuie să ispășească cu pedepsele cele mai strașnice. Sunt glumeți și veseli; ceea ce au în suflet le stă și pe buze; dar, așa cum uită ușor dușmăniile, tot așa nu țin multă vreme nici prietenia. De băutură nu au prea multă greață, dar nici nu-i sunt plecați peste măsură. Desfătarea lor cea mai mare este să petreacă în ospețe, uneori de la al șaselea ceas al serii până la al treilea ceas după miezul nopții, alteori și până ce se crapă de ziuă, și să bea până ce varsă. Atâta că nu au obicei să facă petreceri în fiecare zi, ci numai la sărbători sau când e vreme rea, iarna, când gerul silește oamenii să stea pe acasă și să-și încălzească măduarele cu vin. Rachiul nu-l iubește nimeni, afară de oștean; ceilalți beau numai un pahar mic înainte de masă. Locuitorii Țării de Jos, de la hotarul cu Valahia, iubesc vinul mai mult decât ceilalți. Odată s-a iscat sfadă dacă moldovenii sau valahii sunt cei mai mari bețivi. Cei ce se luaseră la sfadă au mers pe podul de la Focșani (la hotarul dintre Moldova și Valahia), unde atâta s-au sfădit amândoi cu paharele până când valahul a căzut jos de prea mult vin ce băuse. Drept plată pentru izbînda lui moldoveanul a fost dăruit de domnie cu boieria.

Arcul îl întind foarte bine, asemenea se pricep să poarte sulita; dar totdeauna au izbândit mai mult cu spada. Numai vânătorii poartă puști și moldovenii socotesc că e un lucru de ocară să folosească această unealtă împotriva dușmanului, la care nu ajungi nici prin meșteșugul războiului și nici prin vitejie. La începutul luptei sunt totdeauna foarte viteji, iar de-al doilea sunt mai moi; dacă și după aceea sunt din nou împinși îndărăt, atunci rar mai cutează să înceapă a treia oară. Însă de la tătari au învățat să se întoarcă iar din fugă și cu acest meșteșug au smuls adesea izbînda din mîna dușmanului. Față de cei învinși se arată când blânzi, când cruzi, după firea lor cea nestatornică. Ei socotesc că este o datorie creștinească să ia

viața unui turc sau tătar și pe acela care se arată blând cu aceștia îl socotesc că nu este bun creștin. Ce gîndesc ei despre acest lucru, au arătat îndeajuns la pustiirea cea din urmă a Bugeacului când Petriceicu a năvălit în Basarabia după bătălia de la Viena.

Moldovenii nu cunosc măsura în nimic; dacă le merge bine, sunt semeți, dacă le merge rău, își pierd cumpătul. Nimic nu li se pare anevoie la întâia aruncătură de ochi; iar dacă se ivește ceva cât de cât să le stea împotrivă, atunci se zăpăcesc și nu știu ce să facă. La urmă, când văd că străduințele lor sunt zadarnice, se căiesc pentru ceea ce au săvârșit, dar prea târziu. De aceea nu putem face nimic alta, decât să punem pe seama osebitei și nemărginitei pronii că împărăția atât de mare și înfricoșată a turcilor — după ce răsturnase cu armele toată puterea romanilor în Asia și o bună parte din Europa, Ungaria, Serbia, Bulgaria și alte nenumărate împărății și pusese stăpânire cu sila pe neamul cel mai înțelept — grecii — nu a fost în stare să silească un norod atât de prost și fără de putere să i se plece sub stăpânire, norod care a umblat de atâtea ori să lepede jugul pe care l-a primit de bunăvoie, dar și-a păstrat întreagă și nevătămată rânduiala sa politicească și bisericească.

De altminteri moldovenii nu numai că nu sunt iubitori de învățătură, ci chiar le e urâtă aproape la toți¹. Chiar și numele meșteșugurilor cele frumoase și ale științelor nu le sunt cunoscute. Ei cred că oamenii învățați își pierd mintea și atunci când vor să laude învățătura cuiva, zic că a înnebunit de prea multă învățătură. Despre lucrul acesta moldovenii vorbesc fără cuviință zicând că *“învățătura este treaba popilor; pentru un om de rînd este deajuns dacă știe să citească și să scrie, să-și scrie numele, să-și treacă în condica lui un bou alb, negru și cu*

¹ Această imputare făcută moldovenilor de rînd este nedreaptă. Condițiile social-politice au împiedicat răspîndirea învățaturii în rîndul maselor. În secolul al XVII-lea, învățămîntul căpătase oarecare extindere, prin înființarea unor școli, pe care, însă, nu le frecventau decât fiii boierilor și chiar dintre ei, un numar destul de mare își făceau studiile în Polonia.

coarne, caii, oile și alte dobitoace de povară, stupii și orice alte lucruri de acestea; toate celelalte sunt netrebuincioase". Cu toate că femeile nu stau ascunse față de bărbați cu aceeași băgare de seamă ca la turci, cu toate acestea, dacă sunt cât de cât de neam bun, ies rareori afară din casele lor. Jupâneșele boierilor au, ce-i drept, o înfățișare plăcută, dar cu frumusețea stau mult în urma nevestelor oamenilor de rând. Căci acestea au chipul mai frumos, însă sunt în cea mai mare parte desfrânate. Unele beau pe acasă mult vin; dar în adunări rareori vezi o femeie beată: căci o femeie este socotită cu atât mai vrednică de cinste, cu cât mănâncă și bea mai puțin la ospete. De aceea rar va vedea-o cineva ducând îmbucătura la gură sau deschizându-și buzele atât ca să i se poată vedea dinții; ea își vâra îmbucătura în gură cât poate mai în taină. Ei nu socotesc nimic mai de ocară decât să se vadă părul unei femei măritate sau al unei văduve; și se socotește fărădelege să descoperi la vedere capul unei femei. Dimpotrivă fetele socotesc că e rușine să-și acopere capul, chiar și cu pânza cea mai subțire, căci ele socotesc că a umbla cu capul gol este semnul curăției. Altminteri, obiceiurile sunt tot atât de deosebite, cât este de deosebit aerul de la un ținut la altul al țării.

Locuitorii din Țara de Jos, de multă vreme obișnuiți să trăiască în război cu tătarii, sunt oșteni mai buni și de asemenea oameni mai mânoși decât ceilalți: se răzvrătesc mai lesne și sunt mai nestatornici, iar dacă nu au un dușman dinafară cu care să se bată, sunt lesne ispitiți de lenevie ca să stârnească o răzvrătire împotriva căpeteniilor, ba chiar și împotriva domniei însăși. Despre slujba religioasă știu puțin lucru. Cei mai mulți dintr-înșii și aproape tot norodul de rând crede că fiecărui om Dumnezeu îi hotărăște ziua morții; iar înaintea acesteia nimeni nu poate să moară sau să piară în război. Aceasta le dă o îndrăzneală așa de mare, încât se năpustesc uneori nebunește asupra dușmanului. Să omoare sau să prade un turc, un tătar sau un evreu socotesc că nu este păcat și cu atât mai puțin fărădelege. Cei ce locuiesc mai aproape de tătari pradă și

omoară cu vrednicie; și atunci când năvălesc în țara tătarilor, ei zic că n-au prădat, ci că și-au luat înapoi numai ce era al lor, fiindcă tătarii nu ar avea în stăpânire astăzi nimic afară de ceea ce au răpit cu sila de la strămoșii lor. Preacurvia este rară la ei. Însa tinerii socotesc nu numai că nu este rușine, ci că este de laudă să preacurvească în taină până se însoară, ca și când n-ar fi ținuți să asculte de vreo lege. De aceea la ei se aude adesea vorbindu-se în chipul acesta: "Fătul meu iubit! ferește-te de furtișag și de ucidere, pentru că eu nu te voi putea scăpa de la spânzurătoare; dar pentru împreunare neîngăduită, nu ai a te teme de vreo primejdie de moarte, câtă vreme vei plăti banii la sugubinat (așa se cheamă acela care îi duce la femei desfrânate)". Chipul cu care primesc oaspeți străini și drumeți e vrednic de cea mai mare laudă; căci deși foarte săraci din pricina învecinării cu tătarii, totuși nu se dau înapoi niciodată să dea mâncare și găzduire unui oaspe și-l adăpostesc fără plată timp de trei zile, împreună cu calul său. Pe străin îl primesc cu fața voioasă, ca și când le-ar fi frate sau altă rude-nie. Unii așteaptă cu masa de prânz până la al nouălea ceas din zi și, ca să nu mănânce singuri, își trimit slugile pe ulițe și le poruncesc să poștească la masă drumeții pe care îi întâlnesc. Numai vasluienii n-au faima aceasta; aceștia nu numai că închid casa și cămara în fața oaspetelui lor, ci se ascund când văd pe cineva venind, se îmbracă în haine zdrențăroase, vin apoi în chip de calici și cer ei înșiși pomană de la străin.

Locuitorii din Țara de Sus se pricep mai puțin în ale războiului și nici nu sunt prea deprinși cu armele; mai degrabă își mănâncă pâinea în sudoarea frunții și în liniște. Sunt înverșunați aproape până la eres în credința lor, de aceea se găsesc peste 60 de biserici din piatră numai în ținutul Sucevei, peste 200 de mănăstiri mari, clădite din piatră, în toată Țara de Sus, iar munții sunt plini de călugări și pustnici, care își jertfesc acolo, în liniște, lui Dumnezeu viața smerită și singuratecă. Furtișaguri nu se săvârșesc decât puține sau deloc la ei. Tot-

deauna s-au arătat cu credință către domn, iar dacă s-au iscat și unele tulburări printre ei, acestea au fost stârnite numai de boierii din Țara de Jos. Asemenea și înainte de însurătoare păzesc curăția și au năravuri bune — lucru prea rar în Țara de Jos. În trebile țării sunt mai vrednici decât ceilalți; trebile casei le fac cel mai bine; poruncile primite le împlinesc cu cea mai mare râvnă, iar oaspeții îi primesc mult mai bine decât locuitorii din Țara de Jos.

Jocurile sunt la moldoveni cu totul altfel decât la celelalte neamuri. Ei nu joacă doi sau patru inși laolaltă, ca la franțuji și leși, ci mai mulți roată sau într-un șir lung. Altminteri, ei nu joaca prea lesne decât la nunți. Când se prind unul pe altul de mână și joacă roata, mergând de la dreapta spre stânga cu aceiași pași potriviți, atunci zic că joacă *hora*; când stau însă într-un șir lung și se țin de mâini așa fel că fruntea și coada șirului rămân slobode și merg împrejur făcând felurite întorsături, atunci acesta se numește, cu un cuvânt luat de la leși “danț”. La nunți înainte de cununie au obicei să joace în ogrăzi și pe ulițe în două șiruri, unul de bărbați, iar celălalt de femei. La amândouă se alege o căpetenie, un om bătrân și cinstit de toți, care poartă în mână un toiag poleit cu aur sau unul pestriț, legat la capăt cu o năframă cusută frumos. La pasul cel dintâi una dintre căpetenii trage pe ceilalți, care trebuie să vină după ea, de la dreapta spre stânga, cealaltă îi trage de la stânga spre dreapta, astfel încât ajung să stea față în față; după aceea se întorc spate la spate, apoi se învârtesc fiecare șir în șerpuiți arcuite și, ca să nu se încurce, se mișcă așa de încet, încât mai că nu se poate vedea că șirurile se mișcă. În amândouă șirurile fiecare își ia locul după rangul lui. Jupânesele și jupânițele boierilor au locul după starea bărbaților și părinților lor. Totuși căpetenia are totdeauna locul cel dintâi, locul al doilea îl ia nunul, iar pe al treilea mirele. Aceleași locuri le iau în șirul femeilor nuna și mireasa, chiar dacă acestea sunt dintr-o stare mai de jos decât celelalte. Până la urmă, însă, cele două rânduri

se amestecă și joacă roată, în așa chip că fiecare bărbat însurat ține de mâna dreaptă pe nevasta lui, iar holteii țin fiecare de mână câte o fată de seama lor și le învârtesc împrejur. Uneori hora se învârtește în trei colțuri, în patru colțuri sau în forma unui ou, după voia și iscusința căpeteniei. Afară de aceste feluri de jocuri, care se joacă pe la sărbători, mai sunt încă alte câteva aproape un eres, care trebuie alcătuite din numerele fără soț 7, 9 și 11. Jucătorii se numesc „călușari”, se adună o data pe an și se îmbracă în straie femeiești. În cap își pun cunună împletită din pelin și împodobită cu flori; vorbesc ca femeile și, ca să nu se cunoască, își acoperă obrazul cu pânză albă. Toți au în mână câte o sabie fără teacă, cu care ar tăia îndată pe oricine ar cuteza să le dezvelească obrazul. Puterea aceasta le-a dat-o o datină veche, așa că nici nu pot să fie trași la judecată, când omoară pe cineva în acest chip. Căpetenia cetei se numește stariț, al doilea primicer, care are datoria să întrebe ce fel de joc poștește starițul, iar pe urmă îl spune el în taină jucătorilor, ca nu cumva norodul să audă numele jocului mai înainte de a-l vedea cu ochii. Căci ei au peste o sută de jocuri felurite și câteva așa de meșteșugite, încât cei ce joacă parcă nici nu ating pământul și parcă zboară în văzduh. În felul acesta petrec în jocuri neconținute cele zece zile între Înălțarea la cer a lui Hristos și sărbătoarea Rusaliilor și străbat toate târgurile și satele jucând și sărind. În toată vremea aceasta ei nu dorm altundeva decât sub acoperișul bisericii și zic că, dacă ar dormi într-alt loc, i-ar căzni de îndată strigoaicele. Dacă o ceată de acestea de călușari întâlnește în drum alta, atunci trebuie să se lupte între ele. Ceata biruită se dă în lături din fața celeilalte și, după ce fac învoieli de pace, ceata biruită este supusă celeilalte cete vreme de nouă ani. Dacă vreunul este omorât într-o astfel de încăierare, nu se îngăduie judecată și nici judecătorul nu întreabă cine a savârșit fapta. Cine a fost primit într-o asemenea ceată trebuie să vină de fiecare dată, vreme de nouă ani, în aceeași ceată; dacă lipsește, ceilalți zic că îl căznesc duhuri rele și strigoaicele. Norodul lesne crezător

pune pe sama călușarilor puterea de a izgoni boli îndelungate. Vindecarea o fac în acest chip: bolnavul îl culcă la pământ, iar călușarii încep să sară și, la un loc știut al cântecului, îl calcă, unul dupa altul, pe cel lungit la pământ începând de la cap și până la călcâie ; la urmă îi mormăie la urechi câteva vorbe alcătuite într-adins și poruncesc boalei să slăbească. După ce au făcut aceasta de trei ori în trei zile, lucrul nădăjduit se dobândește de obicei și cele mai grele boli, care s-au împotrivit lungă vreme meșteșugului doftoricesc, se vindecă în acest chip, cu puțină osteneală. Atâta putere are credința până și în farmece.

CAPITOLUL AL XVIII-LEA
DESPRE OBICEIURILE DE LA LOGODNĂ
ȘI DE LA NUNTĂ

După ce am arătat sufletul și năravurile moldovenilor, cititorul poftitor să știe nu va fi cu siguranță nemulțumit, dacă îi vom arăta pe scurt și obiceiurile de care țin aceștia seamă la logodne și la nunți. Moldovenii își însoară copiii la vârsta la care trebuie să se facă, după legile bisericești, cununia. Însă se socotește că e rușine dacă o fecioară cere pe un bărbat; iar obiceiul țării a statornicit că flăcăii trebuie să-și aleagă ei înșiși neveste și nu să-și aleagă părinții fetei ginerele. Drept aceea, dacă unui flăcău îi place o fată, atunci el trimite la părinții ei oameni pe care ei îi numesc, cu o rostire latinească stricată, pețitori, adică *petitores*. Aceștia iscodesc mai întâi pe departe gândurile bătrânilor, ca să nu pățească rușinea să nu vrea părinții fetei. Dacă bagă de seamă însă că aceștia vor s-o dea atunci se duc cu toate rudeniile mirelui în casa fetei. Cel mai de frunte dintre pețitori, numit staroste, începe să rostească vorbe pe care vrem să le dăm aici, fiindcă aproape pretutindeni sunt la fel: *“Moșii și strămoșii părinților noștri, umblând la vânat prin codri au dat peste țara în care locuim noi acum și în țara asta trăim, ne hrănim și ne întărim cu laptele și mierea ei. Îmboldit de pilda lor, măritul boier cutare, în vreme ce umbla după vânat pe câmpii, prin codri și prin munți, a dat de o ciută, care, sfioasă și cuminte nu i-a îngăduit să-i vadă fața, ci a luat-o la fugă și s-a ascuns. Am pornit pe urmele lăsate de copitele ei, care ne-au adus până în casa aceasta; de aceea voi trebuie sau să ne dați sau să ne arătați încotro a fugit vânatul pe care l-am gonit cu osteneală și sudoare din pustietăți”*. Acela ce rostește vorbele acestea mai adaugă încă vreo câteva alte vorbe

cu tâlc și înflorite, pe care le poate ticlui. Părinții răspund la început că în casa lor n-ar fi venit acest fel de vânat; oaspeții s-au încurcat în urmele pe care au venit, ciuta ar putea fi ascunsă pe la vecini. Iar dacă peștorii stăruie să li se arate vânatul, atunci se aduce o fată bătrână, urâtă și îmbrăcată în zdrențe și îi întreabă dacă aceasta e ciuta pe care o urmăresc. Peștorii răspund: *"nu"* ! și adaugă că vânatul lor are plete bălaie, ochi de șoim, dinți ca șiragul de mărgele, buze mai roșii decât cireșile, trup ca de leoaică, pieptul ca de găscă, gât ca de lebădă, degete mai netede decât ceara și fața mai strălucitoare decât soarele și luna. Dacă părinții tăgăduiesc din nou că un astfel de vânat s-ar fi arătat vreodata la ei, peștorii le dau răspuns că ei au cei mai buni câini de vânătoare, care nu i-au înșelat niciodată și care le-au dat semnele cele mai adevărate că ciuta pe care o caută ei se află tănuită aici.

La urmă, când peștorii se laudă cu sila și cu armele, atunci părinții scot fata la iveală, împodobită după puterile lor. Când o văd, peștorii spun îndată că ea este ciuta căutată. Apoi cheamă un preot sau, dacă acesta este prins cu alte trebi, pe cei mai bătrâni dintre vecini și înaintea lor logodnicii își schimbă inecele. Isprăvind-se aceasta, părinții ascund îndată fata și se întinde masa, la care, înainte să se scoale, se hotărăște ziua nunții.

Când mirii sunt copii de boieri, atunci nu se poate face nici logodna și nici binecuvântarea preotului fără încuviințarea domnului și mărturia arhiereului. Prin aceasta de la urmă se caută să nu se facă vreo nuntă neîngăduită de legile creștinești și preoțești; iar prin cea dintâi, să nu se unească mai de aproape prin această legătură mai multe neamuri boieresti fără de voia domnului. Când se hotărăște vremea să se facă nunta, atunci rudeniile se adună în luna dinainte, după liturghie, atât în casa mirelui, cât și în cea a miresei, aduc lăutarii din locul acela, care mai întotdeauna sunt țigani și se ospătează în casă în cântările din gură și din instrumente, ale acestora. După ce

se ridică de la masă, fetele și alte femei cern făină aleasă pentru nuntă, din care pricină ziua aceasta este numită îndeobște ziua cernutului. Dacă se află în același târg sau în același sat casele celor logodiți, ori nu sunt mai departe una de alta decât cale de două sau trei zile, atunci ospățul de nuntă începe de joi în amândouă casele și ține până sâmbătă. Duminică se strâng toate rudeniile mirelui ca să aducă mireasa și trimit înainte colăcari ca să vestească sosirea mirelui. Cei ce sunt adunați la casa miresei îi pândesc în cale și caută să-i prindă înainte să ajungă la casa miresei. Ca să se ferească de acest lucru colăcarii folosesc de obicei cai foarte iuți. Dacă se întâmplă să-i prindă, când este vorba de oameni din norod, îi leagă vârtos și-i pun de-a-ndăratelea pe cal; la cei de frunte, însă, pe aceștia îi împresoară prietenii miresei și îi duc îndată, cu chip că i-au robit, până la casa acesteia. Odată ajunși acolo, îi întreabă ce caută? Ei dau răspuns că au fost trimiși să vestească război și că oștenii vor sosi curând ca să ia cetatea. După ce spun acestea, îi duc înlăuntru și îi silesc să deșarte câteva pahare cu vin și îndopați astfel cu vin, îi trimit îndată îndărăt cu câțiva oaspeți ai miresei. Când aceștia văd că vine mirele, îi lasă pe colăcari — nu fără ocări — și se grăbesc spre casă. Dacă aceia care îl însoțesc pe mire pot să se ia după dâștii și să-i înhațe, atunci obișnuiesc să-i lege vârtos și să-i ia cu ei. La urmă, când oaspeții celor două părți se adună în casa miresei, se pune la cale o întrecere de cai, hotărându-se o răsplată și anume: la oamenii de rând, o năframă cusută frumos, iar la cei mai avuți, o bucată de pânză sau de mătase de bun preț. Apoi trimit înainte oameni care hotărăsc ținta și, după ce dau semn de pornire printr-unul dintr-înșii care fac strigare, aceia ce cred că au caii cei mai buni le dau pinteni. Învingătorul primește răsplata din mâna miresei, iar calul e împodobit cu o cunună de flori împletită meșteșugit. Spre seară, după vecernie, logodnicii sunt duși la biserică cu cât alai le stă în puteri, ca să primească binecuvântarea bisericească. În mijlocul bisericii se așterne un covor, pe care stă la dreapta mirele, iar la

stânga mireasa. În vreme ce stau acolo, li se pun sub amândouă tălpile galbeni, iar la oamenii de rând, lei prin care se înțelege că s-au lepădat de lume și că trebuie să calce în picioare măreția acesteia. Îndărătul lor stau nunul și nuna, ținând două lumânări la fel de mari și de grele. În vremea aceasta preotul rostește rugăciunea obișnuită la cununie și le schimbă de trei ori inelele. După ce pune celor doi miri cununile pe cap, îi poartă prin mijlocul bisericii la fel ca la danț, în vreme ce cântăreții înalță cântarea obișnuită la acest prilej. În această vreme rudele împrăstie printre cei din jur bani mărunți, nuci și hamei uscat, ca să arate prin asemenea pilde că se roagă lui Dumnezeu dătătorul de viață pentru rodnicia hameiului și a nucilor, iar de toate avuțiile și semețiile acestei lumi trebuie să se lepede. Preotul dă la urmă celor doi cununați să guste de trei ori pâine întinsă în miere, semn al dragostei și unirii veșnice. Și ca să dea prilej celor dimprejur să râdă la această ceremonie voioasă, îi lasă pe miri să încerce de trei ori în zadar să apuce din îmbucătură. După ce se sfârșesc toate, toți se întorc, în aceeași rânduială în care au venit, la casa miresei, a carei față e acoperită cu o pânză subțire de mătase roșie, prinsă cu două bolduri, pe care la urmă, când mireasa e dusă la culcare, frații sau rudeniile miresei le înfig în perete deasupra capului mirilor. În vremea aceasta mănâncă și bea, câteodată până la al treilea ceas al dimineții. După acest ceas, bucătarii pun pe masă un cocoș fript cu pene cu tot; unul dintre oaspeți se ascunde sub masă, cântă cocoșește și vestește zorii zilei. Oaspeții dau după aceea bucătarului bacșiș și se ridică cu toții de la masă; iar mirele, care își ține mireasa de mână, se așează în mijlocul camerei. Apoi un diac citește cu glas tare foaia zestrei, iar toate aceste lucruri, care au fost puse într-o cameră deosebită ca să poată fi văzute de fiecare, sunt încărcate într-o căruță și duse acasă la mire. Apoi acela care vorbește părinților miresei în numele ei pomenește nașterea, creșterea și toate celelalte binefaceri primite de la ei; le mulțumește pentru toate și le cere binecuvântarea, pe care părinții i-o dau ei înșiși sau pun

pe altcineva să i-o dea în numele lor și roagă pe Dumnezeu și pe îngerul lor păzitor să le dea celor cununați dragoste credincioasă și așternut nespurcat, iar la urmă le aduce paharul de despărțenie — care se numește paharul căii albe — lăsându-i apoi să plece din casa lor. Când dau să pășească peste pragul casei, îi opresc frații miresei sau, dacă aceasta n-are frați, frații părinților ei, cu sabia goală, pe care o înfig de-a curmezișul în stâlpii ușii. Mirele scapă de ei dându-le fie un cal, fie un alt dar pe care îl are la îndemână. Mireasa se urcă singură (pentru că nu-i este îngăduit să ia din casa părintească nici o slugă) într-o căruță, însoțită de mama sau sora mirelui, și îl urmează pe bărbatul ei, care merge înainte. Când ajung la casa mirelui — după ce se mai deșartă încă vreo câteva pahare de vin — pe tineri îi duc nașii în odaia de culcare. Mirele se îngrijește cu multă luare-aminte ca a doua zi părinții miresei să nu afle nimic despre fiica lor; pentru că aceștia trebuie să-și vadă fiica, împreună cu toți prietenii apropiați, a treia zi după nuntă, drum care se numește drumul cel mare, fiindcă acuma părinții pot să aibă parte — după cum se întâmplă — sau de multă cinste, sau de rușine. Căci, dacă fiica lor s-a aflat fecioară, nu numai că toate sunt bune, dar și părinții sunt ospătați cu o masă strălucită, la care, după ce mănâncă al doilea fel de bucate, se arată fiecăruia pe un taler cămașa cu semnele fecioriei, pe care toți obișnuiesc să pună un mic dar. Dar aceasta se întâmplă numai la oamenii de rând, căci la cei mai de sus nu pot să vadă cămașa decât socrii. Iar dacă fiica lor s-a făcut de ocară din pricina unei împreunări neîngăduite, mirele își adună a doua zi prietenii apropiați, cărora le arată că și-a găsit mireasa spurcată (cu acest cuvânt numesc ei femeile necinstite). Aceștia aduc pentru ea cea mai proastă căruță și, cu hamuri rupte, înhamă în locul cailor pe părinții ei și-i silesc cu bătaia să-și ducă înapoi acasă, ca pe o curvă, fiica așezată în caruță. Nimănui nu-i este îngăduit să împiedice acest lucru pe drum și dacă cineva ar cuteza să slobozească pe părinți, acela ar fi pedepsit nu numai cu bătaia, ci și de către judecător, ca un

călcător al legii și al obiceiurilor țării. Bărbatul oprește toată zestrea, și, dacă el a făcut cheltuieli cu nunta, le primește îndărăt, la porunca judecătorului, de la parinții care nu și-au păzit fata. Așa se întâmplă printre țărani cu oamenii aceia sărmani; dar nu și printre boieri care își priveghează fetele mult mai îndeaproape, așa că nu li se poate întâmpla lesne asemenea lucru. Când află că fata lor s-a găsit spurcată, răscumpără necinstea fiicei lor cu o zestre mai mare în sate sau bani; iar dacă ginerele nu se mulțumește în nici un chip cu aceasta, își iau fata acasă și dau mirelui slobozenie să se însoare cu alta.

Când domnul însuși este naș, atunci ospățul de nuntă se face la curtea domnească. Mirele primește din partea domnului un gugiuman la fel cu al domnului și un cal, iar la masă toată vremea stă de-a dreapta domnului cu capul acoperit. Toți slujitorii curții îl slujesc, ca și pe domn; iar când mirele se duce la biserică sau la casa sa, toată curtea domnească — cu țimbale și alte instrumente moldovenești și turcești — îl însoțește ca pe domnul însuși. A treia zi după nuntă mirele se duce împreună cu mireasa la domn și la doamnă ca să mulțumească pentru cinstea atât de mare ce li s-a făcut — dar fără să aducă daruri.

CAPITOLUL AL XIX-LEA
DESPRE OBICEIURILE DE ÎNGROPĂCIUNE
LA MOLDOVENI

Moldovenii își îngroapă morții după rânduiala bisericii răsăritene. Îndată ce moare cineva, se spală cu apă caldă și, înainte de a-i înțepeni mădularele, îl îmbracă cu hainele cele mai noi și cele mai bune pe care le-a avut; se așează apoi trupul pe năsalie în mijlocul pridvorului. Trupul mortului nu se îngroapă chiar în ziua cea dintâi, ci se așteaptă până a treia zi, ca nu cumva să se socotească mort un bolnav căzut numai în nesimțire și să se îngroape de viu. Vecinii se adună când aud clopotele și își arată întristarea către rudele de sânge care stau în jurul mortului. În ziua sorocită pentru îngropăciune, toți vecinii se adună și-l petrec pe mort, după ce se isprăvește slujba la biserică, în vreme ce preoții merg înaintea lui, iar rudele în urmă. După ce se împlinesc datinele bisericesti, trupul mortului este îngropat în curtea bisericii. Iar când moare vreo căpetenie a oastei, atunci caii lui se acoperă cu pânză neagră și hainele cele mai scumpe i se pun deasupra; înaintea mortului este purtată o sulică de care atârnă o sabie fără teacă și cu mânerul în jos. De o parte și de alta pășesc vreo câțiva oșteni, îmbrăcați în zale și cu coifuri. Ei pun în ochii cailor zeamă de ceapă sau praf de pușcă, ca să se arate ca și când caii ar plânge în felul oamenilor moartea stăpânului lor. Trupul unui boier îl petrece de obicei domnul însuși, împreună cu toată curtea lui. Dacă mortul a fost unul dintre cei mai de frunte, atunci semnele dregătoriei lui sunt purtate înaintea năsalei până la groapă; iar după aceea sunt așezate în spătarie

sau în divan. Locul său trebuie să rămână gol măcar vreme de trei zile. Doliul nu este același pentru toți. Dacă moare un țaran, atunci feciorii lui trebuie să umble cu capul gol șase luni de-a rândul, chiar dacă este în toiul iernii, și să-și lase să crească părul și barba; nu pot să-și acopere cu nimic capul, chiar dacă au de mers cale cât de lungă. Altminteri același lucru îl făceau îndeobște și boierii vreme de 40 de zile de-a rândul; însă acum au lepădat asemenea obiceiuri și se mulțumesc să îmbrace haină cernită și să-și lase părul să cadă în plete. Dacă a murit fratele unei fete de țaran, după obicei ea își taie o șuviță de păr și o atârnă pe crucea ce se pune la groapa lui și poartă grijă un an întreg ca nu cumva să se piardă sau să cadă; dacă se întâmplă totuși acest lucru, ea atârnă iară o șuviță pe cruce. De obicei se adună cu toții în fiecare duminică la groapă vreme de un an și-și plâng morții. Cei bogați năimesc bocitoare, care știu felurite cântece de jale, în care arată ticăloșia și deșărtăciunea vieții, după cum se poate vedea din versurile acestea cu care fac de obicei începutul:

*Cânt cu jale viața rea a lumii acesteia,
Cum se sfarmă și se rupe ca un fir de ață.¹*

Apoi ele închipuiesc ființa celui mort ca fiind de față, îl întreabă tot felul de lucruri și spun că din ură pentru lumea

¹ În ediția latină Cantemir a tălmăcit versurile cu care se începe poemul filozofic *Viața lumii* de Miron Costin astfel:

*A lumii cânt cu jele
Cumplita viață,
Cum se rupe și se taie
Ca cum ar fi o ață*

Nu este exclus că motivul acesta, care descinde în literatura cultă din lirica lui Ovidiu, să fi avut și o circulație populară. În nici un caz, forma utilizată de Cantemir, nu pare a indica o proveniență populară.

aceasta nu vroiește să răspundă la întrebările puse, dar, în cele din urmă, înduplecat de rugămințile rudelor, rostește câteva cuvinte. Le dă învățătură ce trebuie și ce nu trebuie să facă și le spune că de aici înainte nu va mai vorbi cu dâșii și nici nu se va mai întoarce pe pământ, fiindcă a și început să guste desfătărea raiului, pe care Dumnezeu le-a gătit slugilor lui credincioase — și alte bazaconii de acestea de-ale femeilor limbute.

III

DESPRE CELE BISERICESTI ȘI ALE ÎNVĂȚĂTURII ÎN MOLDOVA

CAPITOLUL I

DESPRE RELIGIA MOLDOVENILOR

Lenevirea strămoșilor noștri este de vină că nu putem spune ce fel de religie au avut odinioară moldovenii mai înainte ca soarele dreptății să fi răsărit pe cerul nostru. Iar dacă vroim să credem că dacii cei vechi se trăgeau din sciți — cum zic toți istoricii pe care îi cunoaștem — atunci se poate prepune, fără teamă că vom greși, că moldovenii s-au închinat la aceiași zei la care s-au închinat — după cum se vede din cele ce spun cronicile rusești — neamurile scite, cum sunt: *Peruna*, zeul tunetului, *Volos*, zeul dobitoacelor, *Pohvist*, zeul văzduhului, *Lado*, zeul veseliei, *Kupalo*, zeul secerișului, și alți zei ca aceștia, precum: *Oslado*, *Chorsa*, *Dașuba*, *Striba*, *Semargle* și *Mocosa*. Asemenea se vede că și romanii, pe care nu i-a întrecut nici un alt neam cu eresurile, nu numai că nu au nimicit religia cea veche, ci dimpotrivă au mai sporit-o cu zei noi de-ai lor. Acest lucru îl va vedea lesne oricine își amintește că romanii, ori de câte ori supuneau o țară nouă, aduceau jertfe atât zeilor neamului biruit, cât și zeilor lor: ba încă după ce au biruit Egiptul, muma cea roditoare a idolilor, au adus de acolo la Roma idoli de tot felul, cărora li s-au închinat de asemenea. Se mai adaugă la aceasta și credința tuturor celor ce se închinau la idoli că nu numai fiecare țară ar avea zeii ei, ci și că fiecare familie ar avea zeii casei și zeii păzitori, despre care credeau că le-ar purta o grijă deosebită și că cel ce nu se înțelege cu ei nu poate nici să-și stăpânească cu norocire țara sa și nici să trăiască în pace în casa lui. Nu se poate dovedi cu nici un fel de mărturii limpezi ale cronicarilor cam în ce vreme a încetat în Moldova eresul păgânesc și s-a primit legea cea creștinească;

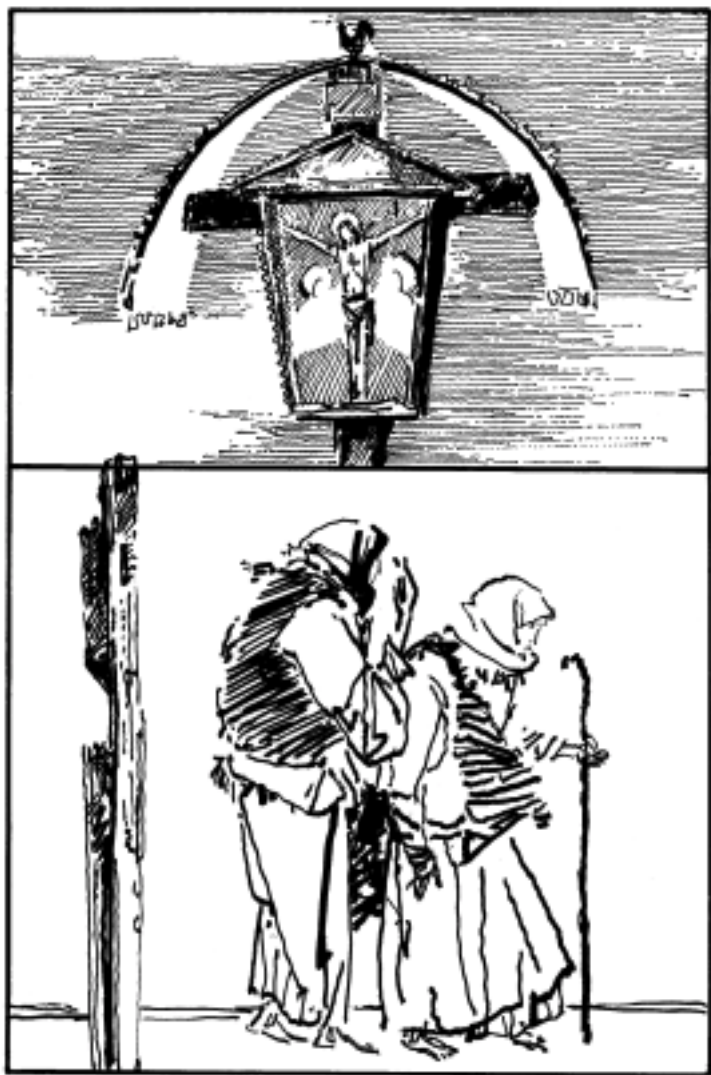
cu toate acestea, pesemne că religia creștinească a fost adusă pe față în Dacia abia în vremea domniei lui *Constantin cel Mare*, fiindcă sub *Constantiu*, fiul lui *Constantin cel Mare*, amândouă Daciile își aveau arhieriei lor, după cum arată tipicul soborului ținut la Sardes. Și se poate că mulți daci să se fi plecat cu multă vreme înainte asupra învățaturii sângerate a mucenicilor, ca să urmeze steagul lui Hristos. În zilele noastre tot norodul ține de biserica creștinească a Răsăritului. Nu se îndoiește nimeni de slova credinței, nimeni nu se arată fără luare-aminte față de vreuna din porunci și nu face nimic din cele oprite de biserică. O erezie sau un eretic nu s-au arătat vreodată în Moldova și cu atât mai puțin s-ar fi putut răspândi¹. Poate că pricina este și că norodul nu a primit niciodată învățătura scolastică și cea vicleană a clevetitorilor, ci a crezut că simplitatea Evangheliei și învățătura sfinților părinți bisericești sunt îndestulătoare pentru mântuirea sufletului și fără școală. Nici o altă religie nu este mai urâtă de moldoveni ca religia papistașilor, deși țin de ea aproape toți supușii moldoveni de neam unguresc, care au și un episcop al lor la Bacău. Adică ei spun că celelalte erezii se cunosc de la sine, iar îndepărtarea lor de la biserică cea adevărată se poate înțelege lesne; papistașii însă sunt lupi îmbrăcați în piele de oaie (căci ei nu știu nimic despre alți papistași decât despre cei crescuți în biserică Răsăritului); iar papistașii le zic celor ce țin de biserică grecească uneori frați, alteori schismatici și ἀκέφαλων² pentru că nu cinstesc capul văzut al bisericii, adică pe papa; alteori îi numesc chiareretici. De aceea se întâmplă că norodul cel prost abia poate să deosebească adevărul de înșelăciune, ca să se poată păzi de otrava ei. Pricina cea mai de seamă împotriva oricăror înnoiri, ca să vorbim în treacăt, pare că se

¹ D. Cantemir are în vedere faptul că românii ca popor nu au acceptat catolicismul și nici alte culte, cu toate încercările care s-au făcut. În același timp, dovedindu-se statornici în credința lor, și nu i-au împiedicat pe alții să-și exercite religia în care credeau, dovedind un spirit de toleranță exemplar.

² *Acefali* — fără cârmuitori.

află în statornicia cu care moldovenii s-au plecat totdeauna către biserica Răsăritului. Pentru că știe oricine a învățat istoria bisericii că țara ungurească și Transilvania, unde au locuit strămoșii noștri înainte de descălecatul Moldovei, nu s-au închinat niciodată scaunului de la Țarigrad sau grecesc, ci totdeauna scaunului de la Roma, de aceea toți locuitorii au și fost fii ai bisericii Apusului, înainte să fi răzbatut până acolo ereziile lui *Luther* și *Calvin*. Dar fiindcă urmașii lui *Dragoș* și-au păstrat totdeauna religia pe care au avut-o în vatra de unde au plecat (căci nu ni se spune nicăieri că ei ar fi părăsit biserica papistășească și ar fi trecut la biserica Răsăritului), dar credința lor nu se deosebește întru nimic de aceea a Răsăritului, se vede limpede că Apusul și nu Răsăritul s-a depărtat mai târziu de la credința creștinească cea adevărată. Dar să lăsăm acestea și să ne întoarcem la lucrul de care vorbeam.

Mărturisirea credinței sau crezul se folosește în slujba religioasă așa cum a fost alcătuit de către sfinții părinți la Sinodul de la Niceea, iar adăogirea papistășească "*și de la Fiul*" se leapădă. Despre purcederea sfântului duh, ei cred întocmai ceea ce spune Ioan evanghelistul cu vorbele Mântuitorului. Dar, după cum nu se vor să recunoască purcederea de la Fiul fiindcă Sfânta Scriptură nu zice nimic mai limpede, tot atât de puțin folosesc în slujba lor religioasă adăogirea lui Palama: "*de la Tatăl singur*". Au șapte taine. La împărtășanie se țin după cele statornicite de sfinții părinți *Vasile* și *Ioan Chrysostom*. Folosesc la aceasta pâine dospită și se împărtășesc în amîndouă chipurile, cu pâine și cu vin. Cinstesc icoanele sfinților, dar nu cioplite, ci zugrăvite, însă zic că numai lui Dumnezeu singur i se cuvine slujbă religioasă. Cred că sfinții n-au ajuns încă la mântuirea desăvârșită, ci că, împreună cu Pavel, ei așteaptă ziua de apoi, adică judecata cea de pe urmă; mai cred că aceștia au totuși, în vremea aceasta în sufletele lor o nădejde neîndoită în mântuire, care trezește în ei o bucurie nespusă, așa că pentru vredniciile lor nu le lipsește nimic. Nu recunosc purgatoriul, dar zic că păcatele mici pot fi iertate

și după moarte prin rugăciunile bisericii și cu pomeni. Citesc în biserică Sfânta Scriptură după tălmăcirea celor șaptezeci de tălmăci; ei leapădă Vulgata și toate celelalte tălmăciri. Postesc, în afară de miercurea și vinerea, de patru ori pe an la vremea rânduită, dar în postul cel mare de patruzeci de zile și în postul din zilele cele de la începutul lunii lui august închinat Sfintei Fecioare se înfrânază să mănânce chiar și pește. Mai sunt unii care nu mănâncă nici luna carne, din prea mare eres, și care își așează ei înșiși și alte zile de post la praznicile sfântului Atanasie, sfântului Gheorghe și sfântului Dumitru, și unele femei, măcar că nu îmbracă straie monahicești, fac jurământ de bunăvoie să nu mănânce carne toată viața lor. Altminteri norodul — și la noi în Moldova, ca și în alte țări pe care știința nu le-a luminat încă — este foarte plecat spre eres și încă nu s-a curățat desăvârșit de necurăția cea veche, încât se mai închină și acuma în poezii și cântece, la nunți, îngropăciuni și alte întâmplări știute, la câțiva zei necunoscuți și care se vede că se trag din idolii cei vechi ai dacilor. Așa sunt *Lado* și *Mano* (a), *Zâna* (b), *Drăgaica* (c), *Doina* (d), *Heiole* (e), *Stahia* (f), *Dracul din tău* (g), *Ursitele* (h), *Frumoasele* (i), *Sânzienele* (k), *Joimărițele* (l), *Paparuda* (m), *Chiralesia* (n), *Colinda* (o), *Turca* (p), *Zburătorul* (q), *Miazănoapte* (r), *Strâga* (s), *Tricolici* (t), *Legătura* (u), *Dezlegătura* (v), *Farmec* (w), *Descântec* (x), *Vergelat* (y) și multe asemenea.

[Notă]

a) Se obișnuiește ca numele lor să fie pomenit de babe, mai cu seamă la nunți; de aceea se poate presupune că prin ele trebuie să se înțeleagă Venus și Cupido, ca păzitori ai dragostei de nuntă.

b) Acest cuvânt ar putea să se tragă din numele Diana. Totuși rareori se vorbește despre ea singură, de obicei se vorbește de mai multe; le zic Zâne și le socotesc niște fecioare frumoase, care dăruiesc frumusețe.

c) După cum se vede, prin ea o înțeleg pe Ceres. Căci în acea vreme a anului când încep să se coacă semănăturile, toate fetele țara-

nilor din satele învecinate se adună și o aleg pe cea mai frumoasă dintre ele, căreia îi dau numele de Drăgaica. O petrec pe ogoare cu mare alai, o găsesc cu o cunună împletită din spice și cu multe basmale colorate și-i pun în mâini cheile de la jitițe. Drăgaica aceasta împodobită în acest chip se întoarce de la câmp spre casă cu mâinile întinse și cu basmalele fluturând în vânt, de parcă ar zbura, și cutreieră toate satele din care s-a adunat lume s-o petreacă cântând și jucând laolaltă cu toate tovarășele ei de joc, care o numesc foarte des soră și mai-marea lor în cântecele alcătuite cu destulă iscusință. Fetele din Moldova doresc din toată inima să aibă parte de această cinstire sătească, deși în cântecele lor spun mereu, după datină, că fata care a întruchipat Drăgaica nu se poate mărita decât abia după trei ani.

d) Se vede că acesta a fost numele obișnuit la daci al lui Marte sau al Belonei, căci cu el încep toate cântecele în care se cântă faptele războinice și moldovenii îl folosesc îndeobște ca să-l pună înaintea cântecelor lor.

e) Acest nume îl folosesc de obicei în cântecele de jale, dar nu ca o strigare, ci în așa chip, că s-ar părea că vor să arate prin el o ființă știută.

f) Ei își închipuie că aceasta ar fi o femeie uriașă care străjuiește și e stăpâna caselor vechi și părăsite, mai cu seamă a celor zidite sub pământ, și de aceea și a comorilor.

g) Așa numesc ei duhurile rele, despre care cred că își au lăcașul în apă.

h) Ei cred că acestea ar fi două fecioare, ce se află de față la nașterea oricărui copil și care îi dăruiesc, după voia lor, însușiri sufletești și trupești și îi hotărăsc de la început toata norocirea și toată năpasta ce va întâmpina în viață.

i) Ei le socot pe acestea nimfe ale văzduhului, care îndrăgesc adesea pe feciorii cei tineri și frumoși. Când pe un flăcău îl lovește deodată slăbănogirea sau damblaua, ei dau vina pentru boalele acestea pe Frumoase și zic că în chipul acesta ele se răzbună atunci când dragostea li s-a schimbat în ură și furie, fiindcă cel ce le era drag nu le-a dat ascultare.

k) Acesta este numele sfântului Ioan Botezătorul. Ei cred că în ziua când se prăznuiește acest sfânt soarele nu-și străbate drumul său drept înainte, ci într-o linie tremurată. De aceea toți țăranii moldoveni se scoală în acea zi înaintea zorilor și privesc cu ochi mari răsăritul soarelui și cum ochiul nu suferă prea mult această lumina și, din pricina ei,

începe să se zdruncine și să tremure, ei pun pe seama soarelui tremurătura pe care o simt în ochi și se întorc voioși acasă, după ce au făcut această încercare.

l) Așa le numesc pe femeile despre care zic că umblă în joia verde, dis-de-dimineață, și dacă dau de o femeie dormind, fiindcă în Moldova se face de obicei în toate casele focul la vremea aceea, o pedepsesc să fie de atunci încolo trândavă la tot lucrul de peste an.

m) În vremea verii, când semănăturile sunt primejduite de secetă, oamenii de la țară îmbracă o copilă mai mică de zece ani cu o cămașă făcută din frunze de copaci și buruieni. Toate celelalte copile și copiii de aceeași vârstă o urmează și se duc jucând și cântând prin împrejurimi; iar oriunde sosesc, babele au obicei de le toarnă apă rece în cap. Cântecul pe care-l cântă este alcătuit cam așa: *"Paparudo! sui-te la cer, deschide-i porțile, trimite de acolo ploaia aici, ca să crească bine se-cara, grâul, meiul și altele"*.

n) Se potrivește cu strigarea creștinilor în rugăciunea lor *"Kyrie eleison!"* de unde se și trage. Stăpânul casei are obicei să facă la 5 ianuarie, în ajunul Bobotezei, o cruce de lemn, pe care o învelește cât mai frumos cu pânză albă sau cu pânză de borangic și catifea, cum poate fiecare, după averea lui, iar după vecernie ca într-un alai, petrecuți de o droaie de copii, o poartă prin toate casele, unde strigă foarte des cuvântul *Chiraleisa*.

o) Aceasta aduce cu *Calendis* ale romanilor și se prăznuiește îndeobște la începutul fiecarui an nou, atât de către oamenii de rând, cât și de boieri, cu datini deosebite.

p) Este un joc închipuit în vremurile vechi din ură împotriva turcilor. În ziua de Crăciun se pune cuiva o căpățână de cerb cu coarne, mari, de care se leagă o mască făcută din fâșii de pânză colorată și atât de lungi încât acoperă și picioarele celui care o poartă. Peste acesta se așează altul, care se face un bătrân ghebos, și așa străbat toate ulițele și casele, jucând și cântând cu o mulțime de lume după ei.

q) Însemnează cel ce zboară. Ei zic că este o nălucă, un om tânăr frumos, care vine noaptea la fete mari, mai ales la femeile de curând măritate și toată noaptea săvârșește cu dânsule lucruri necuviincioase, cu toate că nu poate fi văzut de ceilalți oameni, nici chiar de cei care îl pândesc. Iar noi am mai auzit că unii bărbați însurați mai inimoși au prins asemenea zburători și, când au aflat că sunt făpturi cu trup ca și alții, i-au pedepsit cum li se cădea.

r) Se numește miazănoapte și zic că este o nălucă, care umblă pe răspântii de drum de la asfințitul soarelui și până la miezul nopții, luând înfățișare de animale de tot felul, pierind apoi iarăși.

s) Se trage de la cuvântul grecesc *strōl* și la moldoveni are același înțeles ca și la romani, adică zic că e o vrăjitoare bătrână care omoară copiii noi născuți, pe neștiute, cu meșteșug drăcesc. Acest eres este răspândit cel mai mult la ardeleni. Ei zic că, atunci când umblă Strâga, găsesc copiii înăbușiți în leagăne, fără să fi fost mai înainte bolnavi. Dacă au prepus pe vreo femeie bătrână, atunci o leagă de mâini și de picioare și o aruncă într-un râu. Dacă se duce la fund, atunci zic că e nevinovată; iar dacă plutește deasupra apei, atunci zic că e destul de vinovată și o ard de vie, fără să mai facă cercetări, în vreme ce bătrâna strigă în zadar că e nevinovată, până își dă duhul.

t) Este întocmai ceea ce la franțuji înseamnă *le loup garou**. Ei zic că cu meșteșugul vrăjilor oamenii se pot preface în lupi și alte fiare sălbatice și că pot să-și însușească în așa chip firea acestora, că pot să se năpustească asupra oamenilor și dobitoacelor și să-i sfâșie.

u) Aceasta, zic ei, ar fi un fel de fermecătură cu care se poate opri mirele să se împreuneze cu mireasa lui în noaptea nunții. Asemenea ei zic că tot așa pot să oprească lupii și alte fiare sălbatice să facă stricăciune la oi și la alte dobitoace.

v) Este slobozirea de fermecătura dinainte a mirilor, care se poate dobândi, cum zic ei, prin alte mijlociri de vrăji mai puternice.

w) Este o vrajă obișnuită la țărani, prin care femeile, după cum își închipuie ele, fac să se apropie de ele iubitul lor sau pot să-l facă să înnebunească pe cel care le este lor urât.

x) Acesta este alt fel de vrajă cu care ar trebui să se vindece toate bolile ce nu sunt de moarte.

Vreau să povestesc aici ceva ce-am văzut eu însumi în patrie. Cămărașul cel mare al răposatului meu tată avea un cal de mare preț care fusese mușcat pe câmp de un șarpe și i se umflase într-atât trupul, că nimeni nu mai trăgea nădejde să scape. A chemat o vrăjitoare bătrână, care a poruncit stăpânului calului să caute un izvor și să aducă din apa aceea neînceptută, cât o putea mai degrabă. Pentru că el voia să trimită pe o slugă ca să aducă apă, vrăjitoarea cea bătrână i-a zis că nu trebuie să facă în așa chip, că stăpânul trebuie să se ducă el însuși să ia apă, dacă voieste să-i scape calul cu viață. În cele din urmă

* Vrăjitor care travestit în lup cutreieră în timpul nopții câmpiile.

tânărul i-a dat ascultare și a adus babei un ulcior mare cu apă. Apa aceasta a descântat-o cu un descântec neînțeles și i-a dat tânărului să bea. El n-a făcut prea bucuros ce i-a poruncit, fiindcă adusese prea multă apă. După ce a băut-o, îndată a văzut cum calul său, care zăcea la pământ, aproape mort, nu departe de el, își venea în fire iarăși, însă el se umfla și îl apucase niște dureri de nesuferit. După ce baba a mai descântat o dată, într-un sfert de ceas s-a însănătoșit și calul, iar tânărul a vărsat apa, fără să-i lase vreo urmă de durere sau de boală. Altă babă a vindecat pe de-a-ntregul în câteva zile un grajd întreg de cai, care se umpluse de râie — cu toate că se afla la o depărtare de trei zile de drum — prin descânțete pe care le-a rostit deasupra unui smoc de păr de cal.

y) Este un fel de ghicire prin care moldovenii, punând niște nuiiele într-un chip știut în noaptea dinspre întâi ianuarie, se încumetă să ghicească toată norocirea și năpasta pe care le va aduce anul întreg. La aceasta mai au trebuință și de linte, fasole și oale pe care le așează una sub alta cu o rânduială știută.

CAPITOLUL AL II-LEA
DESPRE TAGMA BISERICESCĂ

Privegherea din afară asupra bisericii Moldovei cade în seama domniei însăși, care ia aminte cu râvnă și cu multă grijă că purtarea și învățătura fețelor bisericești să se potrivească cu temeiurile credinței; ca nici unul dintre dâșii să nu se abată din calea adevărului și să nu ascundă inimă de lup sub piele de oaie; nici păstorul să nu poarte grijă pentru turma sa sau să fie o pildă rea. Grija pentru cele duhovnicești, adică îndrumarea sufletelor pe calea Domnului, este încredințată mitropolitului, care cercetează — ca un păstor credincios și slujitor treaz al Domnului său — bisericile de sub ascultarea lui, le așează arhieriei, care nu prea au învățătură, dar sunt plini de duh sfânt, și care nu nesocotește nimic din ce i se pare că este de trebuință pentru hrana și mântuirea turmei sale. Dar fiindcă, după ce s-au înmulțit locuitorii din Moldova, lucrul acesta a ajuns prea greu ca să poată să-l împlinească un om singur, pentru înlesnirea mitropolitului s-au mai făcut în Moldova încă alte trei scaune arhieriești, unul la *Roman*, altul la *Rădăuți* și al treilea la *Huși*; dar numele de episcop s-a dat numai vlădicilor de la Rădăuți și de la Huși. Cel de la Roman a fost numit arhieriu și i s-a îngăduit să poarte la slujba bisericească mitra arhierască, dar el nu este mai mare peste ceilalți episcopi, nu are decât întâietate. Mitropolitul moldovean a fost uns de patriarhul din Țarigrad, de când s-a așezat scaunul său până în vremea soborului de la Florența. Pentru că mitropolitul era pe atunci un om de rând și nu cunoștea bine Sfânta Scriptură, precum și ca să-și păstreze cinstea ce i-o dădea cel de al șaptelea scaun, precum și alte cinstiri pe care i le făgăduise papa, a

semnat împotriva vrierii solului trimis cu el de Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, toate hotărârile greșite și amăgitoare ale soborului, dar după ce s-a isprăvit soborul, nu a mai cutezat să se întoarcă în Moldova; de aceea Marcu, arhiereul din Efes, a dat Moldovei ca mitropolit pe un arhidiacon bulgar de neam, om foarte vestit pentru smerenia și credința lui; iar pentru că și patriarhul de la Țarigrad se dăduse de partea potrivnică, i-a poruncit să ceară întărirea sa totdeauna de la patriarhul din Ohrida. Și, începând de-atunci, mitropoliții Moldovei au luat obiceiul să ceară totdeauna până la începutul veacului trecut hirotonisirea de la patriarhul din Ohrida. Dar când a luat domnia Vasile Lupu și a cercat să orânduiască trebile țării pe care le-a găsit încurcate, parte din pricina lenevirii înaintașilor săi, parte din pricina tulburărilor dinăuntru, atunci Partenie, pe vremea aceea patriarh de Țarigrad, i-a trimis scrisoare alcătuită în chipul acesta:

“Noi dăm de știre Măriei tale să afle că biserica moldovenească era odinioară sub ascultarea bisericii Răsăritului, aceasta fiind muma cea bună și dreaptă a tuturor creștinilor, iar mitropolitul ei, ca toți ceilalți, era uns de scaunul sobornicesc de la Țarigrad. Veacuri la rând a rămas sub această ascultare, până în vremea domniei lui Ioan Paleologul, când patriarhul mincinos Mitrofan a semnat hotărârile soborului bisericesc din Florența, zdruncinând credința tuturor iubitorilor credinței celei adevărate în scaunul sobornicesc cel mai dintâi de la Țarigrad. Dar fiindcă uneltele și aceia care au stârnit această molimă rea au fost dați la o parte din cale curând după aceste tulburări, iar sfânta biserică a lui Dumnezeu, mireasa mirelui cel nevinovat, a fost adusă iarăși la pacea ei de odinioară, în faima ei cea de mai nainte, asemenea s-a dat în lături orice pricină de prepus; de aceea mai cu seamă este desăvârșit lipsit de cuvință ca biserica moldovenească, socotită totdeauna unul dintre mădularele cele mai alese și mai de frunte ale bisericii

Răsăritului, să nu dobândească sfințirea de la scaunul cel mai înalt, ci de la cel mai de jos. De aceea puținătatea noastră și tot soborul cel sfânt se roagă prea plecat de Măria ta să îngădui ca un mădular atât de ales al bisericii să se lipească iarăși de scaunul mai cinstit și să poruncești ca mitropolitul Moldo-Valahiei (așa numesc grecii Moldova), așa cum era obiceiul înainte vreme, să ceară ungerea de la scaunul nostru cel pravoslavnic de patriarh — lucru întru lauda Domnului și slava maicii noastre, biserica cea adevărată, iar pentru noi va fi o pricină de bucurie veșnică.”

Vasile (Lupu), înduplecându-se de această scrisoare a patriarhului și a soborului, porunci să nu se mai ungă de atunci încolo mitropolitul Moldovei de nimeni în afară de patriarhul de la Țarigrad. Și porunca aceasta a întărit-o, puțină vreme după aceea, soborul bisericesc ce s-a făcut la Iasi, chiar sub acest domn, împotriva iconoclaștilor și a altor eretici din acele vremuri, cu glasul și iscălitura tuturor patriarhilor și chiar al celui de la Ohrida. Altminteri mitropolitului Moldovei i se arată în biserica Răsăritului o cinstire cu totul deosebită, care nu se arată altora. El nu poartă, ce e drept, numele de patriarh, dar nici nu ascultă de vreunul, căci cu toate că este uns de patriarhul de la Țarigrad, totuși nu poate fi așezat sau scos din scaun de către acesta și nici nu trebuie să aștepte yLljon¹ ca toți ceilalți mitropoliți, bisericii celei mari țarigrădene.

După ce a dobândit întărirea domniei, trei episcopi ai Moldovei împlinesc punerea mâinilor deasupra capului și dau de știre patriarhului printr-o scrisoare că cutare și cutare om cucernic, cu frica lui Dumnezeu și învățat, s-a ales cu ajutorul sfântului duh și nu în alt chip care să atârne de vrerea omenească. Același lucru îl face și domnul printr-o scrisoare osebită către patriarh și-l roagă să întărească în slujba aceasta, prin binecuvântarea sa, pe cel așezat în scaun; la care lucru patriarhul nu poate să se împotrivească în nici un chip și trebuie

¹ Vot.

să urmeze întru totul vrerea domnului. Afară de aceasta, el mai este de tot slobod de dajdia care se plătește patriarhului sub numele de *κοινότητος καὶ βοηθεία*¹; asemeni nici o lege nu-i poruncește să întrebe pe patriarh despre lucruri care s-au săvârșit sau se vor săvârși în biserica moldovenească; dimpotrivă, el are tot așa de multă slobozenie în biserica sa ca și patriarhul din Ohrida în a sa. Cu toate că mitropolitul stă la un loc de cinste atât de înalt, totuși el nu poate nici să așeze și nici să scoată din scaun pe vreunul din arhieriei săi, căci numai domnul poate să cântărească felul de viață și învățătura acelor care ar putea să fie aleși și să cerceteze pricinile celor ce trebuie să fie scoși din slujbă, precum și să hotărască. Căci domnia a luat pe seama ei toate acestea; numai binecuvântarea după canoanele statornice de apostoli a lăsat-o în grija mitropoliților. În schimb nici domnul nu poate să schimbe, să adauge sau să scoată ceva în trebile duhovnicești fără încuviințarea mitropolitului, cu toate că el cârmuiește ca stăpân singur peste toți supușii săi. Această rânduială n-o țin decât domnii cei evlavioși. Căci, dacă domnul nu cinstește credința, atunci nici o lege nu poate să-l îngrădească. Iar când e vorba de vreo ucidere și domnul osândește pe oarecine la moarte, slujba mitropolitului nu este alta decât sau să întărească sau să îndrepteze înaintea divanului judecata domnului după lege, iar domnul, ca bun creștin și iubitor al dreptății, îngăduie aceasta.

Arhieriei își împlinesc fără vreo împotrivire din partea cuiva slujba în eparhiile lor, așează în slujbă preoții de sub ascultarea lor și, dacă aceștia săvârșesc vreo ticăloșie, îi scot din slujbă fără să aibă milă; și nimeni nu se împotrivesc la aceasta. Totuși ei nu au dreptul să așeze și să scoată din slujbă pe stareți și arhimandriți, fiindcă pe aceștia îi judecă numai divanul domnesc. Pentru greșeli mai mici, fiecare se pedepsește de către mai marele său: diaconul de preot, preotul de proto-pop, ieromonahul și calugărul de egumen sau arhimandrit, proto-

¹ Împărtășire și ajutor.

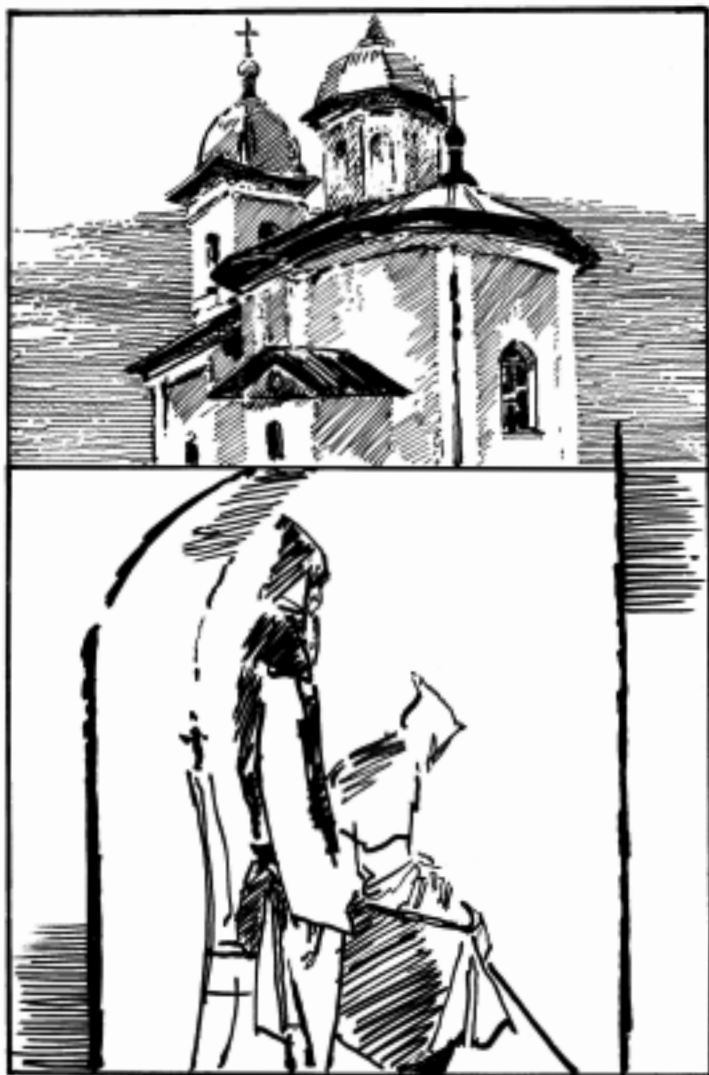
popul, egumenul și arhimandritul de episcop, episcopul de mitropolit, mitropolitul de domn, domnul de cugetul său și de Dumnezeu, care folosește câteodată pe sultan drept unealtă pentru a îndrepta sau a pedepsi pe domn. Pentru greșeli mai mari, care trebuie pedepsite sau cu moarte sau cu luarea preoției, numai preoții, ieromonahii sau călugării stau sub judecata episcopilor lor. Iar starețul, arhimandriții și arhieriei nu se pot pedepsi decât de către domn. Dar dacă unul din acei pe care domnia i-a scos de sub puterea judecății ei săvârșește ceva împotriva legii sobornicești sau vreo strâmbătate, atunci arhieraul este dator să dea de știre mitropolitului printr-o scrisoare, iar acesta înfățișează domniei pricina. Mitropolitul primește de la fiecare preot din eparhia sa, în fiecare an, două sute de aspri ca dajdie și o piele de vulpe sau de jder; în afară de acestea, el nu mai are voie să mai ceară și altceva. Asemenea nu are venituri nici de la arhieriei, dacă aceștia nu-i dăruiesc ceva de bunăvoia lor. Aceleași venituri le au și arhieriei din eparhiile lor.

CAPITOLUL AL III-LEA

DESPRE MĂNĂSTIRILE DIN MOLDOVA

Toate mănăstirile din Moldova sunt așezate pe unul și același temei și ele din canoanele date călugărilor de sfântul Vasile. Mănăstiri mari, sub ascultarea unui arhimandrit, sunt numai patru; iar mănăstiri mici, aflate sub ascultarea unor stareți, sunt peste 200, afară de aproape tot atâtea schituri, care au și ele mănăstiri într-un loc sau altul. Ele se împart în mănăstiri închinat¹ (ἁγιερόμενα) și mănăstiri slobode (jlenqesa). Cele dintâi sunt închinat ori cetății Ierusalimului, ori muntelui Sinai sau Sfântului Munte. În Moldova s-a făcut obicei ca domnii sau boierii, dacă voiesc să înalțe vreo mănăstire, să-și împartă toată averea între mănăstire și fiii săi și să lase moștenire mănăstirii tot atât cât dobândește fiecare dintre copiii săi. Iar dacă citorul se teme că mănăstirea se va dărâma sau că ar putea să se ruineze după moartea lui, atunci o închină uneia din mănăstirile cele mai de frunte din locurile pomenite mai sus. În chipul acesta arhimandriții acelei mănăstiri sunt datori să poarte grijă de mănăstire și să ia aminte ca și călugării să se străduiască să ducă întotdeauna o viață curată și cinstită. Iar ei lasă mănăstirii numai atâta din veniturile ei, cât este de trebuință pentru hrana călugărilor; ceea ce prisosește se folosește pentru trebuințele mănăstirii mai mari și se trimite în fiecare an acolo. În

¹ Regimul mănăstirilor închinat a durat până la 11 decembrie 1863, când a fost lichidat prin legea secularizării averilor mănăstirești. La acea dată, 27% din suprafața țării aparținea marilor mănăstiri din Athos și Ierusalim. Este demn de remarcat că Dimitrie Cantemir, în scurta lui domnie, a reușit să anuleze închinarea unor mănăstiri cărora, în schimb, le revenea acum obligația de a plăti anual domnului o anumită sumă.

mănăstirile slobode, călugării trebuie să are, să prășească și să secere ei singuri, iar în ceasurile în care sunt slobozi de împlinirea treburilor lor duhovnicești, ei trebuie să se îndeletnicească cu meșteșugurile hotărâte de către stareț, să lucreze în vie, pe ogoare și în grădinile lor și să gătească roadele adunate pentru folosul mănăstirii.

Toate mănăstirile își plătesc în fiecare an dăjdiile către domnie, după starea moșiiilor lor, însă mitropolii și episcopii nu dau nimic domniei. Osebit, toți călugării sunt așa de ascultători canoanelor sfântului Vasile cel Mare, că mai degrabă ar muri de o sută de ori, decât să mănânce o îmbucătură de carne, chiar dacă le-ar porunci un doftor. Nu ies niciodată din mănăstirea lor, dacă nu-i mână egumenii sau dacă nu dobândesc învoire pentru câteva ceasuri sau câteva zile. Purtarea de grijă pentru cheltuielile mănăstirii se încredințează celor mai bătrâni, care au dovedit starețului cinstea lor și bune năravuri. Altminteri, nu avem încotro și trebuie să lăudăm chipul cum sunt primiți oaspeții în toate mănăstirile din Moldova. Căci orice drumeț care se oprește acolo — fie el drept credincios ori evreu, ori turc, ori armean — nu numai că este bine primit, ba chiar, dacă ar voi să zăbovească acolo un an întreg, cu toate carele și dobitoacele sale, i se dă de mâncare și i se poartă de grijă — după puterile mănăstirii — cu cinste, cum se cuvine și fără murmur.

CAPITOLUL AL IV-LEA

DESPRE GRAIUL MOLDOVENILOR

Scriitorii au felurite păreri despre izvorul graiului moldovenesc. Mulți dintre aceștia socotesc ca el ar fi graiul latinesc stâlcit, fără amestecul altor graiuri. Alții socotesc că el s-ar trage din graiul italianesc. Noi vroim să înfățișăm aici temeiurile amândorora părților, pentru ca cititorul să poată vedea cât mai degrabă adevărul. Cei ce zic că graiul latinesc ar fi muma cea dreaptă și adevărată a graiului moldovenesc se sprijină pe temeiurile acestea: mai întâi, zic ei, coloniile romane au fost strămutate în Dacia cu mult mai înainte ca graiul romanilor să fi fost stricat în Italia de către năvălirile goților și vandalilor; nici unul însă dintre cronicari nu ne spune că ele s-ar fi întors iarăși în vremea stăpânirii barbarilor în Italia; așa-dar locuitorii Daciei nu ar fi putut să-și strice graiul din pricina vreunui grai asemenea, care nici nu s-a aflat. În al doilea rând, moldovenii nu s-au numit niciodată italieni, nume care a ajuns al romanilor în vremile care au urmat, în mai multe locuri, ci au păstrat totdeauna numele de romani, același pentru toți locuitorii Italiei în vremea când Roma era cetatea cea mai de frunte a lumii întregi. În schimb nu se tăgăduiește că ungurii și leșii le zic *vlahi* — nume pe care aceste popoare îl dau tocmai italienilor. Căci mai curând așa crede că aceste noroade învecinate au luat numele de valah de la moldoveni, care le erau cu mult mai cunoscuți, dându-l italienilor, decât de la italieni pentru a-l da moldovenilor. A treia și cea mai bună dovadă este că în graiul moldovenesc se mai găsesc multe vorbe latinești, care în graiul latinesc nu se află deloc; dar substantivele și vorbele

ce au intrat în graiul italianesc de la goți, vandali și longobarzi nu se află în graiul moldovenesc.

Ca să limpezim mai bine acest lucru, vroim să dăm aici câteva pilde:

<i>Latinește</i>	<i>Italienește</i>	<i>Moldovenește</i>
Incipio	Commencio	Încep
Albus	Blanco	Alb
Civitas	Citta	Cetate
Dominus	Signore	Domn
Mensa	Tavola	Masă
Verbum	Parola	Vorbă
Caput	Testa	Cap
Venatio	Caccia	Vânat

Aceia însă care vor să tragă graiul moldovenesc din graiul italianesc aduc împotrivă acestea

1. Că în acest grai sunt *verbe auxiliaria* terminate în *em, ei, are*;

2. Articolele substantivelor;

3. Asemenea că vreo câteva cuvinte ar fi pe de-a-ntregul italienești ca *schiop*, sciopo, claudus. La fel și *cerc*, cerco, quaero, cuvinte care, fiind cu totul necunoscute în graiul latinesc, nu pot fi trase din alt grai decât din cel italianesc¹.

La aceasta însă cei ce împărtășesc socotința celor dintâi răspund:

1. Moldovenii folosesc, ce e drept, *verba auxiliaria*, dar acestea nu sunt italienești, ci ale lor.

2. La fel stau lucrurile și cu articolele, căci în nici una din părțile vorbirii nu este graiul moldovenesc mai deosebit de cel italianesc decât tocmai în aceasta. Italianul își pune articolul înaintea numelui. Moldoveanul după nume. Precum *l'huomo*, *la moglie*; pe moldovenește, *omul*, *muierea*.

¹ În română există împrumuturi din italiană, de dată mai recentă însă, și, mai ales, în domeniul limbii literare. Cele două exemple invocate provin din limba latină: *șchiop* — lat. *excloppus* (forma neatestată din latina populară), *cerc* — lat. *circus*.

Italianul are numai un *articulum masculini generis*, la *singular*, *il*, la *plural*, *gli*, sau *i*, la *feminino singularis*, *la*, la *plural*, *le*; moldovenii au însă la *singulari masculino* două articole *ul* și *le*, pe unul îl adaugă la cuvintele care se termină într-o consoană; ca omul, *homo*, calul, *equus*, scaunul, *scamnum*, vasul, *vas*, șarpele, *serpens*, câinele, *canis* etc. La plural ei pun la sfârșitul cuvintelor care însemnează ființe vii articolul *ii*; precum *caii*, *oamenii*, *equii*, *homines*; lucrurile neînsuflețite se sfârșesc însă la *plural* cu *ele*, ca: scaunele, vasele ș.a.m.d. De asemenea moldovenii au două *articulos faeminini generis*: *e* și *a*, ca: *muier*, *găina*, *mulier*, *gallina*. Cuvintele care se termină cu *e* primesc la *plural* *ile*, ca: *muier*-*muierile*, iar cele care se termină în *e* au la *plural* *ele*, ca: *găina*, *găinile*.

3. Se poate însă bănuî mai degrabă că acele vorbe care se potrivesc mai mult cu graiul italianesc decât cu graiul cel vechi al romanilor s-au strecurat în graiul nostru din legăturile neguțătorești îndelungate pe care moldovenii le-au avut cu genovezii, pe vremea când aceștia stăpâneau țărmurile Mării Negre.

Moldovenii au primit în limba lor, în același chip, și vorbe din graiul grecilor, turcilor, și leșilor, după ce au început să facă negoț cu aceste neamuri; de exemplu, de la greci:

παῖδεσις pedeapsă, κνβέρνησις chivernisire, προκοπή proco-
pie¹, βλασφημῶ blăstem, ἀζνμον azimă, δρῶμοζ drum, πῆσιμα
pizma.

Acum că am arătat, așadar, socotința amânduror părți, noi nu cutezăm să hotărâm care din două ar fi aproape de adevăr, de teamă că dragostea de patrie s-ar putea să ne orbească și să lăsăm să scape privirii noastre unele lucruri pe care alții ar putea să le vadă lesne. De aceea lăsăm pe bunul cititor să judece singur, și noi ne mulțumim să punem aci ceea ce ne zice Covatius:

“Este lucru de mirare — spune el — că graiul moldovenesc are mai multe vorbe latinești decât graiul italianesc, cu toate

¹ Procopie — procopsire.

că italianul locuiește astăzi acolo unde a locuit altădată romanul. Poate că totuși nu este chiar așa de mirare, căci italienii și-au alcătuit un grai la multă vreme după aceea."

Osebit mai trebuie să ia aminte că în graiul moldovenesc se găsesc vorbe rămase pesemne din graiul cel vechi al dacilor, fiindcă ele nu se cunosc nici în graiul latinesc și nici în graiurile noroadelor megieșe.

Căci ce ne stă împotrivă să credem că odinioară coloniștii romani din Dacia i-au avut atunci pe daci sclavi sau de asemenea că atunci când îi murea vreunuia nevasta, se însoțea cu o femeie din neamul dacilor? De aceea se putea foarte lesne că în graiul lor să se strecoare vorbe străine. Astfel sunt: *stejar, pădure, helește, cărare, grăiesc, nemeresc*¹ etc. Graiul moldovenesc are, altminteri ca și celelalte graiuri, rostirile lui felurite. Cea mai bună rostire este la Iași, în mijlocul Moldovei, fiindcă oamenii din părțile acestea sunt mult mai învățați, din pricina că acolo se află curtea domnească.

Cei ce locuiesc la Nistru amestecă în graiul lor multe vorbe leșești, și numesc unele lucruri ce le sunt de trebuință în casă cu nume leșești, încât ei mai că nu pot fi înțeleși de către alt moldovean. Cei ce își au așezările în munți, lângă Transilvania, folosesc adesea vorbe ungurești. Cei din Fălciu își strică graiul cu vorbe grecești și turcești. Asemenea femeile din Moldova au cu totul altă rostire decât bărbații, căci ele schimbă silabele *bi* și *vi* în *chi*, ca: bine, *ghine*; vie, *ghie*; *pi* în *chi*: pisma, *chizma*, piatra, *chiatra*; silaba începătoare *în* în *ng*, pe care n-o poate lesne rosti altcineva. Și, dacă un bărbat, s-a obișnuit odată cu această rostire, el n-o poate lepăda decât cu multă trudă și se vădește singur, ca un pui de șoarece, că a stat prea mult în poala maică-si. De aceea oamenii de acest fel

¹ În esență, afirmația lui D. Cantemir are valabilitate. În limba română s-au păstrat elemente din vechiul fond de limbă traco-iliric. Exemplele date nu sunt însă cele mai potrivite. Cercetările în acest domeniu au progresat mult, punând în evidență sute și sute de cuvinte care trebuie considerate ca făcând parte din fondul străvechi al limbii române.

sunt îndeobște luați în râs cu vorba "*fecior de babă*"¹. Valahii și ardelenii au același grai cu moldovenii; dar rostirea lor este ceva mai aspră, precum: *giur*, pe care valahul îl rostește jur, ca leșescul *z* sau franțuzescul *j*; *Dumnedzeu*, valah Dumnezeu; *acmu*, valah acum; *acela*, valah ahela. Mai au și câteva vorbe pe care moldovenii nu le știu; însă pe acestea nu le folosesc când scriu.

Se țin pas cu pas de graiul și scrierea moldovenească și recunosc, în chipul acesta, de fapt că graiul moldovenesc este mai curat decât al lor, cu toate că vrăjmășia dintre moldoveni și valahi îi împiedică să o spună. Un grai mult mai stricat au cuțo-vlahii, care locuiesc în Rumelia, la hotarul Macedoniei. Ei amestecă într-un chip de mirare graiul țării lor cu cel grecesc și cu cel albanez; așa fel că amestecă, în vorbirea lor valahă, uneori frânturi din graiul grecesc, alteleori din cel albanez.

Dar, în tot locul, păstrează sfârșitul moldovenesc la nume și la verbe². Într-un grai stricat ca acesta se înțelege, ce e drept, numai ei între ei, căci nici un grec, albanez sau moldovean nu este în stare să-i priceapă. Dar dacă toți aceștia trei s-ar găsi laolaltă într-un loc și ar auzi un cuțo-vlah vorbind, atunci ar putea cu siguranță să înțeleagă ce vrea omul, dacă fiecare dintre ei ar tălmăci celorlalți frânturile din graiul său.

¹ Cantemir este, se pare, primul care a consemnat acest fenomen cunoscut în lingvistică sub denumirea de palatalizarea labialelor. Observația sa cu privire la diferența dintre felul de a rosti al femeilor și bărbaților se poate explica prin aceea că femeile stăteau mai mult acasă, spre deosebire de bărbați, care aveau frecvente legături cu orașul.

² Mai exact: dezinențele sunt de origine latină, transmisă și graiurilor.

CAPITOLUL AL V-LEA
DESPRE LITERELE MOLDOVENILOR

Înainte de soborul bisericesc de la Florența, moldovenii foloseau litere latinești, după pilda tuturor celorlalte neamuri al căror grai se trage din cel roman. Dar când mitropolitul moldovean a trecut, la acest sinod — după cum am arătat mai sus — de partea papistașilor, atunci urmașul său, cu numele *Theoctist* — diacon al lui Marcu din Efes, bulgar de neam, ca să stârpească aluatul papistașilor din biserica moldovenească și să taie celor tineri prilejul de a citi vicleșugurile papistașilor — l-a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din țară nu numai pe oamenii de altă lege, ci și literele latinești și să pună în locul lor pe cele slavonești. Cu această râvnă prea mare și nepotrivită, el a ajuns ctitorul cel dintâi al barbariei în care este împotmolită astăzi Moldova. Dar fiindcă literele slavonești nu ajungeau pentru scrierea tuturor vorbelor pe care graiul moldovenesc le-a luat parte din graiul latinesc și parte din graiurile neamurilor învecinate, atunci a trebuit să fie născocite câteva litere noi: de aceea graiul moldovenesc a avut apoi un număr atât de mare de litere cum nu are nici un alt grai europeanesc. Astăzi numărul literelor, împreună cu câteva semne prozodice și de scriere, se ridică la 47¹.

Literele mari ale moldovenilor sunt la fel cu acelea ale grecilor și slavilor, căci amândouă felurile de litere ei le folosesc în același timp. Asemenea semne de litere, ca acelea din care am înfățișat câteva chiar acum în fața ochilor cititorului, le folosesc moldovenii în scrisorile lor și în catastife, după ce au lepădat pe

¹ În ediția germană nu sunt trecute literele alfabetului slavon.

cele latinești; în schimb în cărțile de slujbă bisericească, în scrisorile domnești, în socotelile vistieriei și în alte scrisori ele curții domnești nu s-au folosit vreme de 200 de ani, alte litere decât cele slavonești. De aceea și fiii boierilor nu învățau altă limbă decât cea slavonească, dar în care nu puteau învăța alte științe. De aceea după ce învățau să citească ei trebuiau să învețe pe de rost cartea de rugăciuni a bisericii Răsăritului, oh-toihul, și psalmii lui David. După aceea li se lămurea Evanghelia, Faptele apostolilor și cele cinci cărți ale lui Moise, rareori însă și celelalte cărți ale Vechiului Testament, pentru ca să poată înțelege cât de cât ce stă scris în Biblie. Același lucru învățau și fiicele boierilor, ca să poată citi și scrie cât mai bine în graiul țării lor. Rar se afla cineva care să învețe gramatica slavonească; mai cu seamă că foarte rar se poate găsi o gramatică a acestei limbi alcătuită de *Maximus din Creta* — pe care rușii l-au înălțat în rândul sfinților — și care s-a tipărit numai o singură dată la Moscova. Dar în veacul din urmă, când în vremea domniei lui Vasile Albanzul Moldova s-a întors iarăși sub ascultarea patriarhului greco-ortodox, a început să se trezească și să vină iarăși cu încetul la lumină din adâncul întunerici al barbariei ce se întinsese asupra țării. Căci prin grija acestui domn s-a întemeiat la Iași, pentru întâia oară, o școală grecească¹ și s-a dat poruncă în toate mănăstirile mai mari să se primească călugări greci, care să învețe pe fiii boierilor științele grecești. Asemenea tot acest domn a orânduit că, în cinstea bisericii patriarhalicești în mitropolie să fie un cor alcătuit din psalți greci și jumătate din liturghie să se slujească în grecește, iar cealaltă jumătate în slavonește, obicei care se ține și astăzi. Tot acest domn a rostuit o tipografie² grecească și moldovenească și a pus să se

¹ Școala funcționa într-o clădire durată în piatră, nu departe de mănăstirea Trei Ierarhi. Lecțiile se predau în limbile greacă, slavonă și latină. Se învăța: retorica, dialectica, teologia, aritmetica, geometria, astronomia și muzica. În afară de Sofron, Pociatki, directorul școlii, dintre profesorii care au predat aci cităm și numele lui Ignațiu Iovlevici.

² În 1641, prin grija lui Vasile Lupu, cu ajutorul mitropolitului Petru Movilă al Kievului este adusă o tipografie și instalată în mănăstirea Trei

tipărească cărți bisericești și pravile. Așa s-a făcut că au putut să se citească în graiul țării, la început evangheliile și scrierile apostolilor, după aceea și toată liturghia. Câteva zeci de ani după aceasta, Șerban Cantacuzino, domn al Valahiei, luându-se după aceste rânduiele bune, a întemeiat în țara sa școli grecești și tipografii grecești și românești¹. La sfârșitul veacului trecut au început, până la urmă, și câțiva moldoveni să învețe limba latinească și alte științe. În această treabă vrednică de laudă unul Miron² le-a luat înainte pilda sa. Acesta era logofăt și cel mai bun cronicar pe care l-au avut moldovenii. Și-a trimis fiii în Țara Leșească și i-a pus să învețe acolo limba lati-

lerarhi. Conducătorul era Sofronie Pociatki, fostul egumen al mănăstirii Brațka și director al tipografiei Lavrei Pecerska. Acesta deținea în același timp și calitatea de egumen, funcționând și ca director al școlii înființate de domnul moldovean.

¹ În 1679, Șerban Cantacuzino înființează, în clădirea mănăstirii Sf. Sava, o școală de învățatură superioară. Cursurile — teologia, filozofia, retorica, fizica și matematicile, istoria etc. — erau predate în limba greacă veche. Primul director al școlii a fost eruditul Sevastos Kymenites, iar printre profesori se număra și Ioan Comnenul, care predă științele fizico-matematice. În București, în acea vreme, mai funcționa și școala domnească de slovenie, pe lângă mănăstirea Sf. Gheorghe Vechi, care instruia diecii necesari aparatul de stat.

Încă din 1678, în București luă ființă pe lângă mitropolie o tipografie condusă de mitropolitul Varlaam; aci se tipărește, zece ani mai târziu, Biblia, izvodită pe românește din îndemnul și cu cheltuiala lui Șerban Cantacuzino, care moare înainte de a-și vedea tălmăcirea tipărită.

² Tatăl lui Miron Costin obținuse de la poloni indigenatul pentru el și cei trei fii ai săi. Hatmanul Costin își instalează familia lângă Bar, unde ținea în arendă o moșie. Miron Costin urmează Colegiul lezuit din Bar, unde învață limba latină și face studii clasice. Cultura lui umanistă se reflectă în scrierile sale, atât în izvoarele folosite, cât și mai ales în punctul de vedere adoptat și în argumentele aduse în problema originii poporului român. Cei trei copii ai săi: Ioniță, Nicolae și Pătrașcu și-au făcut de asemenea studiile în Polonia.

Între 1405 și 1503, numai cursurile universității din Cracovia au fost frecventate de vreo douăzeci de moldoveni.

Fără îndoială, copiii boierilor învățau limba latină chiar în Moldova în școlile iezuite care funcționau aci. Se știe că Miron Costin și lordache Russet au subvenționat Colegiul lezuit din Iași. Alți tineri boieri se instruiuau în particular cu ajutorul profesorilor acestor școli.

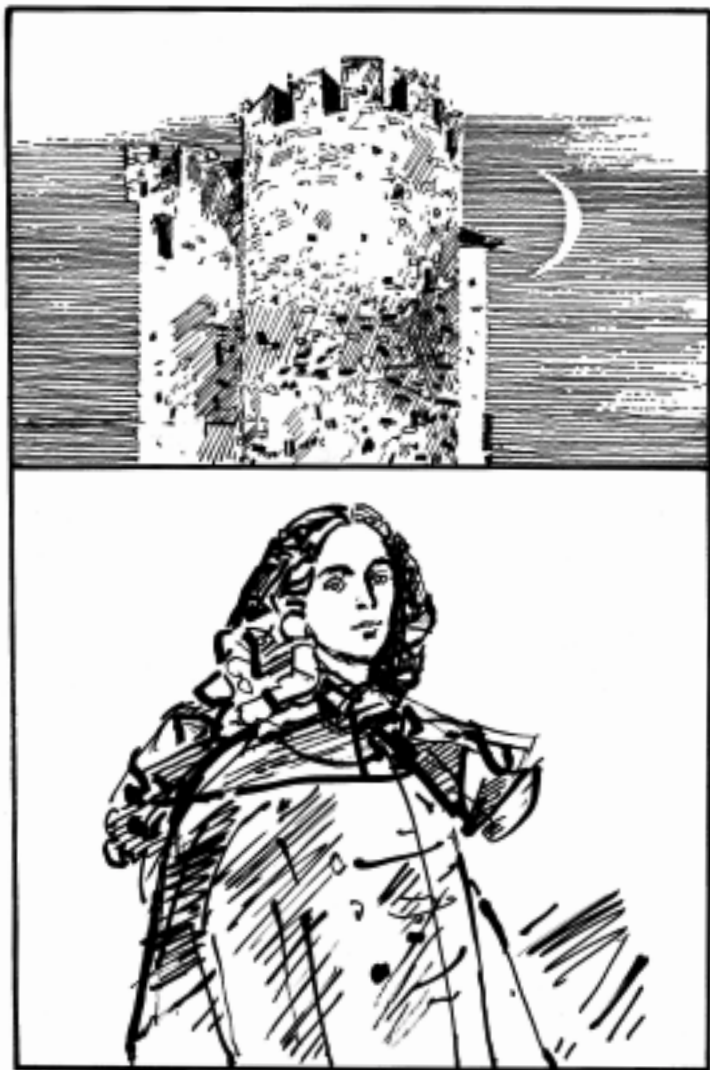
nească și alte meșteșuguri slobode. După o vreme și Duca, domn al Moldovei, a adus pe un bărbat tânăr, foarte învățat, cu numele de Ioan Papis (care luă după o vreme, la Moscova, numele de Comnenus și care a fost în cele din urmă mitropolit la Dristra) și pe Cigala, un călugăr, ca să dea învățătură fiilor săi. Apoi și tatăl nostru domnitorul *Constantin Cantemir*, a chemat în Moldova pe un ieromonah foarte iscusit, cu numele Ieremia Cacavela¹, născut în Creta, și i-a încredințat pe copiii săi și ai altor boieri, ca să le dea învățătură. Din vremea aceea mulți moldoveni au început să învețe literatura grecească, latinească și italienească.

¹ *Ieremia Cacavelas* — erudit preot grec, cunoscător al limbilor latină, elină, italiană. Era cunoscut ca un "iatro-filozof" (filozof medic). Pe la 1670, este profesor de limbă greacă la școala domnească din Iași; o vreme se află la curtea lui Șerban Cantacuzino, în Muntenia, apoi devine preceptorul copiilor lui Constantin Cantemir. A scris lucrări cu caracter teologic în limba greacă. În 1697, tipărește la Iași, în limba română, *Învățarea sfântă* — comentarii liturgice; din latinește traduce în grecește *Viețile papilor* de Platina.

REFERINȚE ISTORICO-LITERARE

Dimitrie Cantemir a pus pe alte baze istoria poporului său, și acesta este fără îndoială cel mai mare merit al lui: el a considerat poporul său ca un singur întreg, întocmai ca acel muntean contemporan, Constantin Cantacuzino Stolnicul. Când într-un popor apare un singur om cu o idee, este mare meritul omului aceleia nepotrivit cu timpul său, dar, când nu numai un singur om, ci mai mulți răsar cu aceeași idee, aceasta înseamnă că ideea este a poporului întreg, și are o valoare și mai mare. Prin urmare, în societatea românească de atunci, ideea unității naționale se impusese; după ce bâjbâiseră puțin Miron Costin și Nicolae Costin în jurul acestei idei, ea ajunsese a se afirma deplin și în Muntenia și în Moldova. Dar Dimitrie Cantemir aducea un element nou în ordinea aceasta, la care ajunsese, înaintea lui, unul pe calea influenței polone, celalt mai mult a influenței italiene, dar la care el ajunge printr-o concepție mai modernă și mai aproape totuși de mintea fiecăruia, și anume ideea dreptului de proprietate ancestrală a românilor asupra întreg teritoriului lor. Astfel două legături sunt stabilite de Cantemir: legătura între românii de pretutindeni și legătura românilor de pretutindeni cu pământul românesc. Fără îndoială aceasta este una dintre cele mai mari idei ale trecutului nostru.

Peste tot, ceea ce armonizează și leagă la un loc materialul de fapte pe care îl mânuia, era lumina cu totul nouă pe care el o arunca uneori spre viitor. În două domenii mai ales ea se manifestă. Până la el geografia era o înșirare de nume, căci nu este o singură operă în Europa în care să vedem viața întreagă a unui popor așa cum este cazul cu Descrierea Moldovei a lui Cantemir. Aici se găsește o prezentare a pământului, a organizației administrative, a superstițiilor populare, pe lângă scene, atinse oarecum în treacăt, de istorie. Acele superstiții populare pe care Stolnicul Cantacuzino le credea necesare pentru istorie sunt pe larg tratate aici; acele legende pe care Neculce le pune în fruntea cronicii sale sunt intercalate aici. Dar și în tehnica geografiei, d. G. Vâlsan a găsit, acum în urmă, contribuții neașteptate ale lui Cantemir; descoperind și admirabila lui hartă a țării moldovenești. Până acum se credea că harta Moldovei a

lui Dimitrie este alta; d-sa a găsit-o însă pe cea adevărată, care este mult superioară celor atribuite lui. E interesant pentru paralelismul nostru că și Stolnicul Cantacuzino a făcut o hartă, a Țării Românești, pe care o cunoaștem numai din scrierea unui italian Del Chiaro, autorul Istoriei revoluțiilor din Muntenia; în timpul din urmă se începuse a se spune că nu este harta lui Cantacuzino, ci a lui Ivan sau Ierotei Comnenul, episcopul de Silistra, dar acum câteva luni de zile d. Dimănescu, consulul nostru din Statele Unite, a înfățișat Academiei harta lui Cantacuzino pe care a găsit-o: e vrednică de toată atenția. Dar ceea ce nu ar fi putut face Constantin Cantacuzino Stolnicul a făcut-o Dimitrie Cantemir; când, ca tovarăș chemat în Crimeea de țarul Petru, a schițat profiluri de munți așa cum le schițează geografia în timpurile noastre.

Nicolae IORGA,

Memorialiști și erudiți, în Istoria literaturii românești. Introducere sintetică. Editura Litera, Chișinău 1997, pag. 121-122.

În Istoria imperiului otoman Cantemir anunță o lucrare despre Moldova, pe care o scrie încă din 1716, răspunzând unui îndemn venit de la colegii lui din Berlin. Ea e scrisă în latinește sub titlul *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*. În limba sa el o numea: Cartea hotărârii Moldovei sau Geografia Moldovei, dar intenția de a o traduce în românește nu ajunsese să și-o realizeze. Deși în 1717 lucrarea era revizuită în prima redacție, ea nu-i terminată, căci în cursul scrierii ei (precum se dovedește din multe mărturisiri ale autorului) se născu în mintea lui planul de a da nu numai o geografie, ci și o istorie a țării sale. Cu cât și-a studiat mai mult poporul, cu cât l-a cunoscut mai bine, cu atât i s-a mărit și entuziasmul și iubirea pentru el. Astfel știrile reci și adesea disprețuitoare despre români, din *Descriptio*, nu mai corespundeau convingerilor sale de mai târziu, și el se întoarce la manuscrisul său, făcând unele rectificări. Dar îndreptările finale, schimbările știrilor greșite, pe care le dăduse străinilor despre moldoveni, nu mai avu vreme să le facă. Și scrierea aceasta se publică după moartea autorului în străinătate în traducere germană în *Magazin für die neue Histhorie und Geographie*, Hamburg, 1769, vol. III- IV și a doua oară în 1771, fiind tradusă și în rusește (1789) și în grecește (1819).

Descrierea Moldovei va rămâne pururea unul din cele mai prețioase izvoare pentru cunoașterea vieții politice și sociale a moldovenilor din acel timp. Ea e înainte de toate o dovadă strălucită despre spiritul larg și aptitudinile lui Cantemir ca om de știință. Acel spirit științific se vedește de altfel din cuvintele sale: „Sufletul odihnă nu poate afla, până nu găsește adevărul, care îl cearcă oricât de departe și oricât de cu trudă i-ar fi a-l nimeri“.

Harta Moldovei în timpul lui Dimitrie Cantemir, reprodusă după
Dimitrie Cantemir: *Descrierea Moldovei*, traducere de G. Pascu, București,
Editura Cartea Românească, 1923.

Lucrările înaintașilor nu-l mulțumeau. La cronicarii țării găsește unele știri folositoare — uneori împrumută de la ei până și titlurile capitolelor sale — dar găsește, mai ales pentru vremile mai vechi, și lacune multe, explicabile din „negrija strămoșilor, căroră le stătea la inimă să facă fapte bune mai degrabă decât să le scrie“. De asemenea era nemulțumit cu izvoarele străine. Mai ales îl supăra ignoranța geografilor străini care în hărțile lor nu știau să delimiteze țările vecine de cele românești și săvârșeau greșeli grosolane, ca localizarea Chiliei și Cetății Albe în Muntenia. De aceea el concepu planul unei descrieri a țării sale, care avea să fie mai mult decât o simplă geografie fizică sau politică. Desigur că descrierea țării cu fauna, munții, orașele și râurile ei, pe care le desemnează și într-o hartă, precum și excursiile istorice care se ocupă și de originea neamului său, sunt interesante, dar mai prețios e ceea ce ne spune despre instituțiunile, structura socială și obiceiurile țării, despre firea românului și despre cultura lui. Ni se dă descrierea ceremoniilor de la curte și de la întronare, a alaiurilor, obiceiurilor la confirmare și la mazălire; se vorbește despre boieri, judecăți, negustori, țărani, religie, cult, superstiții, despre limbă, cultură și literatură. „Putem spune cu mândrie“ că, atunci când Apusul nu dădea decât capitole răzlețe și înșirări reci „...prințul moldovean a dat cea dintâi lucrare în sensul epocii noastre, cuprinzând alături de descrierea fizică și politică, tot ce se referă la viața poporului însuși..., o întreagă enciclopedie, sub forma aceasta a unui studiu de geografie“ (N. Iorga).

Sextil PUȘCARIU,

Dimitrie Cantemir, în *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Editura Eminescu, București, 1977, pag. 146-147.

D. Cantemir [...] e un erudit de faimă europeană, voievod moldovean, academician berlinez, prinț moscovit, un Lorenzo de Medici al nostru. Autor între altele al unei Istorii a imperiului otoman scrisă latinește, care i-a făcut renumele în Occident, întrucât ne interesează prin Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul, compunere școlărească, și prin mai matura Istorie ieroglifică. Divanul, cu pesimismul lui biblic, e de o uimitoare asemănare cu dialogurile de mai târziu ale lui Leopardi. [...] Opera literară viabilă a lui Cantemir este Istoria ieroglifică, adevărat Roman de Renard românesc, asupra tâlcului politic al căruia, destul de străveziu, s-a insistat cu exces.

George CĂLINESCU,

Dimitrie Cantemir, în *Istoria literaturii române, Compendiu*. Editura Litera, Chișinău 1997, pag. 31-32.

Prin scrisul lui, Cantemir a adus neamului o glorie mai mare și mai durabilă decât aceea a armelor: conștiința europeană românească. Scriind cu predilecție în latinește — limba universală de comunicare a savanților —, s-a adresat tuturor oamenilor de știință din vremea lui. Membru al Academiei din Berlin, organizator al Academiei rusești, Cantemir este primul român tradus și citit în Europa.

Pompiliu CONSTANTINESCU,

în *Scrieri*, vol. II, Editura pentru literatură, București, 1967, pag. 11-13.

Încă din 1714 Dimitrie Cantemir fusese ales membru al Academiei din Berlin și la îndemnul membrilor acestei adunări de învâțați s-a apucat să scrie cartea, al cărei titlu complet este: *Descriptio antiqui et hodierni Status Moldaviae. [...] Planul Descrierii Moldovei*, surprinde prin lărgimea preocupărilor incluse în cadrul unei „descrieri“. Nici una dintre geografiele vremii, în Europa, nici cea folosită de Dimitrie Cantemir, *Geografia universală*, a lui Philippe Cluvier, nici cea grecească a lui Meletic de Arta, fostul profesor al lui Cantemir la Academia din Constantinopol, nu sunt alcătuite pe un plan așa larg; ele privesc numai țara și organizarea statului, dar nu și obiceiurile stăpânirii, vorbesc de nobilele, clasa conducătoare, dar nu și de popor. Singur istoricul și geograful polon din veacul al XVI-lea, Martin Cromer, se apropie de concepția descrierii unei țări, așa cum este înțeleasă în *Descrierea Moldovei*.

În special atenția dată poporului, descrierea obiceiurilor de la nunți și înmormântări, enumerarea tuturor figurilor fabuloase din tradiția populară (paparudele, drăgaica, zânele și zburătorii), jocurile și ceremoniile (țurca și călușarii, descântece), legende locale, de pildă a Ceahlăului și altele, formează originalitatea acestei scrieri. Atenția deosebită dată vieții populare în cadrul descrierii țării este dovada nu numai a unei concepții largi, din punct de vedere științific, dar și a unei atitudini progresiste a scriitorului, față de problemele sociale și politice. A introduce viața poporului într-o carte de știință despre statul feudal, înseamnă un pas înainte în înțelegerea rosturilor statului în general.

Fiind scrisă în latinește, *Descrierea Moldovei* nu face parte nemijlocit din literatura română, dar prin subiectele tratate, prin locul pe care îl ocupă în creația culturală a lui Dimitrie Cantemir, prin ideile sociale se leagă de istoria literaturii noastre.

Pentru istorici *Descrierea Moldovei* este cea mai de preț dintre lucrările lui Dimitrie Cantemir, fiind singura descriere a societății și a statului feudal moldovenesc datorită unui român. Valoarea ei istorică este însă limitată la epoca lui Cantemir, adică la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor. În ce privește originile și epoca din istoria struc-

turii feudale a Moldovei, anterioara aceleia în care a trăit autorul, informațiile lui sunt nesigure și chiar deformate de ideile lui politice.

Principalele idei politice ale lui Dimitrie Cantemir erau lupta împotriva jugului otoman, precum și lupta pentru formarea în Moldova a unui stat autoritar domnesc, care să înlocuiască formula statului nobilar. Aceste idei sunt cuprinse în tratatul încheiat la Luțk între Moldova și Rusia, în 1711, care prevedea independența Moldovei și stabilirea unui regim centralizat domnesc în această țară, sub garanția Rusiei. Descrierea Moldovei formează o completare și un comentariu științific al tratatului încheiat de Cantemir cu țarul Petru I. Era necesar să se arate că, înainte de cucerirea turcească, Moldova era o țară independentă, a cărei libertate a fost înăbușită treptat prin călcarea tratatelor. Pe de altă parte, autorul Descrierii caută să dovedească existența unui regim centralizat domnesc datând de la întemeierea țării și care a fost răsturnat în chip abuziv de boierime. Se stabileau astfel temelii istorice, argumente trase din cunoașterea trecutului, pentru ideile politice urmărite de Cantemir în activitatea lui ca domn. [...]

Dar Descrierea Moldovei este nu numai un prețios document, privitor la instituțiile feudale ale Moldovei, o mărturie a ideilor politice progresiste ale lui Dimitrie Cantemir, ci și o carte scrisă frumos, care cuprinde poezia vechii Moldove, cu pădurile și râurile ei, cu animalele crescute de țăranii muncitori, cu vechile târguri și cu obiceiurile oamenilor la întristare și la bucurii. Firește, ea nu ascunde nedreptatea relațiilor feudale, lăcomia turcilor și a boierilor, exploatarea țăranilor; nu înfățișează o imagine idilică și idealizată, dar este o carte scrisă cu dragoste pentru Moldova Veche. [...]

Umanismul lui Cantemir nu formează o particularitate a unui om izolat, care a văzut multe țări și care a citit multe cărți. Desigur că ideile lui sociale și politice, ca și cele despre civilizație întrec pe ale lui Miron Costin și ale stolnicului Cantacuzino, dar ele derivă din același curent cultural, care formează școala umanistă românească. Și Miron Costin, și stolnicul încercaseră, mai rezervați, o reformă a limbii literare, folosind exemplul limbilor clasice, și ei dezvăluiseră cititorilor marea taină a originilor romane ale poporului și limbii române. Miron Costin tradusese și scrisese versuri, încercase să descrie frumusețile Moldovei, văzute de pe vârful Ceahlăului. Așadar Dimitrie Cantemir are locul său în istoria culturii noastre și nu în afara ei; el este un mare continuator și nu un vârf de munte izolat de șirul munților din țara noastră.

I. LĂZĂRESCU, I. LĂUDAT, Nestor CAMARIANO,
P. P. PANAITESCU, Ariadna CAMARIANO-CIORAN,
Al. PIRU, I. PERVAIN,

Dimitrie Cantemir, în *Istoria literaturii române, I*, Editura Academiei Române, București, 1964, pag. 623-624, 625, 639.

Ca model pentru întocmirea scrierii sale, Cantemir pare a fi luat lucrările cronicarilor poloni St. Sarnicki (*Descriptio veteris et noval Poloniae, Cracovia, 1585*) și Martin Cromer (*Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et respublica regni Poloniae, Frankfurt, 1575*), dar se va fi folosit și de cărțile geografilor greci Hrisant Notaras și Meletic de Arta, cunoscute înainte de publicare. Pentru diverse date el recurge la letopisețul lui Grigore Ureche, la letopisețul lui Miron Costin, la sinopsisul istoriilor rusești de la Kiev tipărit în 1674, la geografi și istorici ca Ptolomeu, Strobo, Eutropiu, Ammian Marcellin, Nichita Choniates, Codin Curopalat, Dlugosz, S. Orzechowski, Piasecki, Bielski, Martin Creisius (*Turcogrecia*), Matei Pretorius (*Orbis Gothicus*), Oliva, 1688, Philippe Cluverius. Cantemir citise De neamul moldovenilor de Miron Costin și probabil și lucrările acestuia în limba polonă despre geografia și istoria țărilor române.

Descriptio Moldaviae se împarte în trei părți. Prima parte este geografică, a doua politică, a treia tratează despre literatură, biserică, limbă și școli. Desigur, informațiile științifice nu mai prezintă azi interes, mai ales că autorul făcuse puține cercetări directe, și proiectează asupra trecutului observații valabile numai pentru vremea sa. Unele relațiuni surprind prin naivitate, altele reprezintă, după opinia autorizată a istoricilor, mistificații. În prima categorie intră știrea că în anume regiuni ale Moldovei roua se preface în unt, că într-un ținut oile au cu o coastă mai mult decât în mod obișnuit. (M. Sadoveanu reia această credință în *Frații Jderi*), că într-o localitate porcii au copite ca ale cailor, în fine, că Baba de pe Ceahlău ar fi fost construită prin mijloace magice de preoții unei vechi religii idolatre.

În categoria plăsmuirilor intră uricul lui Ștefan cel Mare pentru Teodor Cantemir, numit căpitan de Tigheci cu dania a trei sate, tratatul cu capitulațiile Moldovei încheiat de Bogdan al III-lea cu turcii și scrisoarea patriarhului de Constantinople către Vasile Lupu, privitoare la întoarcerea bisericii Moldovei sub supremația Patriarhiei Constantinopolitane.

Ideile politice și sociale, prezente și în celelalte opere, își găsesc aici expresia cea mai clară. Întâlnim lupta lui Dimitrie Cantemir pentru un stat domnesc centralizat și împotriva anarhiei boierești, lupta pentru independența țării față de turci prin alianță cu Rusia.

Interesantă este comparația stării sociale din Moldova cu aceea din Rusia. În Moldova autorul distinge trei clase sociale, boierii, curtenii și răzeșii, corespunzătoare în Rusia cu neamurile boierești (*boiarski rod*), cu dvorenii și odnovorții. Referitor la boierii moldoveni, Cantemir manifestă o vădită ostilitate [...].

Pentru țăranime însă Cantemir are cuvinte de simpatie și de milă [...].

Încercarea de fixare a unor note ale caracterului național din capitolul Despre obiceiurile moldovenilor merită încă atenția, deși observațiile sunt subiective, reduse la simple impresii. Printre calități se remarcă ospitalitatea și veselia („inima lor nu e departe de gură”), printre defecte aroganța, irascibilitatea, lipsa de moderație și nestatornicia. Moldovenii din Țara de Jos sunt mai deprinși cu armele, cei din Țara de Sus, mai pașnici și mai credincioși.

Deosebit de interesante sunt datele despre dansuri, ceremoniile de la logodnă și nuntă (se citează o orație care a circulat până foarte târziu în popor), riturile funebre, zeități mitologice (Lado, Mano, Zâna, Drâgaica, Stahia, Dracul în vale, Ursitele, Frumoasele, Sânzienele, Joimărițele, Papaluga, Striga, Tricoliciul). Dintre speciile poeziei populare sunt amintite doina, bocetul (heoile, se citează două versuri din Viața lumii de Miron Costin), colinda, descântecul.

La sfârșitul cărții se află o hartă desenată de Cantemir, prima hartă a Moldovei.

Alexandru PIRU,

Dimitrie Cantemir, în *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, Editura științifică și enciclopedică, București 1977, pag. 299-301.

Ciclu operelor cu caracter istoric și științific, redactate în Rusia, cuprinde pentru început o scriere în limba latină, din 1714, *Monarchiarum physica examinatio* (Cercetare naturală a monarhiilor) — o aplicare în domeniul istoriei politice a teoriei evoluției ciclice. Plecând de la o profeție biblică, după care omenirea va fi stăpânită de patru monarhii universale succesive, Cantemir prevestește țarului Petru I că va întemeia a patra monarhie. Prima etapă a ascensiunii acestei împărății o va reprezenta zdrobirea puterii otomane și eliberarea popoarelor creștine subjugate. Una din scrierile de mare răsunet ale lui Cantemir *Descriptio Moldaviae* (Descrierea Moldovei), operă vastă și de meticuloasă elaborare, redactată definitiv între 1714-1716, ilustrează un alt aspect al creației enciclopedice a autorului. Prima parte a lucrării, consacrată geografiei fizice se ocupă de ținuturile și târgurile Moldovei și conține o introducere referitoare la vechii locuitori, la originea romană a poporului român. Partea a doua, mai amplă, cu caracter politic, având ca subiect orânduirea de stat, descrie ceremonialul de alegere și înscăunare, de scoatere din domnie, relatează despre obiceiurile curții domnești, despre dregătorii și ranguri boierești, despre legile țării și divanurile de judecată ca și despre veniturile Moldovei. Partea a treia, cu referiri la religie și la școală, atinge direct

problema latinității poporului, analizată pe baza limbii române, pe care autorul o compară cu cea latină și italiană, indicând și unii termeni pe care îi crede de origine dacică. Descrierea Moldovei este în același timp o operă ce aparține și literaturii prin pasajele cu caracter fabulos și prin numeroasele sale reflecții.

Algeria SIMOTA,

Dimitrie Cantemir; în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei Române, București 1979, pag. 152.

N. Iorga spunea despre Descrierea Moldovei că e neașteptată, altfel decât scrierile contemporane ei. Le depășește fără a le nega sau ignora: ea le înglobează de fapt pe toate, într-o sinteză precocă și clarvăzătoare, ca și cum gândirea și scrisul românesc, înainte chiar de a-și fi enunțat și maturizat toate temele de meditație, ar fi dobândit dintr-o dată o miraculoasă conștiință de sine, o facultate aperceptivă și sintetică premergând cu mult evoluția al cărei termen final și târziu trebuia să fie.

Aprecierile posterității asupra acestui opuscul clar, dens și precis, s-au întemeiat tocmai pe prodigioasa lui valoare de diferențiere. În mijlocul unei literaturi a faptelor, apărea o carte de idei. În locul succesiunii cronologice, ca singur principiu ordonator, era instaurată logica schemelor, construcțiilor și sistemelor coerente. Fatalismul descurajant, ca stare de spirit, și superstiția teologică, ca explicație universală, erau dislocate de afirmarea unor cauzalități istorice și combătute printr-o senină încredere în cursul logic al evenimentelor. Carte solară, echilibrată, armonioasă, Descrierea Moldovei reprezintă o vârstă spirituală evoluată aproape prin salt și devenită astfel modernă.

Dar modernitatea e o valoare de selecție și coincidență, alterabilă deci o dată cu modificarea împrejurărilor care au putut-o promova.

A doua motivație a marelui prestigiu de care se bucură cartea lui Cantemir a fost aflată în inestimabilul ei aport informativ. Istoricii văd în această operă o sursă documentară unică pentru stadiul social, național, moral descris în ea. Interesul de ramură, specializat și delimitat, oricât de important, e totuși prea restrâns pentru a dobândi investitura unei prețuiri atât de durabile cum e cea a Descrierii. Circumscrișă la ipostaza de document, Descrierea Moldovei nu s-ar deosebi cu nimic de indiferent ce act de arhivă, epuizat prin chiar consemnarea și valorificarea datelor pe care le conține.

În fine, meritele Descrierii Moldovei, această „primă lucrare științifică românească”, au fost distinse în valorile de pionierat pe care ea le afirmă pentru numeroase științe cu metodologiile lor specifice. Geografia, științele

naturii, arheologia, folcloristica și etnografia, lingvistica comparată, dialectologia, stilistica au văzut aici, dacă nu actul lor de întemeiere, cel puțin tentative precuroare, uneori prioritare chiar pe plan european.

Performanța este într-adevăr spectaculoasă și măgulitoare, dar să nu uităm că ea nu reprezintă totul într-un domeniu, cum e cel științific, unde valoarea, odată descoperită, se vede mereu depășită de ceea ce îi succede.

Modernitatea, bogăția informativă, pionieratul științific sunt însușirile care dau preț Descrierii Moldovei, fără a putea totuși să explice deplin rezistența cărții, prezența ei durabilă, fertilă și incitantă, ale cărei ecouri se pot afla în aproape toate direcțiile majore ale culturii românești. O lectură nouă se cuvine să urmărească și să sublinieze tocmai aceste structuri dominante care au stimulat meditația ulterioară, făcând din Descrierea Moldovei un punct constant de referință, o valoare permanentă a patrimoniului național. [...]

Descrierea Moldovei e o hartă a spiritualității românești pe care au fost trasate în alb, adânc incizate, contururile unor idei-matăc. Desenul e exact și sigur. Totuși lipsește culoarea, afectivitatea, participarea. Succesorii vor umple aceste spații, încă neutre, cu o pastă policromă abundentă, marcată de amprenta bogată a personalității lor; ceea ce va face din viziunile lor imagini acaparante, modelatoare pentru știința colectivă.

Cantemir e însă impersonal: are impersonalitatea adevărului pur. Aici stă paradoxul atitudinii sale, de aici derivă toate avantajele și toate scăderile viziunii lui. Descriindu-și țara, principele se descrie pe sine și pe ai săi, face operă de autocunoaștere, dar, în mod excepțional, absolvit parcă de subiectivismul pe care o asemenea analiză l-ar presupune. Aceasta îi asigură o perfectă adecvare la obiect și în același timp detașarea de el. Răsfrângerea desăvârșită, distantă însă, rece, neutră. Reprezentarea incumbă cel mai mare coeficient de precizie și cel mai înalt grad de absență.

Momentul e unic în istoria gândirii românești și izolat chiar în destinul creației lui Cantemir: Vom încerca să-l încercuim, pentru a înțelege, pe cât posibil, conjunctura de excepție în care a fost creată Descrierea Moldovei.

Cantemir, atât de atras de imbolduri diverse, de neunificat parcă dintr-o perspectivă actuală, e un tipic reprezentant al vremurilor sale și deci inteligibil din unghiul de vedere implicat contemporaneității lui. Fiu de domn, e despărțit timpuriu, încă neformat, de familie și de țară, și trimis ca ostatec la Istanbul. Copil și adolescent, se lasă condus de ambițiile binefăcătoare ale unui părinte care intuise extraordinarele resurse ale fiului său și le cultiva ca pe o compensație a propriei inferiorități. Dimitrie

folosește tot timpul spre a se instrui. Studiază intens, întreține convorbiri savante și prietenii profitabile cu cele mai luminoase cercuri ale Constantinopolului internațional, e pasionat de nou și de necunoscut, are curiozități de cercetător și colecționar. Adună în palatele sale vestigii ale artei antice plătindu-le cu bani grei, e singurul om al vremii care ajunge la documentele secrete ale seraiului, unde pune să se copieze portretele tainice ale sultanilor, învață logică, filozofie, istorie, geografie, teologie, muzică, e un bun desenator și un bun executant, compune arii și manuale, construiește instrumente, predă lecții unor elevi deveniți la rândul lor iluștri, are o conversație scilpitoare în mai multe limbi, e un om fermecător, distins și agreat care câștigă pretutindeni simpatii într-o lume unde doar banul, care lui îi lipsea, avea uși deschise.

Pe de altă parte însă, omul se risipește într-o complicată rețea de intrigi politice, cheltuind tot atâta talent și efort, dar dovedind mai puțină probitate, dealtfel în perfect acord cu spiritul timpurilor. E insidios și abil, calomniază și pârăște, întreține o rețea personală de spionaj, își pierde adversarii și e pierdut de ei, cade și se înalță până la a obține o domnie efemeră de câteva luni.

Putem fi uimiți de această continuă ruptură aparentă a personalității sale. Există însă o explicație directă și simplă, prin fapte și prin vremuri. Cantemir nu putea fi altceva decât domn. Moștenitor prezumtiv al tronului, el e ales, la nici douăzeci de ani, voievod de către boierii care-l prețuiau mai mult decât pe ștersul Antioh. Candidatura nu e însă acceptată de turci, care îl preferă pe docilul frate mai vârstnic. Domn nerecunoscut, capuchehaie a voievodalului frate, Cantemir se bucură timp de decenii la Istanbul de statutul unui fost și posibil viitor domn, integrându-se unei numeroase categorii de postulanți, pe care Poarta îi întreținea, cu pensii și onoruri, pentru a face din ei niște concurenți direcți în licitarea tronului Moldovei. Cine cunoaște analele epocii, toată acea istorie care premerge și succede anilor de domnie, singurii consemnați în cronicile oficiale, poate vedea de câte ori a fost repetat acest destin de pribegie, solicitare și aventură perpetuă. Cantemir nu era un izolat și avea exact mentalitatea categoriei din care făcea parte. Îl caracteriza neașezarea, lipsa unui sentiment constructiv de solidaritate cu o situație stabilă, cu o ambianță și un mod de viață neschimbat. El e un aventurier de un rang superior, care își consolidează sau reclădește în fiecare clipă destinul. Fără mijloace de trai potrivite situației sale, exclus deci de la o conștiință de castă nobiliară, sigură pe feudele și tradițiile sale, Cantemir e de fapt un de-clasat, care înlocuiește voit și obstinat o mentalitate de neam, refuzată lui, cu o mentalitate individuală și individualistă, sprijinită exclusiv pe criteriul meritu-

lui personal și pe mirajul suveranității. Acest fiu de răzeși fâlcieni acuză poate cea mai impozantă psihologie voievodală din întreaga istorie românească, tocmai pentru că și-o acapara ca pe singura esență accesibilă lui. Domnia era treapta care-i asigura o situație pe măsura personalității sale de excepție, scoțându-l dintr-un provizorat umilitor și subaltern. Programul său politic are la început tocmai această sursă individualistă: el vrea să-și salveze eul din jocul întâmplării. Dintr-o asemenea perspectivă, dezvoltarea multilaterală a spiritului și geniala înscenare politică sunt perfect conciliabile.

Trebuie să distingem însă nuanțele înnobilitoare pe care le împrumută Cantemir unui destin integrat epocii. Cu o conștiință nemăsurată a propriei valori, el are o neștirbită demnitate și un susținut orgoliu din care deduce o atitudine antiotomană consecventă.

Omul se comportă ca un spirit universal. El nu se simte legat de un loc și de o colectivitate anume, ci își caută doar spațiul cel mai prielnic desfășurării personalității. Vizează tot timpul nu scaunul Moldovei, cum s-ar crede, ci pe cel al Munteniei, mai bogată și mai prestigioasă, unde programul său cezarian ar fi găsit resurse mai vaste de manifestare. Domn, Cantemir își aplică neîntârziat proiectele ideologice, de suveran luminat: proclamă înfrățirea tagmelor în jurul tronului, inițiază reforme fiscale în favoarea păturilor sărăcite, reia mânăstirile închinat și ȝiganii domnești, schimbă colaboratorii tradiționali ai curții, înlocuindu-i cu un guvernământ tânăr și inteligent, atașat lui. Transpare aici graba de a traduce teoreticul în praxis, specifică gânditorului, care verifică principii, ignorând prudența și cunoașterea adevărată a conjuncturii. Chiar ideea de a rupe contactele cu turcii, întorcându-se spre Imperiul rus într-o etapă încă necoaptă pentru o asemenea schimbare de orientări, îl indică pe experimentatorul fragil nehârșit cu viața adevărată. Cantemir e tot timpul purtat de mari programe personale și de mari iluzii, pe care realitatea nu obosește a i le ruina, în timp ce el însuși nu obosește să reia de fiecare dată totul de la capăt.

Detronat și exilat, va continua să aplice, în mic, principiile statului centralizat și ale cârmuirii autoritare: are pretenția să conducă strâns cele câteva mii de refugiați care îl însoțiseră în surghiunul său, judecă și instituie legi, pedepsește și răsplătește, e dur și inclement cu supușii lui, provocându-le nemulțumirea și depărtarea, într-un cuvânt vrea să creeze un stat în stat. În această fază în care el se instaurează ca domnitor al unui principat inexistent, realizând fie și numai fictiv condiția voievodală căreia i se dedică neprecupețit, Cantemir se stabilizează de fapt pentru totdeauna într-o atitudine în fine asumată. Această modificare esențială va avea repercusiuni și în atitudinea lui față de scris.

Forma gândirii lui științifice și literare fusese determinată până atunci de aceeași conștiință a neintegrării sau, mai degrabă, a participării simultane la mai multe sfere de cultură. În Orient, intervine în discuțiile teologice, aducând argumentele științelor și raționalismului apusean. Face chiar extrase și compendii din operele filozofilor europeni, pe care le studiază cu intenția expresă de a le populariza într-un mediu, dacă nu ostil, cel puțin străin și indiferent. Dimpotrivă, în Europa, adresându-se deci Occidentului, se înfățișează în postura unui emisar al culturilor Răsăritului. El își rezervă rolul unui intermediar, transmitător de informații, la nivelul unor sinteze geniale, desigur, dar cu sentimentul secret al absenței controlului, al detașării de obiectul expunerii și de subiectul căruia i se adresează. Opera lui presupune mereu un public străin, care trebuie învățat, orientat, îndoctrinat. El reprezintă factorul de tranziție între lumi care nu se cunosc și nu comunică, dar a căror deplină înțelegere el pare că o deține pe rând.

Moldova din Descrierea lui e și ea la început un astfel de obiect al curiozității cunoscătoare, avidă de pitoresc și spectaculos. Să nu uităm că ideea de a scrie o istorie și o geografie a țării sale îi fusese sugerată, comandată chiar, și nu pornită din inițiativă proprie. El i se dedică cu aceeași largă disponibilitate și universală competență cu care, într-o tinerețe nu prea depărtată, făcea exerciții de retorică dogmatică pe teme oferite de mentorul său Ieremia Cacavela, prețuind mai mult performanța spiritului, mai puțin îndemnul inimii. De aceea, nu trebuie ignorat aspectul atrăgător al scrierii, tendința mereu urmărită, alături de altele, de a crea o operă frumoasă și plăcută, fastuoasă și captivantă, care, întreținând unui public neavizat aplecarea spre instrucție, i-o și stimula prin dulceața esteticului. Moldova fusese inițial doar un subiect de dizertație savantă și de stilizare artistică, cu tot ceea ce o astfel de atitudine presupune ca detașare superioară. Dar, primindu-și tema numai ca subiect de meditație, Cantemir o descoperă treptat ca obiect al unui afect. El se leagă treptat de faptele pe care le surprinde sau le trezește din memoria sa sentimentală, umbrită până atunci de urmărirea unor ambiții imperioase. „Omul universal“ află acum despre sine însuși că aparține unui loc și unui neam anume, care îl acaparează dincolo de voința lui răzbunătoare și de impersonalele principii teoretice.

Ne aflăm în fața întemeierii și întăririi unui sentiment patriotic, sprijinit pe orgoliul național și pe intima aderență la o colectivitate. Descrierea Moldovei reprezintă tocmai momentul de catalizare a energiilor latente care exprimau această secretă și atotstăpânitoare apartenență. Va urma un lung răstimp în care Cantemir se arată preocupat adânc de

soarta poporului său, căruia îi dăruie pateticul și fierbintele Hronic al vechimii. Categorie opus ca tonalitate afectivă *Descrierii*, *Hronicul* merge până la apologie și apoteoză.

N. Iorga sugera în *Istoria literaturii românești în secolul al XVII-lea* o ipoteză pe care trebuie s-o primim ca adevărată. Cantemir elaborase relativ repede *Descrierea* (între 1714–1716), dar întârzia s-o publice, deși solicitările erau grabnice. Scriitorul începuse însă să se dezică nu de faptele exprimate, ci de atitudinea față de ele. El pregetă, intenționând probabile modificări în spiritul ideilor care-i animau acum conștiința și pe care el le expusese în chip superlativ în *Hronic*. Concepând *Descrierea* ca pe un preambul sintetic la vasta lucrare despre poporul român, Cantemir simțea ruptura afectivă dintre cele două părți și ezita să le facă publice înainte de a le aduce la unitate. Mai mult chiar, *Descrierea Moldovei*, formă exclusiv adresată unui public străin, trebuia transpusă în idiomul național, pentru a deveni în fine accesibilă adevăratului ei destinatar.

Până la sfârșitul vieții, pe Cantemir îl va preocupa ideea, nerealizată integral, de a traduce, rescriind de fapt în românește, operele sale fundamentale, oferindu-le singurului mediu unde audiența putea fi eficientă și fructuoasă.

Dimitrie Cantemir se află în fruntea unui lung șir de spirite congenere, al căror destin el îl premerge și îl exprimă, intens și decis, pentru că le e model și prototip. Momentele istorice și oamenii care vor selecta gândirea și opera voievodului, conținându-le, vor reprezenta faze de sensibilitate a conștiinței naționale și a meditației integratoare asupra destinului cultural al națiunii. Un asemenea moment, cu o conștiință exasperată prin ultragiul și interdicție, se va crea mai întâi în Transilvania. Sistemática investigație istorică, lingvistică, etnografică pe care o susține Școala Ardeleană de-a lungul a o sută de ani, are ca model mărturisit și urmat în primul rând opera lui Cantemir.

Moldova și Muntenia îl redescoperă la un secol după moarte, atunci când se contura redobândirea autonomiei politice și economice, și se structurau bazele statului național modern. În 1825, *Descrierea Moldovei* era publicată întâia oară în românește. Asachi cumpăra, în jurul anilor 1830, la Roma, manuscrise uitate de ale voievodului și încerca să-i dezvolte sugestiile într-o fantastică mitologie națională, dezechilibrată de fanatismul ideilor fixe și de absența simțului estetic. Hașdeenii, distingând similitudini de soartă și spirit cu agitatul destin al lui Cantemir, preiau acest cult și îl ridică la rangul de simbol național. Eminescu îl citește și se lasă fascinat de această faimoasă și contradictorie personalitate. Academia începe, după 1870, să-i publice, într-o lungă serie de docte volume, totalitatea operei cunoscute la vremea aceea.

Secolul nostru, mai tranșant în opinii, și-l revendică pe Cantemir după sinuoase distanțări. N. Iorga îi judecă la început inconsecvențele și îi critică detașarea, pentru a ajunge apoi la o înaltă prețuire entuziastă. Pentru Blaga, principele e „inorogul alb” al gândirii românești, făptură stranie și pură, de o genială claritate în previziuni, de o neînțeleasă totuși reținere în a persevera în intuiții.

Tot acum se scriu câteva cercetări sintetice, serioase și documentate asupra cărturarului, a cărui activitate e restituită integral circulației de idei, opera lui figurând ca obiect de școală și de studiu multilateral.

Dar cea mai decisă reluare a venit dintr-o direcție neașteptată. Opera lui Sadoveanu, spirit aparent opus lui Cantemir, poate fi văzută ca o retopire a ideilor savantului, ca o plasmă care desfășoară, în concret, concisa hieroglifă a meditației cantemirești. Aceasta e forma cea mai profundă de verificare a vitalității unei viziuni, aptă să îmbrace ciclic expresii noi.

Magdalena POPESCU,

Postfață, în vol. Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei, Editura Minerva, București 1976, pag. 241-242, 270-277.

Reprezentând cea „dintâi mare sinteză în cultura românească”¹, opera lui Dimitrie Cantemir devine ipso facto și prima deschidere a acesteia spre universal. Modelată în retorta unei spiritualități specifice poporului nostru, aspirația renescentistă a principelui cărturar de a se împărtăși din tot ceea ce mintea omenească a elaborat până atunci, proiectează creația sa — și o dată cu ea umanismul românesc — în sfera valorilor de prestigiu european. Inexplicabil la prima vedere, faptul se luminează dintr-o dată, prin considerarea atentă a tuturor factorilor, care au favorizat o astfel de performanță. Este vorba, în primul rând, de tradiție. Înscriindu-se în prelungirea impulsului primit de Grigore Ureche, Miron Costin și N. Costin, pe de altă parte, datorită înzestrării sale excepționale și spiritului nou de cercetare pe care îl inaugurează — și avem aici a doua explicație a saltului produs — Cantemir ridică întreprinderea acestora la un nivel cvasiștiințific, capabil să susțină confruntarea cu opere similare ale altor culturi, iar în anumite discipline devine deschizător de drumuri și dincolo de hotarele țării. În sfârșit însăși decăderea economică, politică și socială în care se află, la un moment dat, un stat, poate conduce, în mod dialectic, la o recuperare pe alt plan. Cantemir a fost, în acest sens, compensația pe care și-a creat-o spriritualitatea românească în împrejurările deplorabile cunoscute din propriile-i opere. [...]

¹ Const. Ciopraga, Personalitatea literaturii române, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 266.

În același chip, complexitatea problematicii abordate și contradicțiile interne ale unei opere impresionante nu se pot justifica decât prin cunoașterea exactă a situației politice, economice, culturale a Moldovei și a contextului mai larg în care ea se încadra. Astfel, timpul lui Cantemir, situat la răscrucea dintre veacul al XVII-lea și cel de al XVIII-lea, devine totodată și timpul unor alte importante răscruci. Considerând faptele din perspectiva organizării politice, observăm că Europa își deplasează centrul de greutate de la măruntele stătuțe feudale la statul unitar, creat de regimul „domniei absolute” al monarhilor. Concomitent cu definitivarea acestui proces, Principatele Române, aflate sub controlul Turciei, intră tot mai mult în atenția, deloc dezinteresată, a Rusiei și Austriei. Pe de altă parte, din punct de vedere filozofic, asistăm la înlocuirea înțelegerii teologice a lumii cu una științifică, elaborată de rațiune, pe temeiul examinării atente a fenomenelor naturii și a descoperirii legilor care le guvernează.

În Țările Române însă, ca și în Ungaria și Polonia de altfel, datorită unei puternice clase boierești, feudalismul stă încă pe fundamente solide. Cu toate acestea, drept consecință a mutațiilor pe care le-am semnalat în cadrul examinat și care nu reflectă decât însăși mișcarea dialectică a istoriei, fiorul primenirilor pătrunde și aici, sub forma unor idei social-politice și filozofice înaintea, promovate de cărturarii noștri în frunte cu însuși Cantemir. În consecință, Principatele Române vor deveni terenul de înfruntare al culturii slavone, refractară acum progresului, și al celei occidentale care, chiar dacă se înfățișa la începuturi în haine latine ori grecești, era animată de alte tendințe, mai apropiate de elanurile de a se manifesta ale spiritualității omului modern. În tot cazul, din această luptă de idei, tânăra noastră cultură nu avea decât de profitat. Opera cărturarului Cantemir va fi expresia științifică și artistică a acestui timp de mari confruntări, după cum destinul principelui nu va putea fi socotit decât expresia lui politică. [...]

Scrisă la îndemnul Academiei din Berlin, ca și Hronicul de altfel, Descrierea Moldovei era menită să furnizeze învățaților din Europa, informații despre țara al cărei domn fusese nu demult. Prezen până acum, mai cu seamă sub forma unor note de călătorie, interesul manifestat de un popor față de altele mai îndepărtate, tinde să dobândească, datorită marilor prefaceri economice și politice care au deschis o nouă etapă în istoria spiritului european, o formă organizată, sistematizată din perspectiva unor științe ca, istoria, geografia, cartografia. În același timp, reversul pe care îl comportă un astfel de fenomen nu poate fi decât o puternică deșteptare a conștiințelor naționale. Fiecare popor își avea, sub acest aspect, propriile sale rațiuni de a se face cunoscut. Cărturarii români, ajungând la o înțelegere

clară a originii ilustre a neamului nostru, sperau ca, prin popularizarea ei în lumea civilizată, să contribuie la eliberarea țării de sub asuprirea turcească. Cartea lui Cantemir trebuie considerată ca un reflex al acestor multiple tendințe.

Elaborată în aceeași perioadă cu Creșterea și descreșterea Curții Otomane și puțin înainte de a încheia prima versiune (redactată în latinește) a Hronicului..., Descrierea Moldovei este structurată, ca și aceasta, de aceeași nervură ideatică și elan patriotic. Drept urmare, având în vedere concepția istorică vastă și metoda critică utilizată în lucrarea dedicată măririi și decăderii puterii otomane, era firesc ca, în momentul concretizării sugestiei prestigioasei instituții germane, savantul să implice în viziunea sa numeroase coordonate spațio-temporale ori elemente materiale și spirituale, ce explică și definesc ființa unui popor. În linii mari, planul lucrării va fi expus mai târziu de însuși Cantemir; în Hronic: „Împinși și poftiți fiind de la unii prieteni streini, și mai cu deadins de la însoțirea noastră carea iaste Academia Științelor din Berolin, nu numai o dată sau de două ori, ci de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentru ca de începătura, neamul și vechimea moldovenilor; măcar cât de pre scurt să-i înștiințăm; așijderea de lucrurile carile din vremile stăpânitorilor din descălecatul Țării Moldovei, ceal vechiu, până la vremile noastre s-ar fi tâmplat, de starea și pusul locului ei; de așezământul aerului, bilșugul pământului, oculitul hotarâlor, și de altele carile spre folosul vieții omenești caută; și încă de obiceiăle, leagea, țăramoniile politicești și bisericești și de alte carile spre orânduiala și cinsteșia omenească stăruiesc, pre cât în puțința slabei noastre științe va fi, să-i adevărim“. Ca mod de abordare a chestiunii, presupusele modele¹ ale Descrierii Moldovei, Geografia veche și nouă de Meletie, Introducere în geografie de Hrisant Notara, Descriptio veteris et novae Paloniae de St. Sarnicki, ori Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et respublica regni Poloniae de Martin Cromer; nu par a se situa la nivelul operei lui Cantemir: Prin intuirea numărului mare de factori (de natură geografică, istorică, economică, politică, socială, etnografică, folclorică, religioasă, administrativă, militară etc.) ce colaborează la conturarea individualității unui popor, învățatul nostru depășește concepția ce stă la temelia lucrărilor pomenite și deschide drum reflecției asupra specificului nostru național.

Potrivit exigențelor noului spirit care se făcuse simțit în Europa, faptele trebuiau prezentate sub semnul adevărului, adică obiectiv: „dragostea ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă pe de o parte să lăudăm neamul din care ne-am născut și să înfățișăm pe locuitorii țării din care ne tra-

¹ Vezi, în acest sens P. P. Panaitescu, op. cit., p. 150—151.

gem, iar pe de altă parte, dragostea de adevăr ne împiedică, într-aceeași măsură, să lădăm ceea ce ar fi, după dreptate, de osândit“. Conștiința că se conformează acestui deziderat este prezentă, sub diferite înfățișări, de-a lungul întregii scrieri. Cel mai frecvent poate fi întâlnită sub forma reproșurilor la adresa înaintașilor, care nu s-au ostenit să aștearnă în scris tot ceea ce știau despre strămoșii lor: „Nepăsarea strămoșilor noștri, cărora le stătea la inimă mai mult să săvârșească fapte de ispravă decât să descrie, este vinovată că noi nu putem spune nimic sigur despre cele dintâi vremuri ale neamului nostru“. Altădată, în cazuri mai fericite, mărturisește satisfăcut că s-a informat „din izvoarele care ne stau la îndemână“ și citează din istoriografii consultanți confruntându-i, iar, în lipsa documentelor scrise, nu uită mărturiile contemporanilor cercetează faptele de limbă sau inițiază un fel de investigații arheologice: „pe râul Ciucur, lângă vărsarea acestuia în Prut, se văd ruinele unei cetăți foarte vechi. N-am putut afla cine a zidit-o, cu toate cercetările pe care le-am făcut adeseori, cu băgare de seamă“. În câteva rânduri, fapt ce scoate și mai pregnant în relief ținuta științifică a lui Cantemir, negăsind nimic privitor la o chestiune care-l interesează, el încearcă, totuși, un nou procedeu de investigație, judecata prin analogie cu ceea ce cunoaște la neamurile vecine: „Din pricina tăcerii istoricilor nu se știe ce legi au fost în vremurile vechi în Dacia. După asemănarea obiceiurilor la alte noroade barbare, putem să credem că voia domnilor și dreptul firesc au avut putere ca și legile scise“. Nu credem să forțăm nota afirmând că în atari strădanii se poate întrevădea germeul viitoarelor cercetări comparate.

În tot ceea ce întreprinde, Cantemir dorește să se manifeste ca un om de știință, pătruns de însemnătatea redării nealterate a faptelor. De aici tonul autoritar ce nu admite replică, aerul detașat față de cele relatate, respirația mai scurtă a frazelor, totul tinzând parcă spre a impune un stil sobru și rece: „Moldova — scrie Cantemir — n-a avut aceleași hotare în toate vremurile, căci întinderea ei este când mai mare, când mai mică, după starea de înălțare sau de cădere a țării“. Ceea ce-l interesează pe autor, în cazul de față, nu este decât comunicarea nudă a unei constatări, în maniera manualelor și tratatelor de geografie și istorie. Convergența unor atari considerații, secondate de numeroase altele privind valoarea științifică a observațiilor lui Cantemir, nu putea duce decât la afirmația lui P. P. Panaitescu, potrivit căreia, „Descrierea Moldovei este cea dintâi scriere științifică a unui român“.

Paralel însă cu această atitudine voit neutră și adeseori pe însuși trunchiul ei, inserția subiectivă se infiltrează aproape pe nesimțite, forțând faptele să se subordoneze ideilor, îmbrăcând relatarea cu o simpatie difuză

ce se transformă uneori într-o abia reținută iubire de patrie, imprimând frazelor o mișcare amplă și conferind stilului căldură și culoare. Fără să dăuneze numaidecât adevărului — fapt evident în cazul descrierilor de natură, când îi conferă acestuia dimensiuni noi — prezența subiectivității¹ (înțeleasă ca manifestare a sensibilității) aduce opera în matca literaturii: „Cel mai înalt dintre munți este Ceahlăul, care, dacă ar fi intrat în bazele celor vechi, ar fi fost atât de vestiti ca și Olimpul, Pindul sau Pelias. Este așezat în părțile Neamțului, nu departe de izvorul Tazlăului, iar mijlocul lui e acoperit de zăpezi veșnice; pe vârful lui însă nu se găsește pic de nea, fiindcă pare să fie deasupra norilor de zăpadă. Din vârful său, care se înalță ca un turn, se prăvale un pârau foarte limpede, ce se năpustește cu mare larmă peste o statuie străveche, înaltă de cinci coți, înfățișând, de nu mă înșel, o bătrână cu douăzeci de mii de ani”. Deschizându-se cu o afirmație care, la nivelul de atunci al științei, se considera exactă, fragmentul pare să înainteze pe făgașul frazelor transcrise mai sus. Treptat însă la lumina aducerilor aminte, ce scapără într-o aglomerare de substantive legate de câteva epitetes și comparații, muntele se transfigurează, dobândind contururi mitice, altminteri spus, obligând știința să devină artă. „Descrierea Ceahlăului — scria Perpessicius — poate fi comparată descrierii țării Ardealului la Bălcescu”².

Fiind extrem de rare cazurile în care pot fi întâlnite în stare pură, cele două atitudini, ca și structurile prin care se manifestă, coexistă, deplasându-și mereu centrul de greutate de pe una pe cealaltă, fapt ce mărește farmecul lucrării și îi determină statutul de științifică și literară.

În ciuda diversității fascinante a materialului utilizat de Cantemir, se poate spune că, mutatis mutandis, modul de a-l expune rămâne în linii mari identic cu cel înfățișat în exemplele de mai sus. Drept urmare, alături de notația aridă, dăm de observația purtătoare de virtuți artistice și invers. Fără să năzuim la o depistare și catalogare a tuturor celor două tipuri pomenite, lucru, dealtfel, inutil, interesul cercetării noastre se îndreaptă, ghidat de o latentă sugestie a scrierii examinate, spre descoperirea centrelor ideatice care, prezidând dispunerea materialului de-a lungul cărții, pot constitui tot atâtea perspective noi de structurare a lui. În felul acesta, cele trei părți ale cărții (I Partea geografică, II Partea politică și III De-

¹ În genere, înțelegerea subiectivității ca afirmare a unei ideologii proprii tinde spre subiectivism (când aceasta din urmă se află în dezacord cu istoria) și se integrează în sfera obiectivității (specifică științelor sociale) când ea se înscrie în direcția sensurilor istoriei. În ambele cazuri însă, apropierea de literatură este posibilă numai prin colaborarea sensibilității (n. n.).

² Perpessicius, op. cit., p. 302.

spre cele bisericești și ale învățăturii în Moldova) cedează locul unor delimitări pe orizontală, revelatoare a însăși structurii mentale a autorului. Prezente pe parcursul întregii scrieri, însă sub mereu alte înfățișări, astfel de centre organizează, în final, altminteri materia, creând, prin acumulări succesive de notații aride și literare, imagini de o netăgăduită forță și amploare, ce nu trădează decât arareori spiritul științific.

[...] Dacă ideile politice ale lui Cantemir corespundeau, în fond, sensurilor evoluției istorice, fundamentarea lor pe experiența unui trecut care arăta altminteri decât era înfățișat, se înscrie printre contradicțiile concepției sale despre istorie. În realitate, Moldova nu a fost cu totul independentă în acele timpuri, domnul nu primea tronul ca moștenire, ci era întotdeauna ales dintre membrii familiei, puterea lui asupra supușilor era înfrânată de sfatul boierilor, iar organizarea de atunci a Moldovei nu era identică cu cea de pe vremea cărturarului. Proiecție a ideilor sale politice asupra trecutului, statul preconizat de Cantemir anticipa mai curând pe cel propus de filozofia luminilor. Creație a imaginației, viziunea trecutului exemplar este departe de a avea proporțiile, bogăția și vigoarea pe care o etalează tabloul decăderii Moldovei. Respinsă de spiritul științific, o atare imagine ar putea fi acceptată numai de structurile literare, în măsură în care, ținându-se seama de ansamblul lucrării, ea contribuie, prin jocul opozițiilor, la consolidarea sentimentului patriotic sau amplifică satira la adresa unor aspecte ale contemporaneității celui care scrie.

În sfârșit, cel din urmă centru ideatic privește materialul etnopsihologic, etnografic și folkloric, de natură lingvistică sau religioasă etc., care, în intenția autorului, era menit să întregască informația istorică și geografică, prin schița unui profil spiritual al poporului nostru.

Sumare dar dense, alternând luminile cu umbrele, cele câteva pagini „despre năravurile moldovenilor” constituie prima încercare de etnopsihologie la noi. Temperament echilibrat, Cantemir este de părere că trăsătura fundamentală a firii moldovenilor este dată tocmai de lipsa acestei însușiri. Încă din capitolul dedicat divanului de judecată al domnului și al boierilor, vorbind de dregătorii care își însușesc „banii țării” sau uneltesc împotriva cârmuitorului lor, autorul pomenea de „cugetul cel nestatornic al moldovenilor”. Spre finalul celei de a II-a părți a Descrierii Moldovei, revenind la „firea lor cea nestatornică” va găsi prilejul să o argumenteze din perspective multiple. Moldovenii sînt viteji la începutul bătăliei și „mai moi” pe urmă, „dacă le merge bine, sunt semeți, dacă le merge rău, își pierd cumpătul”, totul li se pare ușor „la întâia aruncătură de ochi”, dar dacă îl se opune ceva, „se zăpăcesc și nu știu ce să facă se căiesc pentru răul făcut, însă prea târziu, cu „cei învinși se poartă când blânzi,

când cruzi”, „uită ușor dușmăniile”, dar nici prietenia nu o țin mult, sunt „cutezători, semeți și foarte puși pe gâlceavă” însă „se liniștesc lesne și se împacă iarăși cu potrivnicul”, sunt petrecăreți, iubesc băutura, însă „nu-i sunt plecați peste măsură”, „nu au obicei să facă petreceri în fiecare zi”, însă când le fac durează până dimineața, iubesc viața, dar fiind fataliști, și-o dăruiesc cu ușurință.

În acest necurmat dezechilibru, există însă și unele constante, care fără a-l nega deocamdată, tind să-l atenueze totuși. Este vorba de „credința cea adevărată și de ospetie” care, în ciuda sărăciei oamenilor, a devenit proverbială. Demnă de menționat este și relevarea lipsei de religiozitate a acestora, în vreme ce observația că „nu sunt iubitori de învățătură” și „nu cunosc meșteșugurile cele frumoase” nu este concludentă, întrucât proverbelor care o ilustrează li se pot opune altele care dovedesc contrariul. De asemenea, cel care și-a dat seama de „îndoitul jug care apasă pe umerii Moldovei” nu a sesizat virtuțile statorniciei și răbdării locuitorilor locuitorilor ei și nici simțul lor de justiție. În felul acesta, sprijiniți numai pe aceste date, la care ne permitem să adăugăm și I extraordinarul simț al proporțiilor, ce emană din întreaga creație populară, ajungem la concluzia că măsura și nu absența ei constituie trăsătura fundamentală a caracterului nostru. De aici provine și acel „classicism de natură structurală”¹, pe care cercetătorii specifiității românești l-au scos, în repetate rânduri, în evidență.

Alături de preocupările etnopsihologice, Cantemir acordă o mare importanță elementului etnografic și I folcloric. Consemnarea lui conștientă și atitudinea științifică (în limitele epocii) față de aceasta au făcut pe unii cercetători să-l considere pe principele moldovean drept unul dintre întemeietorii etnografiei². Informațiile pe care le oferă Descrierea Moldovei se înscriu, în cea mai mare măsură, în sfera culturii spirituale și numai o parte aparțin culturii materiale (păstoritul, albinăritul, cultivarea viței de vie, aurăritul, extragerea sării etc.)

Cât privește pe cele dintâi, consemnăm date referitoare la folclorul literar (legende: legenda Cheilor Bâcului, legenda orașului Iași, legenda Movilei Râbâi; tradiții cu caracter legendar: relatarea despre Petru Rareș ca negustor de pește sau cea despre Despot-Vodă care s-a prefăcut mort etc.; proverbe; o orăție de nuntă și I textul unei paparude), folclorul muzical (numele instrumentelor ce intrau în alcătuirea orchestrelor de mu-

¹ Const. Ciopraga, op. cit., pag. 31.

² Bobu Florescu, Florea, Elemente etnografice în opera lui Dimitrie Cantemir Descriptio Moldaviae, în Studii și cercetări de istoria artei, an. 2, nr. 1-2, pag. 15-25.

sică turcească sau românească), folclorul coregrafic (descrierea horei, a danțului și a călușarilor), obiceiuri din ciclul vieții omenești (ritualul de nuntă și de înmormântare), obiceiuri calendaristice (drăgaica, turca) credințe superstițioase cu caracter mitologic (ursitoarele, zânele, tricolicii, miazănoapte, zburătorul, frumoasele) și diverse practici magice (descântecul, farmecul)¹.

Nu pot fi trecute cu vederea, din pricina valorii lor științifice și literare, relatările unor obiceiuri practicate în cercurile de sus ale societății. Cu câteva excepții, toate aceste date privind „obiceiurile vechi și noi la înscăunarea unui domn” sau a scoaterii lor din scaun nu fac decât să întregescă, așa cum am mai subliniat, imaginea decăderii Moldovei. Unele pagini de aici, cum sunt cele ce înfățișează alaiul unui domn înscăunat sau al unui domn care pleacă la război ori la biserică pot sta prin pitorescul și bogăția detaliilor înregistrate, alături de cele mai izbutite pagini ale literaturii noastre de inspirație istorică. Dar fapt, din transmiterea unor informații ca acestea sau ca cele deja consemnate cu ocazia abordării chestiunii privind decăderea Moldovei vine toată valoarea științifică a cărții: „scrierea aceasta a cărții: scrierea aceasta, remarcă P. P. Panaitescu, este o carte ce oglindește epoca autorului, ca atare este prețioasă pentru a studia Moldova din vremea lui”².

După cum s-a putut observa, constantele ideatice în jurul cărora s-a încheat Descrierea Moldovei, au permis o regrupare a materiei din tot atâtea unghiuri, prilejuind relevarea ponderei și funcției fiecăreia în ansamblul operei. Centrul de greutate al unei atât de mari diversități de conținut nu poate fi decât stăruitoarea idee a stării jalnice în care se afla Moldova. Aproape nu există capitol care, direct sau indirect, prin notații realiste sau prin plăsmuiri ale imaginației, printr-un simplu amănunt sau prin fragmente întregi, să nu poată fi racordat la această dominantă. Celelalte constante ideatice, frumusețea și bogăția pământului moldovenesc, cea a trecutului exemplar ori până și elementul etnografic (compararea unor obiceiuri vechi cu cele noi) nu fac decât să o pună și mai puternic în lumină, dar să și justifice totdeodată, în alt sens decât trecutul exemplar, necesitatea unor primeniri viitoare. În felul acesta, imaginea decăderii Moldovei dobândește, prin dimensiunile ei, mulțimea detaliilor și sobrietatea expresiei o monumentalitate sumbră. Faptul trebuie numaidecât corelat cu intenția autorului de a impresiona pe cititorii

¹ A se vedea, în acest sens, Adrian Fochi, D. Cantemir, etnograf și folclorist, în *Revista de etnografie și folclor*, 1964, nr. 1, pag. 84-85.

² P. P. Panaitescu. *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*. Editura Academiei Române. București, 1958.)

străini și de a crea astfel un curent de simpatie pentru țara sa, care ar fi putut să se transforme într-un ajutor mai substanțial, necesar eliberării ei de sub dominația turcă.

În același timp, privind lucrurile la modul strict științific și estetic se poate constata, în primul caz, că prin fuziunea întregului material pe care se reazemă cele patru constante, obținem o imagine complexă și multilaterală a individualității unui popor; iar, în cel de-al doilea, că dobândim un tot încheiat, născut prin unificarea unor elemente eterogene. Cu acest prilej, afirmația de la care am pornit, referitoare la statutul științific și literar al Descrierii Moldovei, s-a confirmat încă o dată. [...]

Dacă personalitatea lui Cantemir a fascinat nume ilustre ale literaturii noastre ca Hasdeu, Eminescu, Iorga sau Blaga, ecourile Descrierii Moldovei, excluzând informațiile pe care le furnizează istoricului, etnografului ori altor oameni de știință despre epoca sa, nu pot fi detectate în cultura și literatura noastră decât în linii mari. Astfel, sub aspect etnografic, lucrarea examinată deschide seria cercetărilor consacrate specificului nostru național, iar din punct de vedere literar nu face decât să schițeze cele două nuclee fecunde în jurul cărora se va dezvoltă o bună parte a literaturii noastre de inspirație istorică sau cu un pronunțat caracter de satiră socială. Este vorba de cele două antiteze, cea care opune bogăției și frumuseții pământului o situație economică, politică și socială deplorabilă și cealaltă care pune față în față trecutul exemplar și prezentul decăzut. A. Russo, Odobescu, Hasdeu, Eminescu ori Sadoveanu sunt numai câțiva din scriitorii care au preluat direct sau indirect astfel de sugestii, dar le-au dezvoltat la modul propriei lor personalități.

Considerată din această perspectivă, Descrierea Moldovei nu va înceta să rămână mereu o permanență.

Leonida MANIU,

Prefață, în vol. Dimitrie Cantemir. Descrierea Moldovei, Bpt, Editura Minerva. București 1981, p. V-VII, XV-XIX, XXVI-XXX.

Dimitrie Cantemir a aparținut acelui veac de început în aventura formării conștiinței moderne. Prin urmare morfologia spiritului cantemirian concentrează formele simbolice prin care el a înțeles lumea, a transmis contemporanilor și posterității un mesaj despre înfățișările ei. Aceste forme — în fapt zonele cunoașterii pe care le-a abordat — i-au permis lui Cantemir să se implanteze cu propriu spirit în lumea veacului său grație unor metodologii diversificate pentru fiecare domeniu de care s-a ocupat, al artei ori al științei. Dacă ne raportăm la aceste metodologii, încercând

să extragem fundamentele unității lor subtextuale, atunci o astfel de critică a rațiunii aplicată fiecărui domeniu devine, prin lectura unitară a universului cantemirian, o critică a culturii al cărei ultim resort ar fi dezvăluirea însăși a conștiinței actoriale. Plecând de asemenea de la metodologia științelor și artelor în viziunea (sau versiunea) lui Cantemir, se poate reconstitui, prin confruntare cu alte demersuri de epocă, o teorie generală a formelor de expresie ale culturii române, adică morfologia ei în acel moment de început al epocii moderne românești care ne-a creat, peste trei veacuri, pe noi înșine.

Dimitrie Cantemir a procedat concentric în privința atingerii unui anumit standard al cunoașterii. Nu se poate vorbi, în acest sens, decât în linii mari de o progresie temporală de la simplu la compus, de la unitatea unui domeniu abordat la unitatea personalității creatoare. Ceea ce ni se pare cert este faptul că umanismul de tip bizantin i-a oferit în această privință cel mai larg cadru de acțiune, educația raționalistă cea mai sigură metodă de pertinență în structurile cognoscibilului, iar rezultanta vizibilă cu ochiul liber până astăzi a fost enciclopedismul său aplicat la relația Orient—Occident. Putem considera toate aceste chestiuni ca fiind tranșate și unanim recunoscute în urma celor aproape trei veacuri de cercetare a întreprinderii cantemiriene. Ceea ce ne interesează acum, în pragul încheierii mileniului doi, este în ce măsură demersul lui, situat mai la începuturile culturii românești, ne aparține încă și merită să fie comunicat viitorului ca parte integrantă a spiritualității acestui popor. Ne interesează prin urmare, în primul rând, o critică a rațiunii cantemiriene în sens kantian, adică stabilirea unității metodologice a demersului său întreprins în diversele sfere ale cunoașterii. Zona cea mai îndepărtată în timp la care a apelat Cantemir a fost aceea a magiei și miturilor, cunoscute fie pe cale livrească, fie prin anchete personale (pe care azi le numim etnografice), adică prin integrarea a ceea ce folclorul și obiceiurile mai păstrau (și putea fi detectat) din acest strat de profunzime al cunoașterii omenești. Concluziile pe care le-a desprins pe baza acestei duble investigări au fost de natură să-l convingă că atât lumea Orientului cât și cea a Occidentului au înglobat în structura culturii lor din veacul al XVII-lea acest strat al cunoașterii magice și mitologice. Și dacă există, evident, din acest punct de vedere, frontiere care le separă (Cantemir considera de pildă că magia literală și a cifrelor e mai ales un dat al culturii orientale contemporane lui și mult mai puțin al celei occidentale), există și un fundament comun care le aproprie: cel pe care l-a concentrat Biblia, baza religiilor

islamică și creștină. Această bază a oferit repere culturale asemănătoare de pildă pentru evoluția limbilor, idee pe care Cantemir a folosit-o din plin în formularea propriei sale teorii asupra evoluției acestora. În ce privește problema miturilor, autorul e convins că ele separă net Orientul de Europa și că, din acest punct de vedere, teritoriul vechii Dacii, locuit în vremea sa de români (și accentul cade în mod firesc asupra Moldovei unde cunoștea mai bine situația), aparține fără putință de tăgadă Europei. Explicația pe care a găsit-o pentru această stare de lucruri a fost aceea că, în timp ce Dacia era parte, ca și Europa occidentală, a Imperiului Roman și apoi a zonei de influență bizantine, stepele Asiei n-au intrat niciodată pe deplin sub controlul romanității, au rămas în afara unei influențe culturale sistematice, traductibilă prin noțiunea de romanizare. Concluziile care s-au impus cu necesitate spiritului cantemirian, numai dacă privim această formă simbolică a culturii sale rezumată la cunoașterea magico-mitică, l-au dus în mai multe direcții: teoria limbilor, exegeza religiilor, istorie. În ce privește teoria limbilor Cantemir a folosit — ca și în cazul mitologiei și magiei — comparatismul, fără îndoială cea mai solidă dintre metodele sale de lucru. A ajuns astfel la concluzia că poporul de pe teritoriul fostei Dacii vorbește aceeași limbă cu alte popoare europene, o limbă de origine romanică, fapt ce verifică ideea apartenenței sale la Occident. Referirile autorului la alte familii de limbi, egale cu limbile romanice prin expresivitate și potențial creator, atestă credința sa în șansa teoretic egală a fiecărei limbi de a afirma o mare cultură. El încearcă în concluzie folosind modelele înaintașilor (Homer și Cicero sunt cele mai pregnante) să facă proba puterii limbii române de a-și afirma potențialul creator. Această cale l-a dus spre literatură. Baza religioasă de construcție a teoriei unitare a limbilor (ideea originii lor în Turnul Babel) afirmă, în ordinea conștiinței, un moment premergător aceleia al înțelegerii deosebirilor profunde dintre Orient și Occident în probleme propriu-zise religioase. O teorie cantemiriană a religiilor atestă primul mare moment al înțelegerii urmărilor produse în cultura română din cauza divergențelor dintre cele două blocuri spirituale. Ar fi greșit să considerăm că el identifică în toate punctele aceste divergențe ca fiind acelea dintre islamism și creștinism. Pe de o parte autorul a înțeles că marea suprafață geografică pe care o acoperă fiecare din aceste religii a avut ca urmare imposibilitatea de a fi ținute sub un control centralizat, ceea ce a permis diversificarea lor internă. În acest punct Cantemir afirmă nu numai principalele divergențe interne ale islamului (șiiți/sunniți) și

creștinismului (ortodocși/catolici), ci și pulverizarea în secte mai mult sau mai puțin marginale a fiecăreia dintre ele. Pe de altă parte el a înțeles că și „boomul“ inițial reprezentat în ambele religii de folosirea Bibliei s-a concretizat prin tentative diferite: în timp ce islamismul a încercat să armonizeze atât de diversele credințe ale Orientului oferind, pe baza Bibliei, o nouă sinteză textuală — Coranul — creștinismul a lucrat chiar cu textele biblice, încercând să le abordeze în permanență cu realitățile istorice (evident cu implicite mișcări de progres și de recul. El citează de pildă pe Luther, hughenoții). Și din acest punct de vedere vechea Dacie (și în speță Moldova, judeca autorul în parametrii statelor feudale românești) aparține Europei, calea sa fiind aceea a depășirii statutului teoretic, textual al religiei spre implicarea ei în fenomenul istoric. Din această cauză puterea religioasă trebuia subordonată celei laice, domnului. Cele două atitudini opțional diferite ale Orientului și Occidentului în probleme religioase i-au prilejuit lui Cantemir marile deschideri spre filosofie și istorie. Prin urmare, alături de mitologie și magie ca forme simbolice ale conștiinței, religia este cea de-a treia care-i permite lui Cantemir accesul spre înțelegerea științei istorice. Cât despre filosofie, ea a constituit în formula spiritului cantemirian un punct de conștientizare a propriului său demers și de implicare a lui în marile orizonturi culturale. Fie și numai prin acest fapt și Cantemir se prezintă, spiritual, ca o conștiință modernă. Nu este de aceea întâmplător faptul că, în ordine cronologică, filosofia constituie începutul preocupărilor cantemiriene, locul geometric de unde se desfac toate celelalte căi de acces spre inima cognoscibilului. Interesul lui Cantemir pentru ceea ce astăzi numim ontologie și epistemologie a fost într-un sens critica propriei sale rațiuni și ar fi un subiect interesant: acela al dezbaterii acestei „auto-critici“ în comparație cu ceea ce înregistrează cititorul de astăzi drept unitatea metodologică a formelor simbolice ale conștiinței cantemiriene, adică unitatea spiritului său sub aspectul esenței (în sens fenomenologic). Nu mi se pare iarăși deloc întâmplător faptul că după filosofie, tot în ordine cronologică, au urmat literatura și celelalte arte. Era afirmarea liniei orientale și formaliste a formației sale — aceea a primatului textului asupra realității și afirmarea principial-umanistă a egalității spirituale a oamenilor și deci a egalității capacității lor expresive. Această egalitate era argumentată cu ajutorul celor mai vechi sfere ale cunoașterii: magia și mitologia. Faptul că tratatul cantemirian de muzicologie are la bază sistemul alfabetic ne lasă să înțelegem că autorul intuise (chiar teoretizează în acest sens) originea

comună, spirituală, a limbajelor culturale. În ce privește arta plastică, tot o descoperire timpurie a lui Cantemir, ea a tradus mai mult decât o preocupare mimetică: o incitare a logicii formale și spiritului analitic al autorului. Căile de unificare metodologică sunt însă, în comparație cu restul formelor simbolice ale conștiinței sale, de natură diferită, atestând totuși traversarea aceleiași experiențe filosofice. Aceste căi nu se raportează la unitatea rațională a spiritului cantemirian, ci la însăși matricea sa formativă. Unitatea logică se arată a fi în fond determinată de acea formativă, vizualizând această matrice în arta plastică, deci procedând prin completarea spațiilor libere într-un posibil tablou al sistemului artelor (sonore și vizuale). Astfel, alături de literatură și muzică a fost adăugat desenul. Faptul că sistemul artelor era o descoperire cantemiriană timpurie nu-l scutește de intuiția a ceea ce a devenit mai târziu pentru el calea regală: știința istoriei. Toate formele simbolice ale conștiinței sale care corespund artelor sunt impregnate de substanța istoriei datorită faptului că autorul procedează prin înglobarea progresivă a plusului de cunoaștere dobândit pe parcurs într-un întreg care se lărgeste continuu, de la sfera magiei și mitologiei la aceea a religiei și artelor, apoi la a științelor, categorie în care intră istoria cu toate auxiliarele ei (în versiune cantemiriană): numismatica, heraldica, geografia, arheologia (cu aspectul ei modern: arhitectura). Evident, astfel prezentat, sistemul științelor este la rândul său incomplet, înfățișându-ne doar principala linie de interes a autorului. Dar raționalismul său funciar, bazat pe logica aristotelică, l-a făcut să încerce o acoperire a întregii suprafețe a științelor așa cum existau ele în cultura epocii. Interesul lui Cantemir pentru ceea ce numea generic, în spirit aristotelic, „fizica”, adică științele naturii, mergea de la matematică la științe aplicative: medicina, științele naturale, finanțele, construcțiile (poduri, nave, clădiri), diografia (adică geografia plus geodezia) etc. El s-a construit astfel rotund mai curând în sens occidental decât oriental, din moment ce remarcă toate carențele studiului științelor în Imperiul Otoman. În plus, procesul de trecere de la înțelegerea formalistă a formelor conștiinței la înțelegerea lor substanțialistă (ca produse ale realului) atestă un drum al gândirii cantemiriene de natură să-l proiecteze din Orientul în care se formase în mijlocul unei Europe aflată în plină tornadă spirituală impusă de cea mai fierbinte realitate: aceea politică. Dincolo de determinismele care stau la baza politicii și care nu mai intră în calculul acestor conculzii, ghicim acest ultim sens politic al construcției de sine a lui Cantemir. El n-a fost prin vocație un om politic, ci pentru că a

încercat un răspuns în ordinea spiritului la o stare reală. Era, dintr-un punct de vedere, prin tentativa sa politică, un fel de a se exprima ca european în peisajul Imperiului Otoman și în sens mai larg al Orientului. Sistemul artelor și al științelor, accesul la zona religiilor au fost pentru Cantemir nu doar forme simbolice în sine ale conștiinței, ci forme orientate spre cuprinderea politicului. Acesta a reprezentat punctul de racordare al spiritului la realitate, al omului la lumea în care trăia. Faptul că a venit spre universul politic din sfera culturii și apoi s-a întors din nou la ea, nu numai că atestă vocația lui reală de om de cultură, dar a și permis posterității să-l recepteze grație creației culturale, operând astfel corecțiile necesare într-un demers politic mai greu de explicat în absența acestei opere.

Pasul următor al acestor concluzii, după circumscrierea amplitudinii conștiinței culturale cantemiriene, se referă la situarea ei alături de alte demersuri similare ale începutului de secol optprezece. Acest pas e determinat de dorința de a înțelege atât semnificația pe care-o acorda autorul conștiinței culturale cât și pe aceea pe care-o intuim astăzi, după trecerea a trei veacuri. Condeele de primă mărime ale Europei timpului dialogau în principal în continuarea lui Descartes pe tema priorității raționalismului sau empirismului (ambele cu numeroase nuanțări de la autor la autor) ca metodă fundamentală a spiritului uman. În funcție de această metodă era dezbătută o altă chestiune nu mai puțin importantă: a liberului arbitru, adică a posibilităților voinței omenești de a afirma un punct de vedere în fața divinității. Strict problematic Cantemir n-a fost absent la dezbaterile nici uneia din aceste mari teme, deși formația sa preponderent bizantină l-a făcut să recepteze raționalismul sub forma aristotelismului scolastic, iar problema liberului arbitru prin confruntarea doctrinelor islamice și ortodoxe. Unghiul de abordare al religiei de către Europa occidentală focalizează atât pe adepții liberului arbitru, cât și pe adversarii săi alcătuind însă numai rama plină de culoare a unui tablou variat, în interiorul căruia se cuprind o serie de alte mari probleme: împărțirea creștinismului occidental în mai multe confesiuni, supunerea ori nesupunerea față de papalitate ori rege ș. a. Și aici Cantemir a fost prezent, intuind esența problemei și tratând-o din nou adecvat la zona care-l interesa: islamism/ortodoxie. Pe această cale a religiei se face în Occident, în cel mai direct sens, legătura cu problemele acute ale istoriei. Ele nu sunt, în Europa vremii, probleme ale stabilirii continuității și unității popoarelor cu propriul lor trecut, cât probleme ale prezentului, adică ale discernerii, din mulțimea de evenimente, a celor semnificative pentru

definirea conduitei optime, care să asigure supraviețuirea și avansul politic al forțelor angrenate într-un sistem de relații bazate pe conflict. Exemplificăm: Gianbattista Vico, spirit istorist, anticartezian, a scris deopotrivă *De nostri temporis ratione*, referindu-se la relația antic/modern în probleme de învățământ, *La scienza nuova*, unde-și definește metoda istoristă bazată pe studiul miturilor, monumentelor și limbilor ca păstrătoare de mărturii (Cantemir nu preconiza altă metodă decât aceeași) și, în sfârșit, *De rebus gestis Antonii Caraphaei*, dedicată lui Antonio Carafa, o figură marcantă a Ligii de la Augsburg, comisar general al armatei habsburgice. Locke, la rândul său, a lăsat și el mărturie în aceste principale orientări ale culturii europene scriind *Reasonableness of Christianity as delivered in Scripture*, unde apără noblețea ființei umane în fața acuzelor teologice care afirmau corupția ei (după Adam) deschizând astfel calea unor erezii ce vor rodi neașteptat, mai ales pe pământ englez, până la apropiatul de noi De ce nu sunt creștin al lui Bertrand Russell. Împotriva cartezienilor de la Cambridge Locke a scris *Essay on concerning Human Understanding*, oferind soluția empirismului, grație căreia nu există adevăruri înnăscute, fie ele teoretice ori practice. Cât despre problemele momentului istoric, el propune teza contractului social în *Two Treatises of Government*. În același interval de timp Leibnitz îi dedică lui Eugeniu de Savoia celebra sa *La Monadologie* unde afirmă existența unei substanțe simple și indivizibile care stă la baza alcătuirii universului fizic și spiritual. Cantemir susține și el, în continuarea, ce-i drept, a lui Van Helmont (care l-a impresionat tocmai în calitatea lui de model european) existența unei astfel de substanțe (căutarea ei era un bun comun al Europei), pe care-o numește „gas“. Dar problemele istoriei și ale religiei se află puse în relație la Cantemir în cu totul alt fel decât o făceau autorii europeni. Sesizând problema, el îi oferă tratarea și rezolvările adecvate spațiului de joncțiune Orient-Occident cărui aparținea Moldova. Ori, pentru acest spațiu, problema cea mai acută din punct de vedere istoric era, în acel moment, mai mult a supraviețuirii decât a avansului. În acest sens trebuie înțeleasă tentativa cantemiriană de a demonstra unitatea și continuitatea poporului român pe teritoriul fostei Dacii. În Europa occidentală alte voci se adaugă celor menționate, cu nuanțări de poziții ori introducerea unor teme noi, aflate însă în legătură cu cele de mai sus. Malebranche scrie dialogurile între discipol și divinitate, o temă comună Orientului și Occidentului creștin (la Cantemir, în *Sacrosanctae Scientiae...* întâlnim dialogul învățăcelului cu Caritatea trimisă de divinitate), intitulate *Méditations chrétiennes et metaphysiques*, dialoguri unde

raționalismul cartezian e implantat pe terenul jansenist al Port-Royalului, fiind considerat o cale de cunoaștere egală cu aceea a credinței. Cura-jului lui Malebranche de a fi supus analizei conceptele-tabu ale creștinismului i s-a datorat punerea la index a lucrării sale *Traité de la nature et de la grâce*. Aflat într-o situație mai bună decât el, Bossuet n-a contribuit totuși mai puțin la subminarea autorității religiei prin recunoașterea faptului că și papalitatea e supusă erorii ca orice putere laică (*Sur l'unité de l'Eglise*). Nu revenim asupra felului complex în care Cantemir abordează problemele creștinismului ortodox, punându-l adesea în relație cu cel catolic, și nici problemele islamismului. Dar este de remarcat faptul că el trata astfel chestiuni care erau la ordinea zilei în Occident, era orientat deci după luminile lui atunci când le-a luat în discuție. Nu putem face abstracție, firește, de formația sa, care era clar circumscrisă spațiului post-bizantin și oriental, și care i-a condiționat net aspirația europeană. De pildă dialogul *Sufletului cu Trupul* din *Divanul...* amintește de tema atât de frecventă în Orient. Pe la 1700 a fost scrisă *Jivanandana*, o dramă alegorică a indianului *Ānandārayamakhin*, unde sufletul văzut ca un rege (precum în desenul cantemirian din *Divanul...*) luptă cu armata bolilor. Dar important este să relevăm tocmai această aspirație occidentală a umanismului român.

Faptul că spațiul cultural european se definește folosindu-se de Orient ca de o substanță fotografică revelatoare a propriului său specific devine din ce în ce mai pregnant la începutul veacului al XVIII-lea. În 1720 apare *Lettres persanes* a lui Montesquieu, relatând impresiile a doi persani aflați la Paris între 1711—1720 (adică de la războiul de la Prut la terminarea războiului nordului și pregătirea campaniei ruso-persane). Era numai debutul unei acțiuni pe care Voltaire va amplifica-o miraculos, aducând în mediu european nu numai pe Zadig (care traversând Babilonul, Asiria, Egiptul, Arabia ș. a. e salvat, în chip semnificativ, de ruși), dar și impresii ale huronilor din America, ba chiar ale unui locuitor de pe planeta Sirius. La rândul său, Orientul încearcă să fixeze în lentila sa depărtată imaginile înșelătoare ale necunoscutului Occident. Arai Hakuseki scrie despre judecarea unui misionar catolic venit în Japonia păstrând, dincolo de reguzul religios, semnele unei reale simpatii umane. În acest perimetru al interesului cultural în primul rând al Occidentului pentru Orient trebuie situată din nou problema antic/modern care a făcut epocă la vremea respectivă în cultura europeană. Amplul proces al asimilării autorilor greco-latini, valabil altminteri și în culturile care urmau formula Bizanțului, este însă dublat în Europa de formarea spiritului critic

și enciclopedic, datorată în bună măsură tot raționalismului, spirit care e responsabil, în ultimă instanță, de inițierea unei formule culturale ce desprinde Europa de modelul greco-latin și permite prefigurarea modelelor culturale moderne, diferite de la popor la popor. De pildă Boileau se inspiră din Juvenal în Satirele sale, dar ceează o Artă poetică specifică pentru spiritul francez: rațiunea, fortificată prin studiul anticilor; este criteriul naturalului. Dryden optează și el pentru regula antică a unității de timp, loc și spațiu, dar o pune în slujba istoriei contemporane. În *Essay on Dramatic Poesy* momentul e acela al bătăliei anglo-olandeze de la 3 iunie 1665. Metastasio se inspiră din Eneida (și nu e singurul) pentru Didona abbandonata, Fénelon din Homer (și iarăși nu e singurul) pentru Aventurile lui Telemac, Jacoppo Martello din Euripide (temă la fel de activă ca și celelalte) pentru Ifigenia în Taurida. După Racine, alte subiecte provenite de la autorii antici (Andromaca, Atalia) ori vădind interesul pentru Orient (Baiazid) încep să fie tratate frecvent. În sfârșit, încă o temă majoră pentru autorii primei jumătăți a veacului al XVIII-lea (de la Cantemir nu va absenta) este epoca lui Alexandru cel Mare, și el cuceritor al Orientului. Pe acest fond tematic sfera literaturii se definește din ce în ce mai pregnant prin genurile ei de rezistență până astăzi: teatrul, tomanul, poezia (mai ales epică) și critica (unde se cuprindeau eseul, dar și ceea ce azi numim teoria și estetica literaturii). Un loc aparte îl ocupă studiul limbilor. Apar dicționare, enciclopedii, tratate. [...]

[...] Dimitrie Cantemir s-a manifestat prin creația sa ca afirmând o anume linie culturală datorită profesorilor lui formați în Europa. A procedat de asemenea după regula comunicării optime a mesajului pentru contemporanii săi, deci informându-se el însuși în legătură cu ceea ce constituia pentru aceștia cel mai mare interes. Din aceste motive, care nu țin de esența însăși a mesajului – el fiind unul fundamental patriotic – ci de contextul cultural și istoric, Dimitrie Cantemir a concentrat în creația sa literară, filosofică, istorică etc. modalitățile optime care-l fac comunicabil. Construindu-și propriul spirit, el a vrut să construiască spiritul însuși al culturii române. N-a fost original în afirmarea a ceea ce numeam mai sus esența patriotică a mesajului. Chiar temele principale ale istoriografiei, ba chiar ale literaturii și filosofiei românești fuseseră puse de înaintași ori contemporani. Dar Cantemir a fost fără putință de tăgadă primul care a stabilit locul acestei problematici într-un ansamblu mai larg, de proporții continentale și a stabilit-o prin raportare la fluxul cultural dintre Europa și Asia, evidențiat din cele mai vechi timpuri până în vremea sa. Și a făcut acest lucru sesizând că apartenența (intuită și de

Miron Costin, Stolnicul Cantacuzino și alții) devenise o chestiune nu numai de situare culturală, ci și de existență independentă a culturii poporului său. Era un moment bine înțeles, deși demersul său politic a dovedit un calcul greșit al vitezei proceselor. Abia Școala Ardeleană, abia 1848, abia războiul de independență vor dovedi pe deplin justetea intuițiilor sale de om de cultură și în primul rând de istoric. Nici muzica europeană a vremii nu făcea, în cea mai mare parte, excepție de la regula prelucrării motivelelor antice. Antonio Caldara scrie *Andromaca și Ifigenia în Aulida* (opere), Haendel *Athalia* (oratoriu). Nu este mai puțin adevărat că aceea a fost deopotrivă epoca lui J.S. Bach și a primului tratat de muzică european care sintetiza experiența muzicii grecești (așa cum a făcut și Cantemir în tratatul său): G. A. Anghelini-Bontempi – *L'Histoire de la musique dans laquelle sont rassemblées toutes les connaissances sur la théorie et la pratique de la musique harmonique selon la doctrine des Grecs, 1695*. Ambiția sintetică nu i-a lipsit nici lui Cantemir: El a folosit experiența grecească a muzicii spre a organiza într-un sistem muzica orientală și, în ciuda tuturor caracteristicilor inerente obiectului tratat, demersul muzical cantemirian se înscrie în aria celor europene prin voința de a valorifica sintetic trecutul grecesc și oriental deopotrivă. Modernizarea muzicii orientale în versiune Cantemir atestă nu numai tentativa sa de a-i „europeniza” prin sistematizare procedurile, ci și pe aceea de a prezenta Europei un fenomen înfinit mai complex decât cel de care dispunea ea însăși, un adevărat model de perfecțiune. O spune chiar autorul, în mai multe rânduri.

În sfârșit, dacă privim acum de la distanța pe care ne-o impune analiza operei lui Cantemir întreprinsă grație unor termeni de contrast ori de asemănare, de natură diferită, după domeniul aflat în discuție, putem observa că unicitatea lui pentru cultura română nu rezultă din aceea că s-a format în principal în alte spații culturale decât cel românesc, cât din aceea că a supus fenomenul românesc unui foc concentric, venind spre el cu o încărcătură spirituală de care poate au dispus unii conaționali, dar nici unul n-a vizat drept obiect de cercetare tocmai acest fenomen.

Cantemir a pus temelia conștiinței de sine a culturii române în calitate de cultură europeană. Într-o vreme când Occidentul își definea el însuși acest spirit european, Dimitrie Cantemir a traversat experiența unei sinteze personale între cele două spații culturale — oriental și occidental — și a intuit în profunzime caracteristica europeană a culturii poporului său. Acesta este meritul lui cel mai mare, pe care urmașii însă, necunoscându-i opera, nu l-au luat în considerare. Cât despre

unitatea spirituală a Europei, ea a rămas o problemă activă până astăzi. Cu destul de puțină vreme în urmă Stefan Zweig spunea, referindu-se la corespondența lui cu Romain Rolland în timpul celui de-al doilea război mondial, că spiritul european va supraviețui cataclismului politic prin unitatea lui culturală. Or această unitate se făurea atunci, pe vremea lui Cantemir. El a contribuit la conștientizarea apartenenței spațiului românesc la această unitate. Îi datorăm faptul de a fi deschis peste timp arcul de cer care ne situează în plină lumină europeană și ne permite să păstrăm activ spiritul critic al culturii române, consolidată pe linia mediană dintre Orient și Occident.

Ecaterina ȚARĂLUNGĂ,

Concluzii, în vol. Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret, Editura Minerva. București, 1989, pag. 313-321.